MOGUĆNOSTI TURISTIČKE VALORIZACIJE ARHEOLOŠKOG LOKALITETA TILURIJ

Perić, Željana

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of economics Split / Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:124:264788

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

Repository / Repozitorij:

REFST - Repository of Economics faculty in Split

zir.nsk.hr

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU

EKONOMSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

MOGUĆNOSTI TURISTIČKE VALORIZACIJE ARHEOLOŠKOG LOKALITETA TILURIJ

Mentor:

Prof. dr. sc. Lidija Petrić

Studentica:

Željana Perić

Split, rujan, 2016.

S nadom i vjerom da će ovaj rad upotpuniti postojeće i potaknuti nove znanstveno-istraživačke radove i aktivnosti na ovom području želim iskreno od srca zahvaliti mentorici prof. dr. sc. Lidiji Petrić na pomoći pri odabiru teme, konstruktivnim kritikama i sugestijama koje uvijek potiču na što bolju predanost radu. Posebne zahvale želim uputiti kustosici Muzeja triljskog kraja Angeli Tabak, djelatnici Turističke zajednice grada Trilja Petri Vuco, ravnatelju Osnovne škole Trilj profesoru Davoru Hrgoviću te prof. dr. sc. Mirjani Sanader na pomoći bez koje ovaj rad zasigurno ne bi izgledao ovako.

Željana Perić

SADRŽAJ

1. UVOD 5
1.1. Problem istraživanja 5
1.2. Predmet istraživanja 10
1.3. Istraživačke hipoteze 11
1.4. Ciljevi istraživanja 12
1.5. Metode istraživanja 13
1.6. Doprinos istraživanju 14
1.7. Struktura diplomskog rada 15
2. ARHEOLOŠKA BAŠTINA-AKTUALNO STANJE I POTENCIJALI VALORIZACIJE 17
2.1. Pojmovno određenje kulture 17
2.2. Pojam i zaštita kulturne baštine 19
2.2.1. Materijalna kulturna baština 20
2.2.3. Nematerijalna kulturna baština 21
2.2.3. Arheološka baština kao element materijalne kulturne baštine 22
2.2.4. Menadžment kulturne baštine s posebnim osvrtom na arheološku baštinu 23
2.2.5. Zašto upravljati arheološkom baštinom? 25
2.3. Uloga UNESCO-a u zaštiti arheološke baštine 25
2.3.1. Međunarodna organizacija UNESCO 25
2.3.2. Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine 28
2.3.3. Lista svjetske baštine 30
2.3.4. Uloga UNESCO-a u zaštiti arheološke baštine 32
2.3.5. ICOMOS 35
2.4. Hrvatska institucionalno-zakonodavna podloga zaštite arheološke baštine 36
2.5. Problemi s kojima se suočava arheološka baština Republike Hrvatske 38
2.6. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske 40
3. POVIJESNO-ARHEOLOŠKI LOKALITETI I TURIZAM 44
3.1. Pojam i sadržaj turizma 44
3.2. Nastanak i razvoj turizma kroz povijest 45
3.3. Povijesni razvoj turizma u Republici Hrvatskoj 49
3.4. Selektivni oblici turizma 50
3.5. Pojam kulturnog turizma kao oblika selektivnog turizma 51
3.6. Arheološki turizam kao podoblik kulturnog turizma 53

3.6.1. Pojam arheološkog turizma 54
3.6.2. Arheološki turizam u Hrvatskoj 55
3.6.3. Arheološko-turistički proizvod 57
3.7. Arheološki lokaliteti u svijetu 59
3.7.1. Rimski vojni logor Carnuntum 59
3.7.2. Arheološki park Viminacium 63
3.7.3. Limes muzej u Aalenu 66
3.7.4. Arheološki lokalitet Saalburg 68
3.7.5. Arheološki lokalitet Vindolanda 69
3.8. Arheološki lokaliteti u Hrvatskoj 72
3.8.1. Arheološki park Sopot 72
3.8.2. Arheološki park Andautonija 72
3.9. Upravljanje lokalitetima arheološke baštine 76
4. TURISTIČKA VALORIZACIJA ARHEOLOŠKOG LOKALITETA TILURIJ-AKTUALNO STANJE I POTENCIJALI RAZVOJA 82
4.1. Općenito o arheološkom lokalitetu Tilurij 82
4.2. Aktualna valorizacija lokaliteta 85
4.3. Empirijsko istraživanje 87
4.3.1. Opći podaci o uzorku i metodologija istraživanja 87
4.3.2. Obrada i analiza podataka 89
4.3.3. Osvrt na istraživačke hipoteze 100
5. PREPORUKE BUDUĆEG DJELOVANJA S CILJEM TURISTIČKE VALORIZACIJE ARHEOLOŠKOG LOKALITETA TILURIJ 120
6. ZAKLJUČAK 126
Sažetak 128
Summary 129
Popis literature i izvora podataka 130
Popis slika, tablica i grafova 136
Prilozi 139

1. UVOD

1.1. Problem istraživanja

Grandiozne piramide u Gizi, oslikana spilja Lascaux u Francuskoj, antički grad Mikena u Grčkoj, megalitsko nalazište Stonehenge u Engleskoj, samo su neka od mnoštva iznimno vrijednih arheoloških nalazišta koja su se sačuvala do današnjih dana. Ona su materijalni, opipljivi i vidljivi dokazi čovjekova života u prošlosti. Jedno od temeljnih čovjekovih nastojanja uvijek je bilo da dozna detalje o kulturi i načinu života svojih predaka.[1]

Putovanja u prošlosti i turistička putovanja se mogu razlikovati ovisno o društvenoj i ekonomskoj uvjetovanosti, broju i snazi motiva, socijalnom statusu, vremenskoj učestalosti, prostornom razmještaju, oblicima i pratećim pojavama te posrednim i neposrednim utjecajima. Svi potrebni uvjeti za razvoj turizma stekli su se tek polovinom 19. stoljeća.[2]

Razvoj relevantnih čimbenika turizma, kako na stani potražnje tako i na strani ponude, doveo je do mogućnosti uključivanja širih društvenih slojeva u turistička putovanja. Veći interes za putovanjima se javlja od postignuća određene razine razvoja društva, napretka u gospodarstvu, tehnici i tehnologiji, koji su doveli do povećanja zaposlenosti, porasta standarda života i dohotka, a time i slobodnog vremena. Putovanja su postajala masovnija, zadovoljavajući potrebe turista za bijegom od svakodnevice i stresa u cilju odmora.

Turizam nije jednoznačna pojava nego splet odnosa društvenog i ekonomskog karaktera. Npr. mnogi čimbenici djeluju na formiranje, ponašanje i potrošnju turističke potražnje, koja svojom prisutnošću u određenom prostoru i vremenu, koristeći različite turističke objekte ponude, izaziva mnogobrojne međuzavisne odnose, bilo socijalnog bilo gospodarskog značenja.[3]

Vremenom su se motivi i potrebe za poduzimanjem putovanja promijenili. Suvremeni turisti su dobro informirani, potaknuti su željom za upoznavanjem destinacije i atrakcija u potpunosti, interesiraju se za sudjelovanje u svim aktivnostima koje se pružaju. Žele sadržajniji odmor koji se oblikuje po njihovoj želji. Ponuda je postala sve raznovrsnija i orijentirana je na zadovoljavanje potražnje svakog pojedinačnog turista. To je dovelo do

[1] Bahn, G. P. (2006): Arheologija-tragovima velikih civilizacija, Naklada Uliks d.o.o., Rijeka, str. 26
[2] Alfier, D. (1994): Turizam – izbor radova, Institut za turizam, Zagreb, str. 18
[3] Pirjevec, B. (1997): Ekonomska obilježja turizma, Golden marketing, Zagreb, str. 20

nastanka selektivnih oblika turizma, među koje se ubraja i kulturni turizam. Turisti koje zanima povijest, umjetnost, baština pojedinog lokaliteta, regije, zemlje svrstavaju se u kulturne turiste.

Turizam danas naliči masovnom kulturnom pokretu u kojem je svaki turist, ali i svaki domaćin u isti mah predstavnik i promicatelj kulture svoje zemlje.[4] Međufunkcionalnost kulture i turizma proizlazi iz njihovih recipročnih utjecaja koji su tako brojni da imaju značenje uskih korelacijskih odnosa. Kultura, shvaćena u najširem smislu riječi, uvjetuje i pospješuje razvitak turizma, daje mu posebnu društvenu vrijednost i utječe na povećanje njegovih ekonomskih učinaka, a turizam igra značajnu ulogu u valorizaciji svih elemenata objektivne kulture i u razvijanju čitave sfere subjektivne kulture. Kulturni motivi su katkada tako dominantni da oblikuju posebne vrste i forme tzv. kulturnog turizma.[5] Kulturni turizam je oblik turizma u kojem prevladava interes potražnje za objektima i sadržajima kulturnog karaktera, tj. opipljivom-materijalnom (kulturno-povijesni spomenici, muzeji, galerije) i neopipljivom-nematerijalnom (kulturne priredbe, kulturne manifestacije) kulturnom baštinom.[6] Kao njegov podoblik javlja se arheološki turizam.

Hrvatska se orijentirala prema razvoju kulturnog turizma s obzirom na iznimne resurse koje posjeduje, no još uvijek nema adekvatna rješenja kojima će kulturne resurse valorizirati na pravi način kako bi se u konačnici pozicionirala na tržištu kao zemlja vrlo bogate i kvalitetne kulturne ponude.[7] Kulturni turizam bi se trebao dovesti na takvu razinu gdje bi se ulagala velika sredstva za njegov razvoj, a istovremeno ostvarivao potreban turistički promet koji bi donosio prihode.

Unatoč pojedinim i izoliranim pozitivnim pomacima, u Hrvatskoj se još uvijek nije u dovoljnoj mjeri usvojila spoznaja o arheologiji kao značajnom potencijalnom segmentu domaće turističke ponude, u dijelu u kojem je ona dostupna i prihvatljiva široj javnosti. U mnogim zemljama ta je činjenica odavno prepoznata te iskorišten turistički potencijal spomeničke i arheološke baštine. Nisu to samo zemlje s dugogodišnjom uspješnom tradicijom, poput Grčke ili Italije, već i one koje im se nastoje pridružiti. Taj cilj se želi

[4] Geić, S. (2007): Organizacija i politika turizma: Kulturološko-ekologijski i sociogospodarski aspekti, Sveučilište u Splitu, Split, str. 63
[5] Ibidem
[6] Geić, S. (2011): Menadžment selektivnih oblika turizma, Sveučilište u Splitu, Split, str. 315
[7] Ministarstvo turizma Republike Hrvatske (2003): Strategija razvoja kulturnog turizma-˝Od turizma i kulture do kulturnog turizma, dostupno na: http://www.rera.hr/Portals/0/docs/eu-turizam/Strategij-Razvoja-Kulturnog-Turizma.pdf, str. 5 (20.8.2015.)

ostvariti poticanjem opsežnih arheoloških istraživanja i odgovarajućom prezentacijom najvažnijih i najatraktivnijih arheoloških nalazišta. Takva stremljenja podrazumijevaju njihovu prethodnu valorizaciju, a ujedno i osuvremenjivanje muzejskih arheoloških izložbenih postava.[8]

Arheoturizam ili arheološki turizam općenito se definira kao alternativni oblik kulturnog turizma čiji je cilj promidžba strasti za povijesnu arheologiju, odnosno zaštitu povijesnih lokaliteta. Radi se o zajedničkom radu arheologa, paleontologa, antropologa, povjesničara te stručnjaka za putovanje koji putniku nude nezaboravno iskustvo kroz intenzivni tečaj o tim specijaliziranim manifestacijama ljudskog znanja.[9]

Ta strast za prošlošću može se u turističkoj praksi manifestirati kroz ponudu iskopavanja još neistraženih nalaza što putniku omogućuje izravno iskustvo bavljenja arheologijom, odnosno učenje nove vještine. S druge strane, arheološki turizam podrazumijeva i jednostavne posjete arheološkim centrima, uprizorenja povijesnih događanja, festivale, kazalište, odnosno sve proizvode vezane uz promidžbu arheologije javnosti. Taj oblik arheološkog turizma prezentacijskog je tipa i ne uključuje kreativnu dimenziju, ali povećava akumulaciju arheoloških znanja turista, tj. može biti i njegova hobistička aktivnost.[10]

Svaki novi pronađeni materijalni dokaz predstavlja trenutak koji može promijeniti povijest i naša saznanja o njoj. To arheološki turizam čini osobito uzbudljivom aktivnosti koja pruža iskustvo koje se dobro plaća. Ta vrsta turizma jedan je od najbolje plaćenih oblika kulturnog turizma. Za dvotjedne aranžmane često je potrebno izdvojiti i do petnaestak tisuća američkih dolara po osobi. Radi se o izuzetno individualiziranim turama uz osobne vodiče, često doktore znanosti koji su specijalizirali arheologiju ili srodne znanosti koji pružaju „potpuno uranjanje u arheologiju, povijest i kulturu posjećenog područja“, kako to opisuje reklamna brošura jedne od agencija specijalizirane upravo za tu vrstu turizma. Takvi aranžmani uključuju i vrhunske hotele, gastronomiju te kulturna događanja. Arheološke ture pružaju aktivni odmor. Lokaliteti su obično veliki i zahtijevaju puno hodanja po neravnom tlu. Često zahtijevaju penjanje po stijenama i putovima popločanim kamenjem ili visokim nejednakim stepenicama hramova. Iz tog razloga nisu namijenjena širokoj publici koja nije u stanju slijediti korak vodiča. Već i ta činjenica arheološkom turistu pruža osjećaj „odabranog“ pa i cijena koju za to treba platiti dobiva razumne osnove. Osim toga, aranžmani se često i kroje upravo po

[8] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, str. 9
[9] op.cit., str. 27
[10] Ibidem

interesima i željama putnika što dodatno povisuje cijenu. U turističkom smislu, donekle je apsurdno što tako visoka cijena aranžmana uključuje i težak rad. Naime, osim ubrzanog i napornog tempa koji je nametnut u obilasku arheoloških građevina, aranžmani često podrazumijevaju rano ustajanje te fizički rad na terenu. Zadovoljstvo otkrivenim, odnosno naučenim, međutim, nadilazi umor i potvrđuje vrijednost za turistički novac. To dokazuje i brojnost agencija specijaliziranih upravo za arheološki turizam od kojih prednjače one američke.[11]

Republika Hrvatska svoju arheološku baštinu nedovoljno turistički vrednuje, a potencijala ima mnogo obzirom na mnoštvo bogatih arheoloških nalazišta iz svakog razdoblja povijesti. Pošto je arheološka baština u povijesti imala gospodarsko značenje važno je shvatiti da je njena adekvatna valorizacija te stvaranje turističkog proizvoda može dovesti do značajnih dobitaka za lokalno gospodarstvo, a shodno tome i nacionalno.

Kako bi se ostvarila adekvatna valorizacija arheološke baštine kroz turizam, nužno je povezati razne dionike, počevši od arheologa, znanstvenika, turističkih djelatnika, Ministarstava kulture i turizma, lokalne zajednice koja se bavi turizmom, predstavnika medija sve do ostalih zainteresiranih dionika međusobno i na nivou države. Potrebno je zaštititi arheološke lokalitete i zone, definirati planove upravljanja arheološkom baštinom kao turističkim resursom, odrediti način prikupljanja novca od turističke valorizacije lokaliteta, voditi adekvatan marketing, odrediti zakone koji se tiču zaštite lokaliteta, precizirati ključne dionike te poticati partnerstvo među njima, konstantno educirati dionike uključujući zaposlenike i djelatnike arheoloških parkova i muzeja, kako bi bili upoznati s novim saznanjima na području arheoloških istraživanja, poticati turističke agencije u promicanju razvoja arheološkog turizma itd.

Prethodno navedeno svakako se odnosi i na valorizaciju arheološkog lokaliteta Tilurij koji ima veliki potencijal za razvitak i stvaranje turističkog proizvoda kako bi se uvrstio u adekvatnu ponudu arheološke baštine na području Republike Hrvatske.

Sustavnih arheoloških istraživanja Tilurija nije bilo sve do 1997. godine. Prema projektu Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske uz financijsku potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske, Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu započeo je sustavna istraživanja u 1997. godini, dakle gotovo stotinu godina od vremena kada

[11] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit, str. 29

su u razne muzeje gotovo redovito počeli stizati antički predmeti s Garduna, od kojih je najviše bilo nalaza novca, ali i vojničkih te drugih spomenika.[12]

Na tom je području ostalo malo sačuvanoga. Jedini arhitektonski ostaci dijelovi su nekadašnjeg bedema na sjevernom i zapadnom dijelu logora.[13] U samom su se selu Gardunu mnoge kuće gradile uz pomoć kamena koji je u antici služio drugim objektima. Osim toga u zidovima kuća ugrađeni su dijelovi različitih spomenika od kojih se poneki čuvaju i po dvorištima.[14]

Na područjima na kojima se nalaze ostaci bedema za sada je zbog nerazjašnjenih vlasničkih odnosa nemoguće istraživati. Stoga je odlučeno da iskopavanja započnu na mjestima na kojima su se, uz pomoć zračne snimke mogli naslutiti ostaci arhitektonskih građevina. Ova su se mjesta i tijekom mnogih rekognosciranja terena učinila i najugroženijima, ne samo zbog vremenskih neprilika nego i djelovanjem ljudske ruke.[15]

O povijesnoj i arheološkoj problematici Tilurija, njegovim spomenicima, komunikacijama i topografiji napisano je više radova. Na znanstvenom skupu *Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka* koji je održan u Sinju 1980. godine, na kojemu su sintetizirana dotadašnja znanja o povijesti i arheologiji Cetinske krajine, Marin Zaninović je izložio povijest nastanka vojnog logora Tilurij, od ilirske gradine do beneficijarne postaje. Osim toga, pratio je razmještanje vojnih jedinica tijekom stoljeća u rimskoj provinciji Dalmaciji te ustvrdio i istakao apsolutnu vojnu važnost Tilurija u antici. U toj je studiji o Tiluriju temeljenoj na pisanim izvorima i rekognosciranju, Zaninović sabrao i analizirao sva dotadašnja saznanja o logoru, te naglasio potrebu za njegovim sustavnim istraživanjem što, nažalost dotad, nikad nije bilo provedeno. Godine 1998. objavio je A. Milošević opsežnu knjigu u kojoj je predstavio arheološku topografiju rijeke Cetine, a spominje i Tilurij odnosno Gardun, selo koje se razvilo na tom lokalitetu.[16]

Rimski vojni logor Tilurij koji se nalazi na prostoru današnjeg sela Gardun bio je smješten u zaleđu Solina (Salona), nekoć glavnog i najmoćnijeg grada provincije Dalmacije, na

[12] Sanader, M. (1998): Tilurij-rimski vojni logor, Prethodno izvješće s arheoloških istraživanja u 1997. i 1998., Opvscvla archaeologica, 22, str. 245
[13] op.cit., str. 247
[14] Ibidem
[15] Sanader, M. (1998): Tilurij-rimski vojni logor, Prethodno izvješće s arheoloških istraživanja u 1997. i 1998., op.cit., str. 248
[16] Sanader, M. (2003): Tilurium I, Istraživanja- Forschungen 1997.-2001., Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Golden marketing, Zagreb, str. 9

udaljenosti od oko 30 km od današnjega hrvatskoga grada Splita.[17] Rimski vojni logor smješten je na sjeveroistočnom dijelu visoravni koja se uzdiže poviše desne obale rijeke Cetine (Hyppus). Na lokalitetu današnje crkve sv. Petra, na istoku, apsolutna visina doseže 429 metara. S toga se dominantnoga i strateškoga mjesta pruža pogled na rijeku Cetinu i prijelaze preko nje, a jednako tako i na sva okolna polja i visoravni. Naravno da se s toga mjesta dalo nadgledati i prometnice, što je bilo važno jer je prema Tiluriju vodila cesta iz Salone, da bi se upravo tu, na Cetini, na mjestu današnjega grada Trilja, koji se u Tabuli Peuntigerijani spominje kao Pons Tiluri, račvala u dva pravca. Legijski se logor bio smjestio na površini koja po mjerenjima iznosi otprilike 12 ha .[18]

Strateški položaj i mogućnost nadzora putova koji su se sastajali na lakšem prijelazu preko rijeke, nesumnjivo su utjecali na podizanje logora rimske legije na tome mjestu. Nakon odlaska VII. legije, Tilurij ostaje središte vojnoga nadzora i u njemu je posada *cohors VIII voluntariorum civium Romanorum*.[19]

Arhitekturu vojnog logora čine administrativni i obrambeni objekti te niz drugih sadržaja u funkciji svakodnevnog života njegovih stanovnika. Tako su dosadašnjim arheološkim istraživanjima Tilurija otkrivene vojničke spavaonice, cisterna, dio bedema, građevina u sjeverozapadnom dijelu logora te dio objekta u samom središtu logora, gdje je istražen mozaik s ostatkom figuralnog prikaza. Sustavnim arheološkim istraživanjima potvrđeno je šest centurija, od kojih je jedna u potpunosti istražena, konzervirana i djelomično rekonstruirana. Njezini južni i istočni zidovi poduprti su kontraforima.[20]

1.2. Predmet istraživanja

Da bi lokalitet postao atrakcija koja će privlačiti posjetitelje, nužno je poduzeti niz pripremnih radnji. Prije svega, neophodno je u potpunosti istražiti lokalitet, naravno uz pristanak vlasnika zemlje na kojoj se on nalazi. Inače jedan od važnijih problema koji se nameću pri razmišljanju o potencijalu turističke valorizacije ovog lokaliteta jesu nerazjašnjeni vlasnički odnosi. Zbog toga se ne može u potpunosti istražiti područje lokaliteta, što je

[17] Sanader, M. (2003): Tilurium I, Istraživanja - Forschungen 1997.-2001., op. cit., str. 13
[18] op. cit., str. 15
[19] Zaninović, M. (1996): Od Helena do Hrvata, Školska knjiga, Zagreb, str. 268
[20] Tabak, A. et Tončinić, D. (2002): Tilurij, rimski vojni logor, vodič izložbe, Muzej triljskog kraja, Jafra print d.o.o., Trilj, str. 10

početna točka u stvaranju arheološkog proizvoda. Nadalje, potrebno je istražiti mišljenje i stavove lokalne zajednice o mogućoj turističkoj valorizaciji Tilurija u cilju njegove afirmacije kao arheološko-turističkog proizvoda, kao i o njihovom viđenju vlastite uloge u tom procesu. Potom je nužno napraviti plan upravljanja (odrediti viziju, ciljeve i mjere upravljanja), te urediti lokalitet kako bi bio spreman za posjećivanje. Pod spremnosti se podrazumijeva stvaranje pristupnog puta lokalitetu, stavljanje adekvatne prometne signalizacije na cestovno važnim pravcima (autocesta, državne i županijske ceste), po mogućnosti stvaranje arheološkog parka te gradnja suvremenog muzeja na samom lokalitetu koji će svojom bogatom ponudom s nalazišta uz adekvatnu primjenu suvremene tehnologije te pronalaske primjereno i prikazati (virtualne ture, audio-vizualno predočavanje ostataka itd.). Nužno je educirati zaposlenike te sve koji će sudjelovati u radu lokaliteta (počevši od zaposlenika muzeja, specijaliziranih vodiča, turističkih agencija itd.). Bez odgovarajućeg i dobro osmišljenog marketinga teško je ostvariti veliku posjećenost, a shodno tome i prihode. Nužno je napraviti Internet stranicu, promotivne letke, tiskane vodiče, brošure itd.

Nastavno na gore rečeno ovim su se radom nastojale istražiti mogućnosti pretvaranja Tilurija u arheološko-turistički proizvod i ukazati na potencijal sudjelovanja lokalnog stanovništva u tom projektu.

1.3. Istraživačke hipoteze

Na temelju navedenih problema i predmeta istraživanja definirane su slijedeće hipoteze:

H1: Jedan od najznačajnijih problema turističke valorizacije Tilurija su nerazriješeni vlasnički odnosi na području lokaliteta

H2: Postoji značajna razlika u stavovima lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema socio-demografskim obilježjima (dob, spol, obrazovanje)

H3: Stanovništvo ima pretežito pozitivan stav o mogućnostima osobnog aktivnog angažmana u turističkoj valorizaciji lokaliteta Tilurij

H4: U upravljanju arheološkim lokalitetom Tilurij od presudnog je značenja partnerski odnos razvojnih dionika

Rezultati analize podataka koji su se dobili uz pomoć anketnog upitnika doveli su do prihvaćanja, odnosno odbijanja navedenih hipoteza.

1.4. Ciljevi istraživanja

Na temelju definiranog problema i predmeta istraživanja te istraživačkih hipoteza određeni su istraživački ciljevi koji u konačnici dovode do prihvaćanja, odnosno odbacivanja prethodnih hipoteza.

Glavni istraživački ciljevi su:

- Definiranje preduvjeta nastanka turizma, posebice kulturnog kao selektivnog oblika turizma, a shodno tome i arheološkog kao jednog od podoblika selektivnog turizma
- Davanje pregleda aktualnog stanja arheološke baštine te potencijala njenog razvoja u Hrvatskoj
- Objašnjavanje svrhe upravljanja turističkim sustavima s posebnim naglaskom na upravljanje lokalitetima arheološke baštine, posebice Tilurija
- Istraživanje uloge UNESCO-a u zaštiti i valorizaciji kulturne baštine kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj
- Analiziranje postojeće zakonske i dokumentacijske podloge vezane za razvoj arheološkog turizma na području Hrvatske
- Analiziranje dionika razvoja arheološkog turizma i njihove uloge na arheološkim lokalitetima s posebnim osvrtom na Tilurij
- Istraživanje uloge lokalne zajednice u upravljanju arheološkim lokalitetima s posebnim osvrtom na arheološki lokalitet Tilurij
- Istraživanje stavova lokalnog stanovništva o značaju Tilurija kao potencijalnog arheološko-turističkog resursa
- Istraživanje potencijala rješavanja vlasničkih odnosa na lokalitetu na kojem se nalazi logor kako bi se u potpunosti istražio
- Istraživanje voljnosti sudjelovanja stanovnika u daljnjem razvoju arheološkog lokaliteta

1.5. Metode istraživanja

Istraživanje koje je provedeno u ovom radu rezultat je sakupljenih informacija u znanstvenoj literaturi koja se pobliže bavi predmetom istraživanja. Kako bi se ostvarili ciljevi rada bilo je nužno koristiti znanstvene metode koje su potrebne kako bi se problem razlučio na pojedine komponente te kako bi se pronašla moguća rješenja. U svrhu istraživanja problema koristile su se slijedeće metode: deskriptivna metoda, povijesna metoda, komparativna metoda, metoda analize i sinteze te indukcije i dedukcije.[21]

Deskriptivna metoda je postupak jednostavnog opisivanja činjenica, procesa i predmeta u prirodi i društvu te empirijskih potvrđivanja njihovih odnosa i veza, ali bez znanstvenog tumačenja i objašnjavanja. Metoda se primjenjuje u početnoj fazi znanstvenog istraživanja. Koristi se kako bi se pobliže prikazale spoznaje koje o ovoj temi postoje.

Povijesna metoda je postupak kojim se na temelju raznovrsnih dokumenata i dokaznog materijala može egzaktno saznati što se u prošlosti dogodilo, kako i zašto se to dogodilo. U obzir se uzimaju kronologija, razvoj te uzročno-posljedične veze. Rezultati koji se dobiju predstavljaju određeni period prošlosti te se pomoću njih promatra sadašnjost i usmjerava razvoj k budućnosti. Pomoću ove metode opisuje se kulturni turizam koji je doveo do nastanka interesa za arheologijom i razvoja arheološkog turizma kao njegovog podoblika. Prikazana je povijest svjetski poznatih lokaliteta koji su razvili ovakav oblik turizma, a potom i hrvatskih.

Komparativna metoda je postupak uspoređivanja istih ili srodnih činjenica, pojava, procesa i odnosa, odnosno utvrđivanja njihovih sličnosti i razlika u ponašanju i međuodnosima. Ova metoda omogućava istraživačima da dođu do novih zaključaka koji obogaćuju prethodnu spoznaju. Ovom se metodom uspoređuju arheološki lokaliteti u Hrvatskoj s onim zemljama koje su adekvatno vrednovale svoju baštinu i usmjerile ju prema pravom razvoju te u konačnici stvorile prepoznatljivost što je rezultiralo dobicima.

Metoda analize je postupak znanstvenog istraživanja i objašnjavanja stvarnosti putem raščlanjivanja složenih misaonih tvorevina na njihove jednostavnije sustavne dijelove te izučavanje svakog dijela za sebe i u odnosu na druge dijelove.

[21] http://www.pfst.hr/old/data/materijali/Microsoft%20PowerPoint%20-%20MZIR%20-Prilog_Predavanju%204.pdf (25.8.2015.)

Metoda sinteze je postupak znanstvenog istraživanja i objašnjavanja stvarnosti putem spajanja jednostavnih misaonih tvorevina u složene, povezujući izdvojene elemente, pojave, procese i odnose u jedinstvenu cjelinu u kojoj su pojedinačni dijelovi uzajamno povezani.
Metoda indukcije je logička metoda kojom se na temelju pojedinačnih činjenica i saznanja dolazi do uopćavanja i formiranja zakonitosti.

Metoda dedukcije omogućuje da se na temelju općih sudova izvode pojedinačni sudovi, zaključci i tvrdnje. Ona služi za objašnjavanje činjenica i zakona, predviđanje budućih događaja, otkrivanje novih činjenica i zakona, dokazivanje postavljenih hipoteza, provjeravanje hipoteza i znanstveno izlaganje.

U empirijskom radu korišteno je anketiranje kako bi se dobile informacije koje su relevantne za ovo istraživanje. Ispitivanje se provelo na uzorku od 169 ispitanika kojima su se podijelili i odaslali (putem elektroničke pošte) anketni upitnici koje su samostalno ispunili. Ispitali su se stavovi lokalnog stanovništva o trenutnom stanju lokaliteta te njegovom značaju kao potencijalnom arheološko-turističkom proizvodu koji bi se adekvatnom valorizacijom mogao uvrstiti u arheološke itinerere koje će svi rado posjećivati. Anketom su se istraživali i prikupljali stavovi, mišljenja, podaci i informacije o istraživanom problemu. Pomoću nje se na jednostavan način dobiju informacije o stavovima velikog broja ljudi što je provođenjem intervjua izuzetno teško.

Pomoću anketnog upitnika nastojale su se dokazati postavljene hipoteze. Podaci iz anketnog upitnika unijeli su se u SPSS računalni statistički program te su se na temelju provedenih testova donijeli rezultati.

1.6. Doprinos istraživanju

Tema istraživačkog rada je bila istražiti mogućnosti valorizacije arheološkog logora Tilurij u turističke svrhe. Posebnu ulogu u upravljanju lokalitetom arheološke baštine ima lokalna zajednica, ali i ostali dionici koje je nužno povezati kako bi zajednički djelovali u procesu valorizacije arheološke baštine kroz turizam. Radom se željelo utvrditi ima li Tilurij predispozicije za razvoj adekvatnog i zanimljivog arheološko-turističkog proizvoda.

Na temelju postavljenih ciljeva nastojao se dati doprinos znanosti pregledom i sistematizacijom relevantne literature. Detaljno se definirao pojam arheološke baštine kao

oblik kulturne baštine, zašto je važno njom upravljati te na koji se najbolji način može zaštititi. Istražila se uloga UNESCO-a u zaštiti i valorizaciji kulturne baštine kako u svijetu, tako i u Hrvatskoj, analizirala se postojeća institucionalno-zakonodavna podloga vezana za razvoj i zaštitu arheološke baštine na području Hrvatske.

Navedeni su arheološki lokaliteti u svijetu koji su pozitivni primjeri upravljanja arheološkom baštinom na koje se Hrvatska može ugledati i od njih učiti. Objasnio se način upravljanja lokalitetima arheološke baštine te najbolji način njihove interpretacije.

Istražila se uloga lokalne zajednice u upravljanju arheološkim lokalitetima s osvrtom na Tilurij, stavovi lokalnog stanovništva o značaju Tilurija kao potencijalnog arheološko-turističkog resursa, potencijal rješavanja vlasničkih odnosa na lokalitetu na kojem se nalazi logor kako bi se u potpunosti istražio te voljnost sudjelovanja stanovnika u daljnjem razvoju arheološkog lokaliteta.

Nastavno na prethodno predložene su smjernice o mogućnostima daljnjeg razvoja arheološkog lokaliteta Tilurij. Namjera je potaknuti stručnjake kojima je bliska ova tematika da se više uključe u njeno proučavanje kako bi se što više unaprijedio razvoj arheološkog lokaliteta Tilurij, ali i ostale arheološke baštine na tlu Republike Hrvatske. Svrha rada je podići svijest o ovom važnom resursu koji se u budućnosti može uvrstiti u arheološku kartu i turističku ponudu kako Hrvatske, tako i Europe. On je potencijal jer ukoliko se adekvatno valorizira donosi dobitke svim dionicima koji sudjeluju u njegovom stvaranju, ali i posjetiteljima što će u konačnici donijeti dobrobit lokalnoj zajednici, ali i nacionalnom gospodarstvu.

1.7. Struktura diplomskog rada

Diplomski rad se sastoji od 6 poglavlja.

Prvi dio sadrži opis problema i predmeta istraživanja, postavljeni su ciljevi i hipoteze na temelju kojih se istraživanje provelo, a potom je definirana svrha rada. Navedene su metode koje se koriste u istraživanju te doprinos istraživanja postojećoj tematici.

U drugom dijelu pobliže se objašnjava pojam arheološke baštine kao oblika kulturne baštine, kako se može zaštititi i zašto njom upravljati. Istaknuta je organizacija UNESCO i njena uloga u zaštiti arheološke baštine. Prikazana je i Hrvatska institucionalno-zakonodavna podloga

zaštite arheološke baštine. Potom su navedeni problemi s kojima se suočava arheološka baština Republike Hrvatske. Istaknut je registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

U trećem dijelu prikazan je razvoj turizma kroz povijest te nastanak selektivnih oblika turizma koji se specijaliziraju u pojedinim segmentima ponude među kojima se može istaknuti kulturni turizam te arheološki kao njegov podoblik. Objašnjen je pojam arheološko-turističkog proizvoda. Navedeni su primjeri arheoloških lokaliteta u svijetu koji su pozitivni primjeri upravljanja arheološkom baštinom na koje se Hrvatska može ugledati, a potom su navedeni arheološki lokaliteti u Hrvatskoj. Objašnjen je način upravljanja lokalitetima arheološke baštine.

U četvrtom dijelu fokus je na približavanju tematici istraživanja. Iznijete su općenite informacije o arheološkom lokalitetu Tilurij, to jest geografski položaj, povijest, provedena istraživanja. Zatim je pojašnjena aktualna valorizacija lokaliteta. Na temelju provedenog empirijskog istraživanja predočeni su opći podaci o uzorku, obrazloženi su stavovi ispitanika o trenutnom stanju lokaliteta te mogućnostima daljnjeg razvoja i stvaranja turističkog proizvoda. Objašnjeni su rezultati dobiveni unošenjem podataka anketnog istraživanja u statistički program SPSS. Iznijet je osvrt na postavljene istraživačke hipoteze od kojih su one temeljem rezultata istraživanja prihvaćene ili odbačene.

U petom dijelu dane su preporuke za budući razvoj arheološkog lokaliteta Tilurij koji će, ako se bude na pravi način upravljalo njime, postati primjer drugim lokalitetima arheološke baštine.

U posljednjem dijelu rada iznijeta su zaključna razmatranja cjelokupnog istraživanja. Navedeni su sažetak ne hrvatskom i engleskom jeziku, popis literature, izvora podataka, slika, tablica i grafova. Iznijeti su prilozi te je sve to zaokruženo sažetkom rada i anketnim upitnikom kao prilogom.

2. ARHEOLOŠKA BAŠTINA-AKTUALNO STANJE I POTENCIJALI VALORIZACIJE

2.1. Pojmovno određenje kulture

Kultura je vrlo kompleksan pojam kojega su kroz povijest nastojali objasniti brojni teoretičari i znanstvenici. Postoje brojne definicije obzirom na samu složenost pojma, sadržaj i opseg. „Kultura jest (lat. uzgajanje, gajenje), izraz preuzet iz poljoprivrede (gdje znači gajenje biljaka i uzgajanje životinja) i metaforički primijenjen na čovjeka. Isprva se s tim izrazom označuje odgojni postupak, nastojanje oko razvijanja i usavršavanja ljudskih sposobnosti, osobito duhovnih. Ali s vremenom riječ kultura postaje oznaka za mentalitet, oblike aktivnosti i međuljudskih odnosa, svojstvene pojedincu ili zajednici.“[22]

Riječ kultura u svom modernom značenju iznio je 1871. godine britanski antropolog Sir Edward Tylor, a koja je u rječnike ušla više od pola stoljeća kasnije. On ju je definirao kao „složenu cjelinu koja uključuje znanje, vjerovanja, umjetnost, zakone, moral, običaj i svaku drugu sposobnost i navike koje stječe čovjek kao član društva.“[23] Kulturni materijalist Marvin Harris istakao je da je „kultura ukupno društveno stečen način življenja ili životnog stila grupe ljudi. Sastoji se od ponavljajućih obrazaca razmišljanja, osjećanja i ponašanja koji su karakteristični za članove određenog društva ili njegovog dijela.“ Antropolog Clifford Geertz vjeruje da se „kultura sastoji od simbola, motivacije, raspoloženja i misli te ne uključuje ponašanje.“[24]

Williams navodi tri kategorije modernog korištenja izraza kultura[25]:

1. kao opći proces intelektualnog, duhovnog i estetičkog razvoja
2. određen način života, bilo ljudi, perioda, grupe, čovječanstva u cjelini
3. kao djela i praksa intelektualne i umjetničke aktivnosti

Prema povjesničaru umjetnosti Marasoviću kultura „obuhvaća ukupnost tvorbi ili pojava u materijalnom i duhovnom životu svakoga naroda i čovječanstva u cjelini.“[26]

[22] Enciklopedija likovnih umjetnosti (1964): Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, str. 262.
[23] Kroeber, A. L. et Kluckhohn C. (1954): Culture-A critial review of concepts and definitions, Mass. The museum, Cambridge, str. 43
[24] Miller D. B. (2013): Cultural Anthropology-Anthropology and the Study of Culture, Chapter 1, dostupno na: https://catalogue.pearsoned.co.uk/assets/hip/gb/hip_gb_pearsonhighered/samplechapter/0205260012.pdf, str. 13-14 (8.4.2016.)
[25] Williams, R. (1983): Keywords, A vocabulary of Culture and Society, Oxford University Press, New York, str. 90

U Univerzalnoj deklaraciji UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti navodi se da kultura „predstavlja specifični skup duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika društva ili društvene grupe, te da osim umjetnosti i književnosti, obuhvaća i stil života, načine zajedničkog življenja, vrijednosne sustave, tradicije i vjerovanja.“[27]

Prema Klaiću kultura je „u širokom smislu sve što je stvorilo ljudsko društvo i što postoji po tjelesnom i umnom radu ljudi, za razliku od prirodnih pojava.“[28] On kulturu dijeli na materijalnu, duhovnu i nacionalnu.

Prema Mohorovičiću u sferu kulture „ulazi sveukupni zbroj humano pozitivnih stvaralačkih dostignuća ljudskog društva realiziran u svim registrima čovjekove djelatnosti počevši od prvotne izrade manufakata, nastamba i naselja naših pradavnih predaka te njihova govora, običaja, nošnje i likovnog izraza, preko postignutoga sklada ljudskih odnosa do najviših dometa suvremene znanstvene rasudbe koja teži spoznavanju istine odnosno umjetničke kompozicije koja teži ostvarenju istinske ljepote.“[29]

Kultura postoji među svim ljudskim bićima. Ona je kompleksan sustav i za njeno razumijevanje potrebno je upoznati sve njene međusobno povezane aspekte u koje se mogu ubrojiti socijalni, ekonomski, religijski, politički, ali i brojni drugi. Ona je naučena, zajednička i integrirana u živote ljudi, a dijeli se između grupe ljudi. Kulturu može činiti grupa velikog broja ljudi ili grupa manjeg broja ljudi koja može činiti i subkulturu. Ona je dinamični sustav pa je podložna unutarnjim i vanjskim promjenama obzirom da njeni pripadnici vrše međusobnu interakciju, ali i interakciju s drugim kulturama. Globalizacija također utječe na promjenu kulture. Kulturalna prilagodba podrazumijeva proces prilagodbe organizama uvjetima mjesta u kojem žive.

Zbog sveprisutne uloge u današnjem životu kulturno naslijeđe posjeduje[30]:

- Znanstvenu vrijednost-kao predmet proučavanja različitih znanosti u koje se mogu ubrojiti arheologija, povijest, umjetnost, arhitektura itd.
- Odgojno-obrazovnu vrijednost-kao predmet koji posjeduje obrazovnu ulogu za nove naraštaje

[26] Marasović, T. (2001): Kulturna baština 1, Veleučilište u Splitu, Split, str. 9
[27] UNESCO (2001): Universal Declaration on Cultural Diversity, dostiupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001246/124687e.pdf#page=67, str. 62 (8.4.2016.)
[28] Klaić, B. (1982): Rječnih stranih riječi, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, str. 765
[29] Supičić, I. (1997): Hrvatska i Europa-Kultura, znanost i umjetnost, Svezak I. Srednji vijek (VII-XI st.) Rano doba hrvatske kulture, HAZU, Zagreb, str. 35
[30] Marasović, T. (2001): Kulturna baština 1, op. cit., str. 12

- Kulturnu vrijednost-koja dolazi do izražaja prilikom uporabe povijesne cjeline ili građevine te kulturne funkcije u različitim vremenskim razdobljima
- Gospodarske vrijednosti-prilika za privredno korištenje naslijeđa kao turističkih resursa

2.2. Pojam i zaštita kulturne baštine

Kao i sa različitim pojmovima postoje različita razumijevanja i tumačenja baštine. Postoji transformacija mišljenja od toga da je baština kao pojam vezana za naslijeđe i ostavštinu do toga da se danas smatra kao „bilo kakav oblik međugeneracijske razmjene ili odnosa“ te je vezana za koncepte ekonomije, moći i identiteta.[31]

UNESCO pod pojmom baštine podrazumijeva kulturnu i prirodnu baštinu kao njene glavne komponente. Potom kulturnu baštinu dijeli na[32]:

- materijalnu kulturnu baštinu
- nematerijalnu kulturnu baštinu

Materijalnu kulturnu baštinu dijeli na:

- pokretnu kulturnu baštinu
- nepokretnu kulturnu baštinu
- podvodnu kulturnu baštinu

Nematerijalnu kulturnu baštinu dijeli na:

- usmenu tradiciju
- predstave
- rituale

Pod prirodnom baštinom podrazumijeva prirodna mjesta s kulturnim aspektima kao što su kulturni krajolici, fizičke, biološke i geološke tvorevine.
Baština u slučaju oružanog sukoba također je dio baštine, a zaštićena je *Konvencijom za zaštitu kulturne imovine u slučaju oružanog sukoba*. Donijeta je 1954. godine radi masovnih

[31] Timothy, D. J. et Boyd, S. W. (2003): Heritage Tourism, Prentice Hall, Harlow, str. 4
[32] http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/unesco-database-of-national-cultural-heritage-laws/frequently-asked-questions/definition-of-the-cultural-heritage/ (9.4.2016.)

uništenja kulturne baštine u II. Svjetskom ratu. To je sporazum posvećen isključivo zaštiti kulturne baštine u slučaju oružanog sukoba. Podrazumijeva sprječavanje izvoženja kulturne imovine sa teritorija okupirane zemlje zahtijevajući njen povratak zemlji kojoj je oduzeta.[33]

2.2.1. Materijalna kulturna baština

Kulturna baština je naslijeđe fizičkih artefakata i neopipljivih svojstava skupine ili društva koji su naslijeđeni od prošlih generacija. Važnost njenog očuvanja je veoma značajna kako bi u njoj uživale ne samo sadašnje, već i buduće generacije jer pruža mogućnost dodira sa prošlošću. Ona je iznimna vrijednost nekog naroda koja govori o njegovoj povijesti, kulturi i identitetu. Pojam „kulturna baština" sastavljen je od vrlo opsežnih pojmova „kultura" i „baština".

Kulturna baština odnosi se na spomenike, skupine građevina i lokaliteta koji imaju povijesnu, estetsku, arheološku, znanstvenu, etnološku ili antropološku vrijednost[34] i smatraju se vrijednim očuvanja za budućnost. Svi postojeći nalazi značajni su za arheologiju, arhitekturu, znanost i tehnologiju određene kulture.[35]

„Kulturna baština Europe je jedan od najstarijih i najvažnijih generatora turizma"[36] Kada je kulturna baština putem turističkih putovanja postala predmet zanimanja više milijardi ljudi postala je zajednička baština i resurs čovječanstva. Ona je dobro jedinstvene i univerzalne vrijednosti čime zahtijeva brigu svih nacija, ali i svjetskih institucija koje najznačajnije prirodne i kulturne vrijednosti uključuju u programe zaštite, obnove i revitalizacije. [37]

Mnogi izjednačuju baštinu i povijest. Povijest je zapis prošlosti, dok je baština je dio prošlosti koja uključuje različite aspekte poput jezika, kulture, identiteta i lokaliteta.

„Prema UNESCO-ovoj Konvenciji o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine pod kulturnom baštinom podrazumijevaju se[38]:

[33] http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/ (9.4.2016.)
[34] Jelinčić, D. A. (2008): Abeceda kulturnog turizma, Meandarmedia Zagreb, Zagreb, str. 31
[35] http://www.unesco.org/new/en/cairo/culture/tangible-cultural-heritage/ (9.4.2016.)
[36] Richards, G. (2005): ATLAS- Cultural Tourism in Europe, dostupno na: http://www.tram-research.com/cultural_tourism_in_europe.PDF, str. 10 (9.4.2016.)
[37] Geić, S. (2007): Organizacija i politika turizma: Kulturološko-ekologijski i sociogospodarski aspekti, op. cit., str. 35
[38] UNESCO (1972): Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, dostupno na: http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf, str. 2 (10.4.2016.)

- **Spomenici:** djela graditeljstva, monumentalna kiparska i slikarska djela, elementi ili strukture arheološkog karaktera, natpisi, pećine koje su se koristile za stanovanje i kombinacija elemenata koji imaju iznimnu univerzalnu vrijednost sa povijesnog, umjetničkog i znanstvenog gledišta
- **Skupine zgrada:** skupine odvojenih ili povezanih zgrada koje su radi svoje arhitekture, homogenosti ili uklopljenosti u krajolik iznimna univerzalna vrijednost sa povijesnog, umjetničkog i znanstvenog gledišta
- **Znamenita mjesta:** djela čovjeka ili kombinirana djela čovjeka i prirode te zone, uključujući arheološka nalazišta od iznimne univerzalne vrijednosti sa povijesnog, estetskog, etnološkog ili antropološkog gledišta

2.2.3. Nematerijalna kulturna baština

Problematika definicije kulturne baštine je što je ona ograničena samo na materijalnu dimenziju kulture. Vremenom su nastajale promjene kod istraživanja baštine te je UNESCO 2003. godine uveo pojam nematerijalne baštine kako bi zaštitio nematerijalnu kulturnu baštinu, osigurao poštivanje nematerijalne kulturne baštine zajednica, grupa i pojedinaca, podigao svjesnost o njenoj važnosti na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini, osigurao zajedničku zahvalnost za njeno postojanje te omogućio međunarodnu suradnju i pomoć.

Tako UNESCO u nematerijalnu kulturnu baštinu ubraja: prakse, predstave, izraze, znanje, vještine, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i, u nekim slučajevima pojedinci, prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine. Nematerijalnu kulturnu baštinu, koja se prenosi iz generacije u generaciju, zajednice i skupine stalno iznova stvaraju kao reakciju na svoje okruženje, svoje uzajamno djelovanje s prirodom i svoju povijest. Ona im pruža osjećaj identiteta i kontinuiteta te tako promiče poštovanje za kulturnu raznolikost i ljudsku kreativnost.[39]

UNESCO u nematerijalnu kulturnu baštinu ubraja[40]:

- usmenu tradiciju i izraze, jezik, dijalekte, govore i toponimiku te usmenu književnost svih vrsta

[39] UNESCO (2003): Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf, str. 2 (10.4.2016.)
[40] UNESCO (2003): Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf, str. 2 (10.4.2016.)

- folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote
- tradicijska umijeća i obrte

Generacije na slijedeće generacije prenose nematerijalnu kulturnu baštinu koja predstavlja njihov identitet. Njenim očuvanjem se razvija i promiče kulturna raznolikost i kreativnost.

Pojam kulturne baštine proširio se tijekom posljednjeg stoljeća. UNESCO je doprinio ovom širenju koje sada uključuje krajolike, industrijske ostatke i druge različite oblike svjetske ili zajedničke baštine čovječanstva. Posebice osjetljivom obliku baštine, često pod prijetnjom nestajanja, sve do sadašnjih dana nije se posvećivalo dovoljno pažnje.[41]

Prilikom nominacije dobra na Listu svjetske baštine treba navesti detalje o njegovoj trenutačnoj zaštiti i plan upravljanja za njegovo održavanje. Članice moraju štititi vrijednosti koje posjeduju i redovito izvještavati o njihovom stanju. Nužno je stvoriti planove upravljanja prirodnom i kulturnom baštinom te izvještavati o stanju njihove zaštite.

Samo zemlje koje su se potpisivanjem Konvencije založile za zaštitu svojeg prirodnog i kulturnog nasljeđa mogu nominirati svoja kulturna i prirodna dobra za upis na Listu svjetske baštine. Odbor za svjetsku baštinu definira kriterije za upis na Listu svjetske baštine.[42]

2.2.3. Arheološka baština kao element materijalne kulturne baštine

Arheološka baština je dio materijalne kulturne baštine koja obuhvaća sve ostatke ljudskog postojanja i sastoji se od mjesta povezanih sa svim manifestacijama ljudske aktivnosti, napuštenih struktura i ostataka svih vrsta (uključujući i podvodna nalazišta), zajedno sa svim pokretnim kulturnim materijalima.

Arheološka baština je osjetljiv i neobnovljiv kulturni resurs. Ona je temeljni zapis prošlih ljudskih aktivnosti. Važno ju je zaštititi i odgovarajuće njom upravljati kako bi omogućila arheolozima i drugim znanstvenicima njeno proučavanje i interpretiranje kako za sadašnje,

[41] http://www.unesco.org/new/en/cairo/culture/intangible-cultural-heritage/ (10.4.2016.)
[42] UNESCO (2015): Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, dostupno na: http://whc.unesco.org/document/137843, str. 10-19 (10.4.2016.)

tako i za buduće generacije. Korištenje nalazišta mora biti kontrolirano i razvijano na način da minimizira oštećenje arheološke baštine.[43]

Zaštita arheološke baštine ne odnosi se samo na primjenu arheoloških tehnika u njenom istraživanju i zaštiti, nego zahtijeva vještine i znanja profesionalaca i znanstvenika. Neki elementi arheološke baštine komponente su arhitektonskih struktura te se u tim slučajevima moraju zaštititi prema kriterijima za zaštitu tih struktura. Neki elementi arheološke baštine sadržavaju dio živuće tradicije domorodačkog stanovništva te je, za njihovu zaštitu i očuvanje, potrebno uključiti lokalne grupe. Za zaštitu arheološke baštine od velike je važnosti napraviti suradnju između profesionalaca iz mnogih disciplina, ali i kooperaciju državnih tijela, akademskih istraživača, privatnih i javnih tvrtki te javnosti.

Zaštita arheološke baštine mora biti moralna obveza svih ljudskih bića. Obveza mora biti podržana kroz odgovarajuću legislativu i moraju se osigurati adekvatna sredstva kojima će se podržati programi važni za efikasan menadžment baštine. Pošto je arheološka baština zajednička cijelom ljudskom društvu dužnost je svake zemlje da osigura ta sredstva za njezinu zaštitu.

2.2.4. Menadžment kulturne baštine s posebnim osvrtom na arheološku baštinu

Vremensko razdoblje od druge polovice 20. stoljeća predstavlja razdoblje novog aktivnog i integralnog pogleda i pristupa na zaštitu baštine. To podrazumijeva uključivanje svih sudionika u rješavanje problema vezanih za baštinu. Predmet zaštite nisu samo posebni spomenici nego i šire povijesne cjeline od građevina, gradskih jezgri, četvrti, naselja pa sve do regija. Važno je uključiti urbanističko i prostorno planiranje u proces zaštite.[44]
Postoje mnogi primjeri revitalizacije povijesnih cjelina, kao što je zona Marais u Parizu gdje se planskom obnovom stanova i obrtnih radionica spriječilo iseljavanje stanovništva. Tako je i obnovljena povijesna jezgra grada Regensburga u Njemačkoj koji je detaljnim planom rehabilitacije i dalje ostao kulturno središte grada, a potom i uvršten na UNESCO-ov popis Svjetske baštine. Postoje i drugi primjeri poput Krakow-a u Poljskoj, Urbina i Bologne u

[43] ICOMOS (1990): Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, dostupno na: http://www.icomos.org/charters/arch_e.pdf, str. 2 (10.4.2016.)
[44] Marasović, T. (2001): Kulturna baština 1, op. cit., str. 208

Italiji. Zaštita kulturne baštine postala je globalizacijski proces kome svjedoči popis svjetske baštine. [45]

Danas postoje mnogi ekonomski, socijalni, komunalni, higijenski i ekološki problemi, teški stambeni uvjeti stanovnika povijesnih područja, trošne i oskudne infrastrukture, gospodarsko zaostajanje, nereguliran promet, pogrešne lokacije industrije.

Menadžment kulturnih resursa uključuje zaštitu i obnovu arheoloških kulturnih resursa kojima prijeti opasnost od vandalizma.“ Zakonska zaštita kulturnih resursa varira među zemljama te se unutar svake zemlje razlikuje ovisno o tome nalazi li se resurs na javnoj površini, privatnoj površini ili pod morem.[46]

„Iako termin *kulturni resursi* potencijalno uključuje sva nalazišta i sve artefakte na svijetu, u praksi, odluke se moraju donijeti ovisno o tome koje kulturne resurse treba zaštititi.“ Na međunarodnoj razini prirodni i kulturni resursi su zaštićeni UNESCO-ovom Listom svjetske baštine.
Zaštita kulturnih resursa uključuje dvije forme: zaštitu nalazišta/mjesta te zaštitu artefakata i ostataka u muzejima i ostalim objektima. Zaštita nalazišta/mjesta pruža mogućnost za učenje o kulturnim resursima te obrazovanje javnosti.

Problematika s kojim se susreće menadžment kulturnih resursa je pitanje vlasništva. U različitim stupnjevima, nacija, vlasnik zemlje, potomci stanara koji žive na mjestima nalazišta, osoba ili institucija koja posjeduje artefakt može vršiti zahtjev za vlasništvom. Jedno od kontroverznih područja uključuje prijenos artefakata preko međunarodnih granica.[47]

Menadžment arheološke baštine podrazumijeva zaštitu spomenika i nalazišta *in situ,* uključujući odgovarajuću dugoročnu konzervaciju te očuvanje svih zapisa i zbirki itd. Bilo kakav prijenos elemenata baštine na nove lokacije predstavlja narušavanje osnovnog principa očuvanja baštine u svom originalnom kontekstu. Stoga je vrlo važno arheološku baštinu na odgovarajući način održavati, zaštititi i njome upravljati. Lokalna zajednica bi trebala predano raditi na poticanju upravljanja i održavanja arheološke baštine.[48]

[45] Marasović, T. (2001): Kulturna baština 1, op. cit., str. 208
[46] Fagan, B. M. (1996): The Oxford Companion to Archaeology, Oxford University Press, New York, str. 156
[47] op. cit., str. 156
[48] ICOMOS (1990): Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, dostupno na: http://www.icomos.org/charters/arch_e.pdf, str. 4 (15.4.2016.)

2.2.5. Zašto upravljati arheološkom baštinom?

Transformacija Europe iz agrikulturnog društva u moderno industrijalizirano društvo dovela je do uništenja prirodnih krajolika i arheoloških spomenika na nikad dosada učinjenoj razini. Duboke ekonomske i socijalne transformacije su okidač revolucija i ozbiljnih političkih preokreta te su doveli do razvoja nacionalnih ideologija kao sredstva stabiliziranja i legitimiziranja dominantnih političkih grupa. „Ovaj nemir u ekonomskim i političkim promjenama je dao porod arheologiji, ne samo kao znanstvenoj disciplini, nego kao svjedoku povijesne baštine zemlje i njenih ljudi.“[49]

Iskopavanja arheoloških nalazišta su uglavnom bila honorarna aktivnost sveučilišnih profesora, muzejskih kustosa ili amatera te je održavanje i prezentacija velikih spomenika bila povjerena onima koji su imali bilo kakvu svijest o arheologiji. Kraj II. Svjetskog rata označio je početak upravljanja arheološkom baštinom kao integralnom komponentom ekonomskog planiranja. Oštećenja uzrokovana ratnim razaranjima omogućila su poduzimanje brojnih inicijativa za arheološka iskapanja. Pritisak posjetitelja na velika povijesna mjesta poput Stonehenge-a i Atenske Akropole počeo je dovoditi spomenike u opasnost od potpunog fizičkog uništavanja. U Europi su mnogi ostaci klasičnih starina korišteni kao kamen temeljci za velike srednjovjekovne palače i katedrale. Značajan faktor vezan za zaštitu spomenika je njihova edukacijska vrijednost, odnosno oni postaju alat za učenje koji se naširoko počeo koristiti u svim dijelovima svijeta.[50]

Stoga je danas izrazito važno na pravilan način upravljati arheološkom baštinom kao vrlo važnim resursom koji sadrži veoma značajne informacije o ljudskoj prošlosti kako bi se ona očuvala za buduće generacije.

2.3. Uloga UNESCO-a u zaštiti arheološke baštine

2.3.1. Međunarodna organizacija UNESCO

UNESCO (eng. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) je specijalizirana organizacija UN-a zadužena za intelektualna i etička pitanja na području

[49] Cleere, H. (2000): Archaeological Heritage Management in the Modern World, Routledge, Abingdon,Oxon, str. 23
[50] op. cit., str. 1-10

obrazovanja, znanosti i kulture, osnovana 16. studenog 1945. godine. Početkom osamdesetih godina djelokrug UNESCO-a se proširio i na područje komunikacija.

Organizacija je osnovana neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata. Nevolje i uništenja uzrokovana ratovima doveli su do razvoja ideje o stvaranju tijela koje će se zalagati za dugoročan mir i sigurnost svih ljudi diljem planete Zemlje, voditi računa o temeljnim pravima svakog pojedinca te štititi naslijeđe cijelog čovječanstva.

Prema članku 1 statuta UNESCO-a glavni cilj organizacije je „doprinos miru i sigurnosti kroz promicanje suradnje među narodima na području obrazovanja, znanosti i kulture kako bi se unaprijedilo opće poštivanje pravde, vladavine zakona, ljudskih prava i temeljnih sloboda bez različitosti obzirom na rasu, spol, jezik ili religiju.“[51]

UNESCO broji 195 država članica te 10 pridruženih[52] koje su organizirane u 5 regionalnih grupa (Afrika, Arapske države, Azija i Pacifik, Europa i Sjeverna Amerika te Latinska Amerika i Karibi). U svakoj pojedinoj zemlji članici UNESCO ima svoja nacionalna povjerenstva, urede, institute i centre. Sjedište organizacije se nalazi u Parizu. Republika Hrvatska je članica UNESCO-a od 1. lipnja 1992. godine.

UNESCO djeluje u pet programskih područja[53]:

- Obrazovanje
- Prirodne znanosti
- Društvene i humanističke znanosti
- Kultura
- Komunikacije i informacije

UNESCO nastoji poticati neprestani razvoj u područjima svog djelovanja kako bi smanjila nejednakosti diljem svijeta, promicala ljudska prava i toleranciju, stvorila društvo znanja i izgradila sigurnost i mir.

Organizacijsku strukturu UNESCO-a čine 3 upravna tijela:

[51] UNESCO (2014): Statut, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002269/226924e.pdf, str. 6 (15.4.2016.)
[52] http://en.unesco.org/countries/member-states (15.4.2016.)
[53] http://www.min-kulture.hr/unesco/ (15.4.2016.)

- **Opća skupština (General Conference) –** sačinjavaju je predstavnici država članica organizacije. Dužnost joj je odrediti programe i budžet organizacije. Sastanci se održavaju svako dvije godine kako bi se utvrdila glavna strategija te odredila glavna područja rada. Izabire članove Izvršnog vijeća i svake četiri godine imenuje Glavnog direktora. Svaka zemlja ima jedan glas bez obzira na njen obujam ili veličinu njenog doprinosa proračunu organizacije.[54]

- **Izvršno vijeće (Executive Board) –** u suštini upravlja cjelokupnom organizacijom. Sastoji se od 58 država članica koje izabire Opća skupština. Odgovorno je za provođenje svih odluka donesenih na Općoj skupštini. Sastaje se dvaput godišnje. Zaduženo je za razmatranje programa rada Organizacije i njenog proračuna.[55]

- **Tajništvo (Secretariat)–** sastoji se od Generalnog direktora i osoblja koje on izabire, a koji provode odobreni program. U njemu je zaposleno oko 2000 članova iz 170 zemalja. Kao rezultat decentralizacije Organizacije oko 700 članova radi u 65 UNESCO-ovih područnih ureda.[56]

U svakoj se zemlji članici utemeljuje Nacionalno povjerenstvo za UNESCO koje za cilj ima povezati vladina i nevladina tijela iz područja obrazovanja, znanosti, kulture i komunikacija sa radom UNESCO-a. Uloge i zadaci između nacionalnih povjerenstava, država članica i UNESCO-a su utemeljeni u Povelji o nacionalnim povjerenstvima iz 1978. godine. U Hrvatskoj ono postoji od 2004. godine.
„Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO ima 17 članova, koji su prema programskim područjima UNESCO-a podijeljeni u slijedeće Odbore“[57]:

1. Odbor za obrazovanje
2. Odbor za prirodne i tehničke znanosti
3. Odbor za društvene i humanističke znanosti
4. Odbor za kulturu
5. Odbor za komunikacije i informacije

[54] http://en.unesco.org/about-us/unescos-governing-bodies (15.4.2016.)
[55] http://en.unesco.org/about-us/unescos-governing-bodies (15.4.2016.)
[56] http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/secretariat/ (15.4.2016.)
[57] http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=57 (16.4.2016.)

Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO kao savjetodavno tijelo Vlade Republike Hrvatske obavlja slijedeće poslove:

- „razmatra pitanja iz područja prosvjete, znanosti i kulture, te informacije od interesa za međunarodnu suradnju Republike Hrvatske s UNESCO-om i daje o tome mišljenja Vladi Republike Hrvatske
- razmatra i daje Vladi Republike Hrvatske mišljenja o akcijama i projektima UNESCO-a u kojima sudjeluje Republika Hrvatska
- daje Vladi Republike Hrvatske mišljenja o sastavu, prijedlozima i stajalištima izaslanstva Republike Hrvatske na službenim skupovima tijela UNESCO-a i na skupovima što ih organizira UNESCO
- u sklopu svoga područja rada sudjeluje u pripremi stajališta i razmatra pitanja u vezi sa sklapanjem i izvršavanjem međunarodnih ugovora što ih sklapa Republika Hrvatska, te o tome daje svoje mišljenje Vladi Republike Hrvatske i njezinim tijelima, po potrebi i na njihov zahtjev
- putem Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Stalnog predstavništva Republike Hrvatske pri UNESCO-u sudjeluje u razmjeni svih relevantnih informacijskih materijala s UNESCO-om, u svrhu prijenosa i primjene međunarodnih iskustava i spoznaja na području prosvjete, znanosti, kulture i informacija, nastalih djelatnošću UNESCO-a, te na primjeren način upoznaje hrvatsku javnost s ciljevima, zadaćama i djelatnošću UNESCO-a
- u obavljanju svojih poslova priprema za Vladu Republike Hrvatske potrebne stručne podloge, materijale i dokumente u skladu s programom Vlade Republike Hrvatske i na njezin zahtjev“[58]

2.3.2. Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine

Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu u djelokrugu svojega djelovanja ima i zaštitu prirodnih rijetkosti te spomenika kulture koje smo naslijedili od predaka, a prepoznati su kao vrijednosti koje treba čuvati za buduće generacije. Jednim imenom navedene se rijetkosti nazivaju svjetskom baštinom.[59] Konvenciju o zaštiti svjetske

[58] http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/312910.html (16.4.2016.)
[59] Grabovac, V. (2013): UNESCO-sva blaga svijeta: prvi put u Hrvatskoj svi lokaliteti kulturne i prirodne baštine svijeta na jednome mjestu, Meridijani, Samobor, str. 8

kulturne i prirodne baštine usvojio je UNESCO na generalnoj konferenciji u Parizu 1972. godine.

Konvencija po prvi put donosi trajan legalni, administrativni i financijski okvir za međunarodnu suradnju u zaštiti ljudske kulturne i prirodne baštine te daje posebnu vrijednost pojmu svjetske baštine čiji značaj nadmašuje sve političke i geografske granice.[60] Potpisivanjem Konvencije svaki pojedini sudionik se obvezao da će identificirati i zaštititi jedinstvenu i iznimno vrijednu prirodnu i kulturnu baštinu unutar svog državnog teritorija koja potom postaje baština cijelog čovječanstva te značajna vrijednost za sadašnje i buduće generacije. Potpisnicama Organizacija zauzvrat pruža bilo kakvu pomoć vezanu za zaštitu baštine.
Pod Konvencijom su osnovani Odbor za svjetsku baštinu i Fond za svjetsku baštinu koji djeluju od 1976. godine. Konvencija definira vrstu prirodne i kulturne baštine koja zadovoljavanjem određenih kriterija može biti uvrštena na Listu svjetske baštine, a taj odabir vrši Odbor za svjetsku baštinu i razmatra zadovoljava li dobro te kriterije.

Obveze država članica podrazumijevaju poduzimanje raznovrsnih mjera kojima bi se identificirala, zaštitila, prezentirala prirodna i kulturna baština kako bi se mogla integrirati u opsežne planske programe i u konačnici uključiti u cjelokupan život zajednice. Također članice trebaju poduzimati znanstvena istraživanja, razvijati metode kojima će se boriti protiv potencijalnih prijetnji baštini te uspostaviti službu za zaštitu i prezentaciju kulturnog i prirodnog nasljeđa.

Djelatnosti Odbora za svjetsku baštinu su[61]:

a) sastavljanje popisa svjetske prirodne i kulturne baštine
b) sastavljanje popisa ugrožene svjetske baštine
c) raspolaganje sredstvima iz Fonda za svjetsku baštinu za pomoć državama u zaštiti dobara

Fond za svjetsku baštinu godišnje osigurava oko 4 milijuna američkih dolara kako bi podržao aktivnosti država članica, bile one vezane za ulaganja u istraživanja, promociju ili očuvanje

[60] ICOMOS (1993): Cultural Tourism, Tourism at world heritage cultural sites: The site manager's hand book, Sri Lanka, National Committee of ICOMOS, str. 5
[61] http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59130 (16.4.2016.)

baštine. Sredstva se iz Fonda izdvajaju ovisno o hitnosti zahtjeva, a prioritet se daje najugroženijim područjima.

Sredstva fonda sastoje se od:

- obaveznih i dobrovoljnih doprinosa država članica Konvencije
- priloga i poklona (koje mogu dati druge države, UNESCO i druge organizacije UN-a, javna i privatna tijela ili pojedinci)
- kamata od sredstava Fonda
- iznosa prikupljenih priloga od manifestacija organiziranih u korist Fonda
- svih drugih sredstava koja su odobrena pravilnikom Fonda, a koji će izraditi Odbor za svjetsku baštinu[62]

Države članice trebaju svako dvije godine plaćati obvezne doprinose koji ne smiju iznositi više od 1% godišnjeg doprinosa redovnom proračunu UNESCO-a. Hrvatska je svoj posljednji obvezni doprinos Fondu izvršila u siječnju 2015. godine.[63]

Za sada je 191 država ratificirala Konvenciju.

2.3.3. Lista svjetske baštine

Ratificiranjem Konvencije države su složile da će zaštititi kulturna i prirodna dobra unutar svojih državnih granica koja su prepoznata kao „iznimne univerzalne vrijednosti". Vrijednost tih dobara je toliko iznimna da prelazi državne granice i značajna je za sadašnje i buduće generacije cijelog čovječanstva.

Samo zemlje koje su se potpisivanjem Konvencije založile za zaštitu svojeg prirodnog i kulturnog nasljeđa mogu nominirati svoja kulturna i prirodna dobra za upis na Listu svjetske baštine. Odbor za svjetsku baštinu definira kriterije za upis na Listu svjetske baštine.[64]

Proces nominacije uključuje[65]:

[62] UNESCO (1972): Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, dostupno na: http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf, str. 9 (17.4.2016.)
[63] UNESCO (2016): The World Heritage Fund, Statement of Compulsory Contributions at 29 February 2016, dostupno na: http://whc.unesco.org/document/140246, str. 1 (17.4.2016.)
[64] UNESCO (2015): Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, dostupno na: http://whc.unesco.org/document/137843, str. 10-19 (20.4.2016.)
[65] UNESCO (2008): World Heritage Centre, World Heritage Information Kit, dostupno na: http://whc.unesco.org/document/116069, str. 16-19, 34-44, 125-129 (20.4.2016.)

1. Stvaranje pristupne liste
2. Stvaranje i slanje nominacijske dokumentacije
3. Evaluaciju savjetodavnih tijela
4. Kriterije za uključivanje dobra na Listu
5. Odluku Odbora za svjetsku baštinu o upisu dobra
6. Kontinuiranu obvezu u očuvanju i zaštiti dobara svjetske baštine

Zemlja mora napraviti popis svojih važnih prirodnih i kulturnih dobara te odlučiti koja od njih želi uvrstiti na pristupnu listu. Odabirom dobara sa pristupne liste zemlja priprema potrebnu detaljnu dokumentaciju koja se potom provjerava da se utvrdi njena kompletnost, a potom šalje savjetodavnim tijelima na evaluaciju. Savjetodavna tijela, ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) i IUCN (International Union for Conservation of Nature), provode procjenu nominiranih dobara te o tome izvještavaju Odbor za svjetsku baštinu, a treće savjetodavno tijelo ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) daje prijedloge za zaštitu kulturnih dobara. Kako bi se dobro uvrstilo na Listu mora zadovoljiti najmanje jedno od deset kriterija. Nakon što je dobro nominirano i evaluirano Odbor za svjetsku baštinu odlučuje koje će se dobro upisati na Listu. On čak može zahtijevati dodatne informacije o dobrima ili odbiti upis dobra. Upisivanjem dobra na Listu ne završava posao države članice. Dužnost članica, upravitelja dobrima i lokalnih vlasti je kontinuiran rad na nadziranju, očuvanju i zaštiti dobara svjetske baštine.[66]

Danas je na Listi svjetske baštine upisano 1031 dobro, od kojih su 802 kulturna dobra, 197 prirodna dobra, a 32 kulturno-prirodna dobra.[67]

Kako bi se dobro uključilo na Listu svjetske baštine mora zadovoljiti najmanje jedno od 10 kriterija. Prvih šest se odnosi na kulturnu baštinu, a ostalih četiri na prirodnu baštinu koja mora:

I. Predstavljati remek-djelo ljudskog kreativnog genija;
II. Predstavljati važnu razmjenu ljudskih vrijednosti, kroz određeno vrijeme ili unutar određenog kulturnog područja svijeta, na području razvoja arhitekture ili tehnologije, monumentalne umjetnosti, gradskog planiranja ili dizajniranja krajolika;

[66] UNESCO (2008): World Heritage Centre, World Heritage Information Kit, dostupno na: http://whc.unesco.org/document/116069, str. 16-19, 34-44, 125-129 (20.4.2016.)
[67] http://whc.unesco.org/en/list/ (21.4.2016.)

III. Imati jedinstveno ili izuzetno svjedočanstvo kulturne tradicije ili postojeće/izumrle civilizacije;

IV. Biti izniman primjer gradnje, arhitektonskog ili tehnološkog kompleksa ili krajolika koji predstavlja značajno razdoblje ljudske povijesti;

V. Biti izniman primjer tradicionalnog ljudskog naselja, uporabe tla ili mora, koji predstavlja ljudsku/e kulturu/e ili ljudsku interakciju s okolišem posebice ako je u opasnosti radi nepovratnih promjena;

VI. Biti izravno ili opipljivo vezana s događajima i živućim tradicijama, idejama ili vjerovanjima, s umjetničkim i književnim dostignućima iznimne vrijednosti. (Odbor smatra da se ovaj kriterij kombinira s drugim kriterijima);

VII. Sadržavati nenadmašan prirodni fenomen ili područja iznimne prirodne ljepote i estetske važnosti;

VIII. Biti izniman primjer važne etape zemljine povijesti, uključujući zabilježen život, važan neprekidan geološki proces formiranja zemlje, ili značajno geomorfološko ili fiziografsko svojstvo;

IX. Biti izniman primjer značajnog neprekidnog ekološkog i biološkog procesa u evoluciji i razvoju kopnenih, slatkovodnih, priobalnih i morskih ekosustava te skupina biljaka i životinja;

X. Sadržavati najvažnija i najznačajnija prirodna staništa za lokalno očuvanje biološke raznolikosti, uključujući ona s ugroženim vrstama iznimne univerzalne vrijednosti za znanost i očuvanje života.[68]

2.3.4. Uloga UNESCO-a u zaštiti arheološke baštine

Drugi Svjetski rat je, osim ljudskih žrtava, prouzročio i brojna razaranja kulturno-povijesnog naslijeđa. Stoga se javila svijest o potrebi zaštite naslijeđa i uspostavljanju mira među cjelokupnim čovječanstvom. Osnovana je međunarodna organizacija UNESCO u čijoj je domeni djelovanja, osim obrazovanja i znanosti, fokus stavljen i na problematiku zaštite kulturno-povijesnog naslijeđa. Osnovane su i stručne organizacije ICOM (Međunarodni savjet za muzeje) i ICOMOS (Međunarodni savjet za spomenike i mjesta) posvećene isključivo toj problematici.

[68] UNESCO (2015): Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, dostupno na: http://whc.unesco.org/document/137843, str. 16-17 (21.4.2016.)

UNESCO je donio različite vrste dokumenata počevši od konvencija, povelja, sporazuma, preporuka, deklaracija, načela pa sve do raznovrsnih propisa. Od tih dokumenata ratificirale su se samo međunarodne konvencije koje su pravno obvezujuće za zemlje potpisnice, dok ostali dokumenti služe kao teorijska osnova pri zaštiti i upravljanju arheološkim naslijeđem. Svjetska međuvladina organizacija UNESCO je donijela brojne dokumente o zaštiti kulturno-povijesnog naslijeđa u razdoblju od 1954. godine do danas. Samo jedan od njih se isključivo odnosi na arheološko naslijeđe (*Preporuka o međunarodnim načelima koji se trebaju primjenjivati pri arheološkim iskapanjima*).[69] Donesen je među prvim UNESCO-ovim dokumentima još 1956. godine, nedugo nakon završetka rata što ukazuje na interes za zaštitu arheološkog naslijeđa. Ostali dokumenti arheološko naslijeđe uključuju u sastavni dio zaštite kulturno-povijesnog/graditeljskog naslijeđa.

Od te skupine dokumenata samo je pet pravno obvezujućih za zemlje potpisnice: *Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba* (1954.), *Konvencija o mjerama zabrane i sprječavanju nedozvoljenog uvoza, izvoza i prijenosu vlasništva kulturnih dobara* (1970.), *Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine* (1972.), *Konvencija o zaštiti podvodne kulturne baštine* (2001.), *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* (2003.)

Preporuka o međunarodnim načelima koji se trebaju primjenjivati pri arheološkim iskapanjima

Dokument ističe da je bilo kakvo arheološko otkriće bogatstvo ne samo za zemlju u kojoj se nalazi, nego i za cjelokupnu međunarodnu zajednicu, da je u procesu zaštite i očuvanja građevina i djela iz prošlosti najvažniji čovjek koji gaji ljubav i divljenje prema njima. Naglašava da je ljudska povijest satkana spoznajama o različitim civilizacijama te da je potrebno istražiti i proučiti arheološke ostatke i pospremiti ih na sigurno mjesto. Potrebno je da se nadležno tijelo odgovorno za zaštitu arheološkog naslijeđa vodi određenim iskušanim načelima te ih primjenjuje u praksi.

Ovim dokumentom je iznijeta definicija arheoloških iskopavanja koja „podrazumijeva bilo koje istraživanje namijenjeno otkrivanju objekata arheološkog značaja, bilo da to uključuje

[69] Rukavina, M. et al. (2013): Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnoga arheološkog naslijeđa-Međunarodni i nacionalni dokumenti o zaštiti, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 21, pp. 312-325, str. 315

iskopavanje tla ili sustavno istraživanje njegove površine ili se provodi u koritu ili na dnu unutarnjih i teritorijalnih voda države članice.“[70]

Mjere ovog dokumenta se donose na bilo koji ostatak za čije očuvanje postoji interes radi njegovog povijesnog, umjetničkog i arhitektonskog značaja. One se odnose na sve spomenike te pokretne i nepokretne objekte arheološkog značaja.

Preporuka naglašava da svaka država članica mora osigurati zaštitu svog arheološkog naslijeđa uzimajući u obzir sve probleme koji mogu nastati tijekom iskopavanja te da bi trebala:

- provoditi arheološka istraživanja i iskopavanja uz prethodnu dozvolu nadležnog tijela
- obvezati svaku osobu koja pronađe arheološke ostatke da iste prijavi nadležnom tijelu
- izreći kazne za kršenje ovih propisa
- voditi računa da neprijavljeni objekti podliježu zaplijeni
- definirati pravni status arheološkog područja gdje se priznaje državno vlasništvo navedenog područja
- klasificirati povijesne spomenike kao bitne elemente svog arheološkog naslijeđa
- održavati netaknut, djelomično ili u potpunosti, određen broj arheoloških nalazišta iz različitih vremenskih perioda
- izgraditi muzej na arheološkom nalazištu kako bi se posjetiteljima prenijelo znanje o arheološkim ostacima
- inicirati edukacijske mjere kako bi razvila zanimanje za ostatke prošlosti tako da omogući učenje o povijesti nalazišta, participaciju studenata u određenim iskopavanjima, publiciranje vodiča i arheoloških časopisa s informacijama relevantnih stručnjaka, organiziranje vođenih tura, izložbi i predavanja o metodama iskopavanja i postignutim rezultatima, prezentaciju istraženih arheoloških spomenika i nalazišta
- poduzeti sve pripremne radnje kako bi potaknula posjete i omogućila pristup nalazištima[71]

[70] UNESCO (1957): Records of the General Conference, Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001145/114585e.pdf#page=40, str. 41-43 (25.4.2016.)

[71] UNESCO (1957): Records of the General Conference, Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001145/114585e.pdf#page=40, str. 41-43 (25.4.2016.)

2.3.5. ICOMOS

ICOMOS kao kratica za međunarodno vijeće za spomenike i spomeničke cjeline je organizacija koja se bavi očuvanjem, zaštitom i promicanjem kulturne baštine. Osnovana je 1965. godine u Varšavi. Danas broji preko 7500 stručnjaka iz čitavog svijeta, ima savjetodavnu ulogu za UNESCO, još od 1972. godine, u popunjavanju Popisa svjetske baštine. Stručnjaci okupljeni u udruzi specijalizirani su u području konzerviranja nepokretne i pokretne baštine: arhitekti, krajobrazni arhitekti, arheolozi, urbanisti, povjesničari umjetnosti, etnolozi, konzervatori, restauratori, arhivisti, pravnici, ekonomisti. Oni sudjeluju u procjeni iznimne vrijednosti kulturne baštine te vode brigu o upravljanju i očuvanju kulturne i prirodne baštine prema načelima Konvencije o svjetskoj baštini.[72]

Među brojnim dokumentima o zaštiti koje je ICOMOS donio postoje i dokumenti koji reguliraju zaštitu arheološkog naslijeđa. „Jedan od dokumenata isključivo se odnosi na arheološko naslijeđe (*Povelja o zaštiti i upravljanju arheološkim naslijeđem*), donesen 1990. godine, dok ga drugi analizirani dokumenti uključuju kao sastavni dio ukupnoga kulturno-povijesnog naslijeđa.“[73] ICOMOS-ovi dokumenti nisu pravno obvezujući.

ICOMOS-ova Povelja o zaštiti i upravljanju arheološkim naslijeđem

Povelja postavlja načela koja se odnose na različite aspekte zaštite i upravljanja arheološkim naslijeđem. Povelja ističe arheološko naslijeđe kao neobnovljiv resurs i naglašava potrebu uključivanja zaštite arheološkog naslijeđa, kao sastavnog dijela, u politiku urbanističkog i prostornog planiranja. Preporuke prilikom arheoloških iskopavanja odnose se na korištenje nedestruktivnih metoda arheoloških istraživanja. Arheološka iskopavanja su dozvoljena samo radi istraživanja ili prezentacije nalazišta. Prije bilo kakvih građevinskih radnji propisana je obveza o izradi studije utjecaja na arheološko naslijeđe. Prezentacija arheološkog naslijeđa se ističe kao najvažniji oblik njegove promocije i razumijevanja.[74]

[72] http://www.icomos-hrvatska.hr/icomos-hrvatska-o-icomos-u.html (26.4.2016.)
[73] Rukavina, M. et al. (2013): Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnoga arheološkog naslijeđa-Međunarodni i nacionalni dokumenti o zaštiti, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 21, pp. 312-325, str. 317
[74] Ibidem

ICOMOS definicija baštine obuhvaća prirodno i kulturno okružje. „Obuhvaća krajolike, povijesna mjesta, lokalitete i izgrađenu okolicu, kao i bioraznolikost, prošlu i kontinuiranu kulturnu praksu, znanja i živuća iskustva.“[75]

2.4. Hrvatska institucionalno-zakonodavna podloga zaštite arheološke baštine

Hrvatska ima dugu tradiciju zaštite kulturno-povijesnog i arheološkog naslijeđa u kontekstu urbanističkog i prostornog planiranja još od 1960-ih godina. Dokumenti koji se bave zaštitom kulturno-povijesnog i arheološkog naslijeđa ističu načelo integralne zaštite. Niti jedan dokument nije isključivo posvećen problematici zaštite arheološkog naslijeđa, ali se oni, bilo svojim dijelom ili posredno, odnose na tu problematiku unutar zaštite ukupnoga kulturno-povijesnog/graditeljskog naslijeđa. Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.-2015., ponajprije usmjerena na održivo korištenje kulturnog naslijeđa, navodi integralni pristup i suradnju stručnjaka kao jednu od niza potreba radi unaprjeđenja održivog korištenja graditeljskog naslijeđa, ali ga posebno ne obrađuje. *Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* i *Zakon o prostornom uređenju i gradnji* ne koriste pojam integralne zaštite kao metode poboljšanja stanja i korištenja kulturno-povijesnog naslijeđa. Oba zakona samo propisuju obvezu uključivanja konzervatorskih mjera i uvjeta zaštite kulturno-povijesnog naslijeđa (uključujući arheološko) u sadržaj svih prostornih i urbanističkih planova. Potrebno je kontinuirano istraživati problematiku integralne zaštite kulturno-povijesnog i arheološkog naslijeđa te uključivanje u „aktivni prostor čovjekova življenja.[76]

Zaštitu i očuvanje arheološke baštine provodi Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture te njeni konzervatorski odjeli te Uprava za arhivsku djelatnost i arheološku baštinu Ministarstva kulture. Arheološkim istraživanjima se u Hrvatskoj bavi deset institucija arheološkog profila (šest arheoloških muzeja, jedan institut, dva odjela pri fakultetima u Zagrebu i Zadru te jedan odjel pri Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti). Istraživanjima se bave i arheolozi koji su zaposleni u muzejskim ustanovama. Njima se bavi i nekoliko privatnih arheoloških tvrtki, koje su kadrovski i tehnički opremljene za poslove arheoloških istraživanja, a njihov rad uglavnom je usmjeren na zaštitna arheološka iskopavanja. Hrvatski restauratorski zavod u svom sastavu ima Službu za arheološku baštinu koja se dijeli na tri

[75] Rukavina, M. et al. (2013): Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnoga arheološkog naslijeđa-Međunarodni i nacionalni dokumenti o zaštiti, op. cit., str. 33 – ICOMOS-ova definicija
[76] Rukavina, M. et al. (2013): Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnoga arheološkog naslijeđa-Međunarodni i nacionalni dokumenti o zaštiti, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 21, pp. 312-325, str. 321-322

odjela (Odjel za kopnenu arheologiju, Odjel za podvodnu arheologiju te Odjel za restauriranje kopnenih arheoloških nalaza). Zbog brojnih podvodnih arheoloških nalaza u Zadru je osnovan Međunarodni centar za podvodnu arheologiju.[77]

Ministarstvo kulture posjeduje zakon i pravilnik koji se bave pitanjima arheoloških istraživanja, pod nazivom „Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara" i „Pravilnik o arheološkim istraživanjima." U njima je detaljno razrađeno i objašnjeno što podrazumijevaju arheološka istraživanja, tko ih odobrava, kako se osiguravaju sredstva za istraživanje, detalji o podnošenju zahtjeva za izdavanje odobrenja za istraživanje te obveze nakon završetka istraživanja.[78]

Prema Strategiji razvoja kulturnog turizma Republike Hrvatske iz 2004. godine Hrvatska mora stvoriti proizvod koji je „formalizirana, pakirana i upravljana prezentacija baštine, umjetnosti ili jedinstvene atmosfere destinacije na jedinstven, zanimljiv način koja nudi popratne uslužne sadržaje i kvalitetnu uslugu." [79]

Mihelić naglašava da je prilikom arheološke valorizacije lokaliteta:

- moguće značajno promijeniti sliku turističke destinacije kroz kvalitetnu prezentaciju postojećih arheoloških resursa te kroz stavljanje u prvi plan bogatstva lokalnog kulturnog naslijeđa
- sam proces rada na zaštiti, konzervaciji i prezentaciji arheoloških i kulturno-povijesnih spomenika i lokaliteta može predstavljati turistički resurs (sudjelovanje u istraživanjima)
- implementacijom modela upravlja stručna osoba (arheolog) s dobrim organizacijskim sposobnostima, sklonosti prema timskom radu i s razumijevanjem za potrebe turizma
- u financijskom smislu model je prilagođen mogućnostima sredine[80]

[77] Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2011): Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.-2015., dostupno na: http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf, str. 12 (3.5.2016.)
[78] http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=1728 (3.5.2016.)
[79] Ministarstvo turizma RH (2004): Od turizma i kulture do kulturnog turizma: Strategija razvoja, dostupno na: http://www.mint.hr/UserDocsImages/040709-kult-turizam.ppt (3.5.2016.)
[80] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit., str. 616

Prema Strategiji zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.-2015. „cilj Republike Hrvatske je zaštititi, očuvati i unaprijediti zaštitu kulturne baštine te potaknuti i razvijati njezino korištenje na održiv način.“[81]

Na temelju *Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi* nadležno Ministarstvo objavljuje *Poziv za predlaganje Programa javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske* gdje se mogu prijaviti programi zaštite i očuvanja nepokretnih kulturnih dobara, programi arheološke baštine, programi zaštite i očuvanja pokretnih te programi zaštite i očuvanja nematerijalnih kulturnih dobara. Na temelju dostavljenih zahtjeva sastavlja *Program financiranja zaštite i očuvanja kulturnih dobara*.[82]

Prema Upravi za zaštitu kulturne baštine pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske među odobrenim programima arheološke baštine za 2016. godinu u području Splitsko-dalmatinske županije nalazi se rimski legijski logor Tilurium koji se nalazi na području današnjeg sela Gardun pokraj grada Trilja. Odobrena su i financirana istraživanja te dokumentacija i konzervacija.[83]

2.5. Problemi s kojima se suočava arheološka baština Republike Hrvatske

U probleme s kojima se suočava arheološka baština Republike Hrvatske može se ubrojiti[84]:

- Nepostojanje baze podataka (arheološke topografije) o arheološkim lokalitetima (kopnenim i podvodnim) za cijelo područje Republike Hrvatske
- Nedostatak stručnog kadra i sredstava za akcije prikupljanja podataka o podvodnoj arheološkoj baštini
- Nepokretna arheološka baština (arheološke zone i lokaliteti te pojedinačni arheološki spomenici) ima nizak intenzitet korištenja, tj. nisku razinu iskoristivosti ukupnog potencijala-prevladava „pasivno“ korištenje lokaliteta i spomenika u obliku

[81] Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2011): Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.-2015., dostupno na: http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf, str. 7 (3.5.2016.)
[82] http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9173 (4.5.2016.)
[83] Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2016): Odobreni programi arheološke baštine za 2016. godinu, dostupno na: http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Odobreni%20programi%202016/ARHEOLOGIJA%202016_programi_web%20 pdf (4.5.2016)
[84] Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2011): Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.-2015., dostupno na: http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf, str. 13-14 (5.5.2016.)

ambijentalno-estetskih modifikatora prostora s pretpostavljenom turističko-edukativnom ulogom koja je u većini slučajeva manjkava i slaba dosega

- Karakter institucija koje skrbe i upravljaju nepokretnom arheološkom baštinom (npr. muzeja) kao neprofitnih organizacija, uz nenaviknutost, neosposobljenost (pravna regulativa, upravljanje i organizacija, ljudski potencijali, infrastruktura) za alternativne oblike korištenja arheoloških resursa, među najvećim je preprekama za poboljšanje i povećanje održivog korištenja nepokretne arheološke baštine
- Neodgovarajuća infrastrukturna opremljenost kopnenih arheoloških lokaliteta
- Nedovoljna razgranatost infrastrukture za prihvat zainteresiranih posjetitelja podvodne arheološke baštine te nedovoljna prezentiranost u muzejskim uvjetima
- Gospodarski sektor slabo je zainteresiran za razvoj novih poduzetničkih programa i ulaganja, osobito onih iz područja kulturnih industrija, temeljenih na arheološkoj baštini (na primjer koncesije za korištenje nepokretnih kulturnih dobara su više usmjerene na iskorištavanje položaja ili ambijenta na arheološkoj baštini nego na turističko-edukativno oplemenjivanje i davanje dodane vrijednosti lokalitetima baštine)
- Nesređeni imovinsko-pravni odnosi vezani uz nekretnine kao zapreka sustavnom planiranju namjene lokaliteta (nesređene zemljišne knjige)
- Različiti interesi vlasnika pojedinih dijelova istog lokaliteta često su u sukobu s planiranom namjenom lokaliteta
- Nedefinirani obrazovni profili i vještine potrebne za gospodarsko korištenje arheološke baštine
- Nepostojanje planske i sustavne edukacije kadrova za poslove zaštite i očuvanja arheološke baštine (za radove konzervacije i restauracije samo je djelomice obuhvaćena programima visokoškolskog obrazovanja)
- Informacijsko-komunikacijska tehnologija (ICT) u institucijama koje se bave zaštitom i očuvanjem kulturnih dobara nije na zadovoljavajućoj razini
- Nedostatak ICT opreme, koja služi za primarnu dijagnostiku fizičkog stanja i uzroka propadanja arheoloških dobara. Nužnost angažiranja vanjskih suradnika znatno poskupljuje dovođenje kulturnih dobara u stanje pogodno za gospodarsko korištenje
- Samo nekoliko istraženih kopnenih lokaliteta ima najnužnije preduvjete i infrastrukturu za prihvat većeg broja posjetitelja (turista), a popratni su sadržaji uglavnom svedeni na jednu manifestaciju godišnje

- Premalo planova upravljanja arheološkim lokalitetima, kopnenim i podvodnim, koji sadržavaju konzervatorsku komponentu i održivo korištenje (kulturni turizam, poduzetništvo utemeljeno na arheološkoj baštini, kulturne industrije i dr.)
- Niska razina svijesti građana, lokalne i područne (regionalne) samouprave te obrazovnih ustanova o vrijednosti arheološke baštine kao nositelja identiteta, prepoznatljivosti, osjećaja pripadnosti i potencijala za održivo korištenje
- Manjkavost podataka o arheološkoj baštini u konzervatorskim podlogama, a time i u studijama utjecaja na okoliš, onemogućuje planiranje i kontrolu zaštite te korištenje baštine
- Postoje planovi o razvijanju arheoloških parkova na otvorenom, no zbog nedostatka novčanih sredstava detaljna se razrada programa i njihova realizacija rijetko ostvaruje

Potrebno je sustavno graditi bazu podataka kopnenih i podvodnih arheoloških lokaliteta i uključiti je u bazu podataka kulturne baštine Republike Hrvatske, definirati kadrove kojima bi osnovni posao bio gospodarsko korištenje kopnene i podvodne arheološke baštine, izraditi planove upravljanja arheološkom baštinom (lokalitetima/parkovima), osigurati sudjelovanje konzervatora u svim fazama izrade projekata i planova upravljanja arheološkom baštinom, provoditi strateško planiranje i pripremu (od resursa do atrakcije) podvodne kulturne baštine za održivo korištenje, omogućiti sudjelovanje svih subjekata koji svojim radom utječu na pripremu i razradu projekata s gospodarskim (osobito turističkim), kulturnim i obrazovnim potencijalom (služba zaštite, lokalna i područna (regionalna) samouprava, turističke zajednice), uključiti više subjekata (služba zaštite, lokalna i regionalna samouprava, turističke zajednice) u aktivnosti promicanja održivog korištenja arheološke baštine kao razvojnog resursa regija i čitave Republike Hrvatske.

2.6. Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske

Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske je javna knjiga kulturnih dobara koju vodi Ministarstvo kulture. Sastoji se od tri liste (prema *čl. 14. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, NN 151/03, NN 157/03, NN 87/09, NN 88/10, NN 61/11 , NN 25/12, NN 136/12)*[85] :

[85] http://www.min-kulture.hr/ (6.5.2016.)

- Lista zaštićenih kulturnih dobara
- Lista kulturnih dobara nacionalnog značenja
- Lista preventivno zaštićenih dobara

Registar je promjenjivog sadržaja, tj. može se nadopunjavati ovisno o otkrivanju novih svojstava kulturnih dobara, no može se smanjivati u obujmu uslijed brisanja onih dobara koja su izgubila neka svojstva. Kako bi se na adekvatan način obuhvatila sva kulturna dobra na području Republike Hrvatske donesen je *Pravilnik o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra kulturnih dobara Republike Hrvatske.*

Prema članku 8. *Pravilnika o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra kulturnih dobara Republike Hrvatske* za svako se kulturno dobro u bazi podataka Registra otvara novi zapis te se ono ispisuje na poseban registarski list. Podaci koje sadrži svaki zapis i registarski list su slijedeći[86]:

- Oznaka liste (N – kulturna dobra od nacionalnog značenja, Z – zaštićena kulturna dobra, P – preventivno zaštićena dobra)
- Oznaka evidencije (L – evidencija dobara od lokalnog značenja, B – brisano iz Registra)
- Redni broj upisa
- Oznaka konzervatorskog odjela
- Datum upisa
- Broj i datum rješenja na osnovi kojega se obavlja upis, izmjena upisa odnosno brisanje iz Registra (rješenje o preventivnoj zaštiti, rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnoga dobra, rješenje o proglašenju kulturnoga dobra od nacionalnog značenja, akt o proglašenju dobra od lokalnog značenja, rješenje o prestanku svojstva kulturnoga dobra, rješenje o izmjeni podataka o registriranim kulturnim dobrima)
- Datum isteka važenja preventivne zaštite
- Osnovni podaci o kulturnom dobru
- Naziv kulturnoga dobra
- Smještaj kulturnoga dobra (županija, općina, grad, mjesto, lokalitet, adresa, topografski naziv, geografske koordinate)

[86] http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_89_1905.html (6.5.2016.)

- Vrsta kulturnoga dobra (nepokretno kulturno dobro: pojedinačno, kulturno-povijesna cjelina, kulturni krajolik/krajobraz; pokretno kulturno dobro: pojedinačno, zbirka, muzejske zbirke; nematerijalno kulturno dobro)
- Vrijeme nastanka (datacija)
- Autor kulturnoga dobra
- Ime i prezime, odnosno naziv i adresa vlasnika, korisnika, imatelja kulturnoga dobra ili naziv nositelja (pojedinac/grupa) koji je sačuvao nematerijalno kulturno dobro
- Identifikacijski podaci (povijesni sažetak i opis kulturnoga dobra)
- Karakteristična fotografija s naznakom autora

Prema članku 24. *Pravilnika o obliku, sadržaju i načinu vođenja registra kulturnih dobara Republike Hrvatske* odabrani podaci iz registra objavljuju se na internetskim stranicama Ministarstva kulture. Objava se izvodi iz baze podataka Registra sa slijedećim podacima[87]:

- naziv kulturnoga dobra
- oznaka Liste na koju je kulturno dobro upisano
- registarski broj kulturnoga dobra
- smještaj kulturnoga dobra (županija, općina/grad, naselje, lokalitet, adresa, ustanova)
- oznaka vrste kulturnoga dobra (nepokretno, pokretno, nematerijalno kulturno dobro)
- vrsta i klasifikacija kulturnoga dobra za javnu objavu na webu
- autor
- vrijeme nastanka (datacija)
- sažeti opis
- karakteristična fotografija

Postoje i tajni podaci koji se ne objavljuju na internetskim stranicama, a koji se nalaze u internom registru Ministarstva kulture. To su podaci o vlasnicima, korisnicima i imateljima kulturnog dobra.

Pri pretraživanju kulturnog dobra, tj. Arheološkog nalazišta Gardun, koje je objekt istraživanja u radu, u Registru kulturnih dobara na internetskim stranicama Ministarstva kulture prikazuju su se slijedeći podaci[88]:

[87] http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_89_1905.html (8.5.2016.)
[88] http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=221301387 (8.5.2016.)

Oznaka dobra: Z-2315

Pravni status: zaštićeno kulturno dobro

Vrsta: nepokretno kulturno dobro- pojedinačno

Klasifikacija: arheološka baština

UNESCO zaštita: ne

SMJEŠTAJ

Adresa: -

Mjesto: Trilj

Općina/grad: TRILJ

Županija: Splitsko-dalmatinska

Nadležni konzervatorski odjel je Konzervatorski odjel u Splitu. Nadalje, nisu navedeni autori dobra te vrijeme njegovog nastanka. U opisu dobra navedeno je: „*Smješten je na području sela Gardun, na visokoj zaravni iznad Trilja na rijeci Cetini. Izvanredan strateški položaj (kontrola prijelaza preko rijeke Cetine-Pons Tiluri) uvjetovao je kontinuitet života od ilirske gradine, rimskog logora do kasnoantičkog kastela. Ovdje je podignut rimski vojni logor Tilurium-tabor VII. rimske legije i drugih manjih vojnih postrojbi. Od 1997.g. provode se sustavna arheološka istraživanja. Otkriveni su ostatci bedema logora, monumentalne antičke građevine s kontraforima, vodosprema, te objekt s mozaikom i dr*“[89]

S danom 1. lipnja 2015. godine u Registar kulturnih dobara RH upisano je 6446 nepokretnih kulturnih dobara, arheoloških lokaliteta i povijesnih cjelina, 2261 pokretnih kulturnih dobara te 138 nematerijalnih kulturnih dobara, dakle ukupno 8846 kulturnih dobara.[90]

[89] http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=221301387 (8.5.2016.)
[90] Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine (2015): Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, dostupno na: http://web.efzg.hr/dok/HRZZprojekti/Vasicek//Okrugli%20stol%20-%20prilog%20Ministarstva%20kulture.11.6.%20(2).pdf, str. 2 (8.5.2016.)

3. POVIJESNO-ARHEOLOŠKI LOKALITETI I TURIZAM

3.1. Pojam i sadržaj turizma

Čovjekova želja da u slobodno vrijeme putuje, otkriva nepoznate krajolike, proširuje iskustva, obogaćuje svoj um i duh upoznavanjem drugih naroda i kultura rezultanta su različitih motiva i potreba. Obzirom da je putovanje glavna sastavnica turizma potrebno je pojasniti sam pojam, nastanak turizma i njegov razvoj kroz povijest.

Obzirom na sveprisutnu ulogu turizma u svijetu i njegovu kompleksnost pa čak i njegovu relativno novu pojavu u području istraživanja može se reći da postoji toliko definicija turizma koliko ima ljudi koji se njime bave. Postoje različite teorije o samim pojmovima „turist“ i „turizam“.[91] Definicije se stvaraju kako bi zadovoljile određene potrebe i situacije.

Alfier (prema Babulle 1954.) navodi da je „riječ *turist* po prvi put zabilježena 1800. godine u Pegge-ovim Anegdotes of English Language, a izraz *turizam* se pojavio 1811. godine u naslovu članka anonimnog sportskog reportera u časopisu Sporting Magazin.“[92] Oba su izraza u početku upotrebljavana u pomalo anegdotskom, pa čak i pejorativnom kontekstu.[93]

Prema Lickorish L. J. i Jenkic C. L. turizam je aktivnost koja zadire u sve konvencionalne sektore gospodarstva, ali i zahvaća brojne druge: društvene, kulturalne, ambijentalne i prirodne sadržaje, pa se stoga često opisuje kao višeslojna djelatnost. Opisuje se i kao 'industrija', ali tu se javlja i pojmovni problem.[94]

Prema Hunzikeru i Krapfu „turizam je skup odnosa i pojava što nastaju zbog putovanja i boravka stranaca u nekom mjestu, ako se time ne zasniva stalno prebivalište ni gospodarska djelatnost.“[95]

Većina znanstvenika i teoretičara je prihvatila tu definiciju. Iako su prije Hunzikera i Krapfa postojali pokušaji da se definira turizam, njih su dvojica doveli do povećanja zanimanja za turizam koji je do tada bio još relativno nova pojava u svijetu. Poslije se njihova definicija izmijenila te je prihvaćena na AIEST-u (Udruženje znanstvenih i praktičnih eksperata u

[91] Petrić, L. (2012): Uvod u turizam, Ekonomski fakultet, Split, str. 18
[92] Alfier, D. (1994): Turizam-izbor radova, op. cit., str. 38
[93] Petrić, L. (2012): Uvod u turizam, op. cit., str. 19
[94] Lickorish L. J., Jenkic C. L. (2006): Uvod u turizam, EKOKON d.o.o., Split, str. 11
[95] Vukonić, B. (2010): Turizam- Budućnost mnogih iluzija, Utilus i Plejada d.o.o., Zagreb, str. 14

području turizma). Nju su u svojem djelu „Osnove turizma“ iznijeli Srđan i Zora Marković. Ona glasi da je „turizam skup odnosa i pojava koje proizlaze iz putovanja i boravka posjetitelja nekog mjesta, ako se tim boravkom ne zasniva stalno prebivalište i ako s njime nije povezana nikakva njihova privredna djelatnost.“[96]

Definicije turizma se mogu promatrati sa aspekta turističke potražnje i turističke ponude. Definicije turizma s aspekta turističke potražnje se mogu razvrstati na konceptualne i tehničke definicije. Sa konceptualnog stajališta turizam predstavlja „Aktivnosti osoba na putovanju i prilikom boravka u mjestima izvan njihova uobičajenog prebivališta u razdoblju ne duljem od jedne godine, a u svrhu odmora, poslovnih i ostalih razloga“, koju su 1994. godine prihvatili WTO i UNSTAT. Turizam uključuje kretanje ljudi prema i njihov boravak u različitim mjestima i destinacijama. Destinacije se posjećuju iz drugih razloga bez ostvarivanja trajnog boravka ili zaposlenja u posjećenim mjestima. Tehničke definicije radi statističkih razloga nastoje izdvojiti turizam od drugih oblika putovanja. Definicije turizma s aspekta turističke ponude također se dijele na konceptualne ili deskriptivne te tehničke. Problematika definiranja definicija s aspekta turističke ponude je u postojanju onih ponuđača koji u potpunosti svojom ponudom služe turistima te oni koji služe lokalnim rezidentima i drugim tržištima. Stoga se razvio sustav za statističko praćenje turizma i njegovih učinaka TSA (Turistička satelitska bilanca) koja mjeri dobra i usluge koje kupuju i konzumiraju turisti kako bi procijenila obujam turističkog sektora u ekonomiji.[97]

3.2. Nastanak i razvoj turizma kroz povijest

Među teoretičarima turizma postoji različito određivanje početka i kraja pojedinih faza u turizmu obzirom da svatko ima svoje vlastito razmatranje i kriterije kojima se vodi u određivanju. Jedni postanak vežu za antičko doba, drugi s industrijskom revolucijom. Neki poput Srđana i Zore Marković dijele razvoj turizma na epohu privilegiranih klasa i epohu suvremenog turizma, tj. pojavama u povijesti analognim turizmu i suvremenom turizmu.[98]

Postoje različita mišljenja teoretičara i znanstvenika o vremenu nastanka turizma. Jedni smatraju da se počeo razvijati još u prapovijesti otkad je čovjek mijenjao mjesto stalnog

[96] Marković, S. i Marković, Z. (1967): Osnove turizma, Školska knjiga, Zagreb, str. 10
[97] Cooper, C. et al. (2008): Tourism-Principles and practice, 4. izd., Pearson Education Limited, Harlow, England, str. 11-13
[98] Čavlek, N. et al. (2011): Turizam- Ekonomske osnove i organizacijski sustav, Školska knjiga, Zagreb, str. 41

boravka i migrirao u nova područja kako bi pronašao potrebne resurse za preživljavanje, a drugi zastupaju mišljenje da je nastao u vremenu kada je društvo doseglo određeni stupanj razvoja zahvaljujući tehničkom, gospodarskom i znanstvenom napretku što je stvorilo preduvjete za razvitak organiziranog turizma.

„…vrlo se često ponavlja da je turizam star koliko i čovječanstvo, i da je suvremeni turizam rezultat mnogovjekovnog razvoja zasebne pojave kojoj uzroke treba tražiti u čovjeku urođenoj potrebi i instinktivnoj želji za kretanjem i putovanjem. Turizam u svojoj dugoj povijesti pokazuje naročitu osobnost: on je u isti mah star i moderan, drevan kao čovječanstvo i pojava kao od jučer.“[99]

Putovanja u pretpovijesno vrijeme obuhvaćala su migriranje ljudi u nova područja u kojima su mogli pronaći hranu, vodu i sklonište kako bi zadovoljili svoje egzistencijalne potrebe. Takva se putovanja ne mogu nazvati turističkim obzirom da nisu inicirana željom za putovanjem već nužnom potrebom. „Neki teoretičari zastupaju tezu da se turizam počeo razvijati u trenutku kada je čovječanstvo doseglo određeni stupanj civilizacije i razvoja, odnosno kada je čovjek počeo živjeti u organiziranim zajednicama što se poklapa s pojavom novca i razvojem trgovine oko 4000 g. p.n.e. za što su zaslužni Sumerani (Babilon). U tom razdoblju su se počela javljati i prva putovanja motivirana trgovinom, stjecanjem novih znanja, kulturnim potrebama ili zdravstvenim razlozima.“[100] Posjećivali su se Egipat, Palestina, Babilon iz kulturnih razloga. Putovali su povjesničari, putopisci, kartografi, činovnici. U razdoblju antike javio se poticaj za poduzimanjem putovanja u svrhu razonode i rekreacije, upoznavanja kulture i religijskih potreba. Tako se u antičkoj Grčkoj putovalo na sportska natjecanja (Olimpijske igre, Istamske igre, Pitijske igre, Nemejske igre), na hodočašća (Delfi, Atena, Delos), dok su Rimljani su putovali na kupališta, organizirali svečanosti i priredbe za veliki broj posjetitelja.[101] Srednji vijek je kao „mračno doba ljudske povijesti“ bio obilježen smanjenjem broja putovanja uslijed brojnih ratova koji su uništavali sve pred sobom i vjerskih proganjanja. Od 11. st. „vrijeme obilježavaju višestoljetni križarski pohodi u Svetu zemlju te hodočasničke procesije.“[102] Odvijali su se i viteški turniri. U 15. st. iz Marseillesa kreću prva organizirana putovanja u Svetu zemlju. Renesansa je razdoblje koje je uslijedilo nakon

[99] Alfier, D. (1994): Turizam-izbor radova, op. cit., str. 17
[100] Petrić, L. (2012): Uvod u turizam, op. cit., str. 5
[101] Geić, S. (2007): Organizacija i politika turizma: Kulturološko-ekologijski i sociogospodarski aspekti, op. cit., str. 165
[102] Ibidem

srednjeg vijeka i jedno je od najkreativnijih razdoblja u književnosti i umjetnosti. Kultura postaje temeljni motiv poduzimanja putovanja.

Sva ova putovanja bi se po motivima mogla uvrstiti u turistička putovanja, međutim ne postoje sva obilježja po kojima bi se ta putovanja mogla izjednačiti s turističkim putovanjima.[103]

Većina teoretičara turizma „pretečom turističkih putovanja" smatra Grand Tour putovanja koja su, u razdoblju od 1547. do 1830. godine, poduzimali predstavnici engleske aristokracije kao posljednju fazu svog obrazovanja. Ona su trajala od dvije pa čak i do osam godina te su uključivala putovanja u mediteranske zemlje bogate kulturom. Grand Tour je imao mnogo elemenata koji se približavaju pojmu turističkog putovanja, međutim još nije imao karakter masovne društveno-ekonomske pojave.[104] Putovanja u prošlosti i turistička putovanja se mogu razlikovati ovisno o društvenoj i ekonomskoj uvjetovanosti, broju i snazi motiva, socijalnom statusu, vremenskoj učestalosti, prostornom razmještaju, oblicima i pratećim pojavama te posrednim i neposrednim utjecajima. Svi potrebni uvjeti za razvoj turizma stekli su se tek polovinom 19. stoljeća.[105]

Razdoblje od vremena antike pa sve do sredine 19. stoljeća može se nazvati predturističkom epohom. Obzirom da su postojali motivi koji karakteriziraju današnje poimanje turizma ipak se to razdoblje ne može nazvati turističkim jer nisu postojali pravi uvjeti za razvoj turizma. Putovanja su bila neorganizirana i pojedinačna, nije postojalo dovoljno slobodnih sredstava i vremena, komunikacijski i receptivni faktori nisu bili u dovoljnoj mjeri razvijeni, sudionici putovanja su uglavnom bili predstavnici bogatih slojeva društva.[106]

Turistička epoha započinje sredinom 19. stoljeća i dijeli se na nekoliko razdoblja[107]:

- 1845-1875. g.
- 1875-1910. g.
- nakon 1910. g.
- nakon II. Svjetskog rata

[103] Čavlek, N. et al. (2011): Turizam- Ekonomske osnove i organizacijski sustav, op. cit., str. 41
[104] op. cit., str. 42
[105] Alfier, D. (1994): Turizam-izbor radova, op. cit., str.18
[106] Petrić, L. (2012): Uvod u turizam, op. cit., str. 8
[107] Ibidem

Od 1845-1875. godine u turističkim putovanjima prevladava aristokracija, najčešće se posjećuju lječilišta i kulturni centri. Od 1875-1910. godine u turističkim putovanjima sudjeluje buržoazija, a javljaju se prva turistička mjesta. Nakon 1910. godine radnici su izborili svoja prava što je podrazumijevalo veće prihode, skraćivanje vremena rada, dobivanje godišnjih odmora. U putovanja se uključuju obični građanski slojevi. Nakon II. Svjetskog rata dolazi do naglog rasta turističkih putovanja. Karakterističnost ovog razdoblja je u tome što se u putovanja uključuje sve veći broj predstavnika običnih slojeva društva čime ona postaju sve masovnija, dolazi do razvoja faktora turizma te on postaje snažan pogon ekonomskog razvoja.[108]

Svi potrebni uvjeti za razvoj turizma razvili su se polovicom 19. stoljeća jer su se tada razvili svi čimbenici koji su stvorili priliku za uključivanje širih društvenih slojeva u turistička putovanja.[109] U periodu između dva rata većinom su putovali imućniji pripadnici društva. Sredinom 1950-ih godina pojavili su se turoperatori, hoteli su osim smještaja počeli nuditi i druge usluge te je turizam postao sve više integrirana aktivnost. Nakon 1950-ih došlo je do porasta slobodnog vremena i prihoda, radnici su počeli koristiti plaćene godišnje odmore. Nastalo je povećanje putovanja zračnim prijevozom, posebice prema dalekim odredištima i ponude turističkih paket-aranžmana. Došlo je do „demokratizacije“ međunarodnih putovanja u svrhu odmora. Fenomen demokratizacije razvoja turizma može se povezati s razvojem masovnog turizma.[110]„Demokratizacija života i ekonomski rast doveli su do pojave masovnog turizma koji se počeo razvijati šezdesetak godina nakon Drugog svjetskog rata, a njegov pravi početak se bilježi šezdesetih godina 20. st.“[111]

Zasluga za prvo organizirano turističko putovanje pripada Thomasu Cook-u koji je 5. srpnja 1841. godine organizirao izlet vlakom iz Leicestera u Loughborough za oko 500 osoba s unaprijed određenim programom, a povod je bila skupština antialkoholičarskog društva.[112] On je ubrzo osnovao prvu putničku agenciju, i to 1845. godine, a potom u slijedećim godinama organizirao brojna putovanja od kojih se ističe svjetska izložba u Londonu, putovanje u Egipat i putovanje oko svijeta. 1879. godine osnovao je prvu poslovnu banku koja radi s putničkim čekom, tj. voucher-om i kreditnim pismima. On je bio primjer drugima koji su ga ubrzo počeli kopirati te je tako nastao veliki broj putničkih agencija.[113]

[108] Petrić, L. (2012): Uvod u turizam, op. cit., str. 8
[109] Čavlek, N. et al. (2011): Turizam- Ekonomske osnove i organizacijski sustav, op. cit., str. 42
[110] Lickorish L. J., Jenkic C. L. (2006): Uvod u turizam, op. cit., str. 14
[111] Vukonić, B. (2010): Turizam- Budućnost mnogih iluzija, op. cit., str. 39
[112] Čavlek, N. et al. (2011): Turizam- Ekonomske osnove i organizacijski sustav, op. cit., str. 44
[113] Petrić, L. (2012): Uvod u turizam, op. cit., str. 10

3.3. Povijesni razvoj turizma u Republici Hrvatskoj

Na temelju analize svjetske turističke literature Antunac razlikuje četiri faze[114]:

1. Kraj 19. stoljeća
2. Razdoblje od početka 20. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata
3. Razdoblje od kraja Prvog do kraja Drugog svjetskog rata
4. Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata

Vukonić je iznio svoju periodizaciju razvoja turizma u Hrvatskoj u šest faza[115]:

- 1. faza- preteča turističkog razvoja ili pojava sličnih turizmu
- 2. faza- faza znatiželje, obuhvaća kraj 19.st.
- 3. faza- faza osvješćivanja, obuhvaća razdoblje od početka 20. st. do kraja I. svjetskog rata
- 4. faza- faza prvih postignuća, obuhvaća razdoblje između dva rata
- 5. faza- faza intenzivnog turističkog razvoja, obuhvaća razdoblje nakon II. svjetskog rata
- 6. faza- faza oporavka i konsolidacije turističkog života u Hrvatskoj, obuhvaća razdoblje od 1991. godine do početka 21. stoljeća

[114] Čavlek, N. et al. (2011): Turizam- Ekonomske osnove i organizacijski sustav prema Antunac 2001., op. cit., str. 44
[115] Vukonić, B. (2005): Povijest hrvatskog turizma, Prometej i HAZU- Znanstveno vijeće za turizam, Zagreb, str.24

3.4. Selektivni oblici turizma

Turizam je u svojem razvoju doživio brojne preobrazbe, poprimao je različite oblike, koristio se raznim sredstvima, širio opseg u prostoru i broju, mijenjao strukturu i obilježja, bogatio se novim motivima, poprimao nove funkcije, različito utjecao i služio se različitim ciljevima. On se i dalje razvija u svim tim smjerovima.[116]

Turizam je u 20. stoljeću doživio transformaciju iz „hard" turizma koji je prevladavao od II. svjetskog rata do 80-ih godina u „soft" turizam, koji se pojavio 90-ih godina. „Hard" turizam karakteriziraju: masovnost, poduzimanje putovanja najčešće jedan put u godini, pasivan način provođenja odmora uz uživanje na suncu i moru, tj. tzv. 3S (Sun, Sea, Sand) destinacije, nemaran odnos prema zaštiti okoliša, korištenje brzih prijevoznih sredstava, smještaj u velikim hotelima te unaprijed isplanirani paket aranžmani. Za razliku od „hard" turizma „soft" turizam karakteriziraju: individualnost koja ovisi o potrebama svakog pojedinca, poduzimanje putovanja jedan put u godini uz nekoliko kraćih tematskih putovanja, aktivan odmor uz zabavu, prethodno zanimanje za destinaciju koja se posjećuje, upoznavanje kulture i običaja, veća pozornost zaštiti okoliša, adekvatna prijevozna sredstva, smještaj u hotelima koji pružaju visoku razinu usluga te zadovoljstvo pruženom uslugom, tj. tzv. „value for money".[117]

Selektivni turizam je sintetički i generički pojam koji označava novu kvalitetu suvremenog i budućeg turizma, utemeljen na selekciji programa, odgovornom ponašanju svih sudionika, ekološkom i ekonomskom načelu uravnoteženog razvoja, kvalitetnoj razini te izvornom identitetu i humanitetu usluge, uz poželjan uravnotežen odnos broja turista i broja lokalnih stanovnika na određenom području.[118]

Prema Čavlek i dr. specifični se oblici turizma mogu razvrstati u dvije skupine, i to na specifične oblike turizma koji su zasnovani na prirodnim, te one koje su zasnovani na društvenim resursima. Oni koji su zasnovani na prirodnim resursima se dijele na: zdravstveni turizam, sportski turizam, nautički turizam, ekoturizam, seoski turizam (agro turizam), lovni i ribolovni turizam, naturizam, robinzonski turizam te drugi. Specifični oblici turizma zasnovani na društvenim resursima dijele se na: kongresni turizam (MICE), kulturni turizam, gastronomski i enofilski turizam, turizam događanja (event tourism), vjerski turizam, turizam na umjetno stvorenim atrakcijama, casino turizam i drugi.[119]

---

[116] Alfier, D. (1994): Turizam-izbor radova, op. cit., str. 30
[117] Geić, S. (2007): Organizacija i politika turizma: Kulturološko-ekologijski i sociogospodarski aspekti, op. cit., str. 173
[118] Geić, S. (2011): Menadžment selektivnih oblika turizma, op. cit., str. 223
[119] Čavlek, N. et al. (2011): Turizam- Ekonomske osnove i organizacijski sustav, op. cit., str. 40

3.5. Pojam kulturnog turizma kao oblika selektivnog turizma

Kulturni turizam je široki pojam jer su kultura i turizam sami po sebi kompleksne pojave te postoji mnogo definicija i njihovih varijacija. McKercher i DuCros smatraju da je kulturni turizam najstariji turistički fenomen. Oni navode da su ljudi još u doba Rimljana putovali iz kulturnih razloga, no nisu se promatrali kao posebna skupina putnika. Posjećivanja povijesnih mjesta, muzeja, kulturnih krajolika, festivala i drugih uvijek su bili dijelom turističkih putovanja.[120]

Kulturni turizam se počeo prepoznavati kao poseban proizvod 70-ih godina 20. st. Teoretičari turizma su u svoje istraživanje počeli uključivati ljude koji putuju kako bi stekli dublje razumijevanje kulture i baštine određene destinacije. Ovisno o destinaciji, McKercher i DuCros navode da se između 35% i 70% međunarodnih putnika smatra kulturnim turistima.[121] Stručnjaci Svjetske turističke organizacije predviđaju da će do 2020. godine prosječna godišnja stopa rasta kulturnog turizma iznositi 15 posto, dok se istovremeno predviđa tek 4 posto prosječnoga godišnjeg rasta za ukupni turizam u svijetu.[122] Njegova forma postojala je još u antičko doba kada su putovanja bila motivirana raznim manifestacijama, znamenitim građevinama i umjetničkim djelima. Osnovni motiv putovanja kroz povijest je, osim vjere i ratovanja, bio upoznavanje zemalja čija je kulturna baština drugačija od vlastite. Kulturni turizam podrazumijeva kontakt s lokalnom zajednicom gdje turist dolazi u dodir sa poviješću destinacije vidljivu u kulturnom naslijeđu. Turist je motiviran putovati kako bi obogatio svoje znanje novim spoznajama. Kulturni turizam kao specifični oblik turizma predstavlja sve važniji oblik i motiv turističkih putovanja.

U počecima se kulturni turizam smatrao tržišnom nišom, to jest nečim što obogaćuje osnovnu ponudu destinacije, danas i dalje zadržava tu ulogu, ali može biti i osnovna ponuda destinacije. Neke destinacije nemaju adekvatnih resursa za razvoj masovnog turizma pa stvaraju proizvod koji se temelji na kulturnim resursima te tako oblikuju vlastiti imidž.[123]
Hrvatska obiluje bogatom kulturnom baštinom, no ona nije u potpunosti iskorištena. Potrebno je raditi na tome da se kultura, koja ujedno čini značajan dio ponude, prepozna kao strateško opredjeljenje koje će u konačnici rezultirati pozitivnim učincima na razvoj hrvatskog turizma.

[120] McKercher et Du Cros (2012): Cultural Tourism, 2 izd., Routledge, New York, str. 1
[121] Ibidem
[122] Jelinčić, D. A. (2008): Abeceda kulturnog turizma prema Tourism 2020 Vision Europe, op. cit., str. 17
[123] Jelinčić, D. A. (2008): Abeceda kulturnog turizma, op. cit., str. 22

UNWTO je 1985. godine iznio dvije definicije kulturnog turizma, jednu užu i jedu širu definiciju. Uža definicija uključuje kretanja ljudi prvenstveno iz kulturnih motivacija na obrazovne i kulturne ture, putovanja na festivale i druga kulturna događanja, posjećivanje lokaliteta i spomenika, putovanja s ciljem proučavanja prirode, folklora i umjetnosti te hodočasništvo. Šira definicija uključuje prethodnu užu definiciju te ju proširuje i objašnjava poduzimanje putovanja radi zadovoljavanja ljudske potrebe za raznolikosti s ciljem podizanja kulturnog nivoa pojedinca te porasta razine znanja i iskustva.[124] Šira definicija ne prikazuje što je točno kulturni turizam.

ATLAS (Association for Tourism and Leisure Education) je donio tehničku i konceptualnu definiciju kulturnog turizma. Tehnička podrazumijeva „kretanja osoba prema kulturnim atrakcijama izvan njihova uobičajenog mjesta boravka s namjerom stjecanja novih informacija i iskustava kako bi se zadovoljile njihove kulturne potrebe.“ Nadalje, konceptualna opisuje kulturni turizam kao „kretanja osoba prema *specifičnim* kulturnim atrakcijama kao što su baštinska mjesta, umjetničke i kulturne manifestacije, umjetnosti izvan njihova uobičajenog mjesta boravka.“[125]

ICOMOS Čarter o kulturnom turizmu 1976. godine definira kulturni turizam kao „formu turizma koja obuhvaća otkrivanje spomenika i nalazišta, a cilj je njihova zaštita i održavanje. Ova forma turizma opravdava napore za održavanjem i zaštitom radi socio-kulturnih i ekonomskih koristi za sve populacije.[126]

Priznavanje kulturnog turizma kao aktivnosti koja donosi ekonomsku dobrobit je potvrda njegova potencijala kao strategije razvoja. Posebice je pogodan za pomoć ZUR-u i slabije razvijenim zemljama u borbi protiv siromaštva i smanjene razvijenosti.[127]

Ubrzani rast oba sektora posljednjih nekoliko desetljeća ukazuje na dinamičnu i brzu promjenu sektora. Neki od trendova koji se mogu izdvojiti su[128]:

1. Stalan, ali usporen rast u potražnji stimuliran višim stupnjevima obrazovanja i željom za stjecanjem znanja
2. Rast ponude kulturnih i baštinskih atrakcija i događaja

[124] Ivanović, M. (2008): Cultural Tourism, Cape Town, Juta & Company, Ltd prema Richards 1996., str. 77
[125] ATLAS, Richards G. (2005): Cultural Tourism in Europe, dostupno na: http://www.tram-research.com/cultural_tourism_in_europe.PDF, str. 24 (20.6.2016.)
[126] ICOMOS Charter (1976): Article 3
[127] Ivanović, M. (2008): Cultural Tourism, Juta & Company, Cape Town, op. cit., str. 78
[128] Richards, G. (2000): Tourism and the World of Culture and Heritage, Tourism Recreation Research, vol. 25, pp. 1-31, str. 18-19

3. Nejasne razlike između „visoke“ i „popularne“ kulture te između kulture i ekonomije koje pokreću porast ponude atrakcija i događaja
4. Širenje tržišta kulturnog turizma prema masovnom turizmu kroz otvaranje novih kulturnih i baštinskih atrakcija
5. Rast komercijalizacije kulturnog i baštinskog turizma kroz rast komercijalnih kompanija koje se specijaliziraju u kulturnom turizmu
6. Rast novih proizvođača iz područja kulture koji otkrivaju turizam kao sredstvo za stvaranje novih oblika zaposlenja i ostvarivanja prihoda

3.6. Arheološki turizam kao podoblik kulturnog turizma

Brojne građevine i spomenici su se podizali kako bi se obavljale normalne aktivnosti poput današnjih. Ljudi su gradili građevine da bi imali gdje živjeti, gradili su spomenike u čast božanstvima, slavnim osobama i borcima. Svaki, pa i najmanji dio nosi sa sobom povijest brojnih naroda i nacija koje su obitavale na zemlji. Nažalost, neki ostaci se nisu održali do današnjih dana, bilo da su uništeni brojnim ratovima u povijesti, ljudskim aktivnostima ili pak utjecajem prirode.

Stari Egipćani su imali religijske i tradicijske svečanosti u kojima su slavili bogove i faraone te u čast njima gradili velike spomenike. Egipat je neiscrpno arheološko nalazište gdje arheolozi svaki dan pronalaze nove iskopine. To je zemlja puna monumentalnih spomenika, od piramida u Gizehu, preko Doline kraljeva, do hramova u Karnaku i hrama Deir el Bahri, sagrađenog u stijeni u čast kraljice Hatšepsut. Na priobalju i otocima grčkog arhipelaga razvila se kretsko-mikenska kultura sa središtima u Knososu i Mikeni. Na ovim temeljima razvila se u prvom tisućljeću prije Krista grčka civilizacija u Ateni, Sparti i drugim polisima s brojnim obredno-kulturnim mjestima koja su se posjećivala iz cijele Grčke. Nakon egipatske, feničke i grčke kulture u prvom stoljeću dolazi Rim koji transformira grčke kulturne tradicije i razvija svoje carstvo gradeći brojne gradove, ceste, građevine koje su se sačuvale do današnjih dana. Neki od brojnih nalazišta sačuvanih iz vremena Rimskog Carstva su: Rimski forum, Koloseum, grad Ostija, Pompeji, Hadrijanova vila pokraj Tivolija, Hadrijanov zid itd.

Brojne iskopine i očuvani ostaci religijskih punktova, sportskih borilišta, kazališta, kupališta i termi dokaz su masovnih kretanja putnika, a neki od njih su imali smještajni i ugostiteljski servis adekvatan tadašnjim potrebama.

Istraživači, arheolozi i putopisci koji su kroz povijest putovali i svijetu predstavili bogatu kulturu i tradiciju posjećenih zemalja preteča su ozbiljnih turističkih kretanja. Među važnim

putovanjima potaknutih kulturom važna su ona o kojima postoje pisani dokumenti te koja su poticala druge na poduzimanje putovanja.
Od mnoštva njih ističu se putovanja povjesničara Herodota u Malu Aziju, na egejske otoke, u Babiloniju, Palestinu i Egipat koja su opisana u knjizi „Historia“, potom putovanja Hekateja iz Mileta koji je dva stoljeća nakon Herodota proputovao sve mediteranske zemlje i opisivao njihovu povijest, kulturnu baštinu i običaje u deset kartografskih monografija, potom je Pauzanije u drugom stoljeću u deset knjiga opisao Grčku. One su poslužile za pripremu mladih Rimljana prije njihova putovanja u Heladu radi proučavanja umjetnosti, arhitekture, filozofije i prirodnih znanosti.[129] Kroz razdoblje renesanse upoznavanje kulture i umjetnosti postaje važan motiv putovanja feudalne klase. Pripadnici britanske društvene elite u 18. stoljeću potaknuti znatiželjom za otkrivanjem povijesti počeli su putovati kontinentalnom Europom. Privučeni iskopinama rimskih ostataka i gradova putovali su u Rim, a posebice u Pompeje i Herkulanej.[130]

3.6.1. Pojam arheološkog turizma

„Arheološka baština ulazi u okvire šireg pojma kulturne baštine, koja obuhvaća sva materijalna i nematerijalna dobra od kulturne, znanstvene i povijesne važnosti, a također i krajeve, povijesna mjesta, nalazišta, građevine, kao i pojedinačna dobra.“[131]

„Arheoturizam ili arheološki turizam se općenito definira kao alternativni oblik kulturnog turizma čiji je cilj promidžba strasti za povijesnu arheologiju, odnosno zaštitu povijesnih lokaliteta. Radi se o zajedničkom radu arheologa, paleontologa, antropologa, povjesničara te stručnjaka za putovanje koji putniku nude nezaboravno iskustvo kroz intenzivni tečaj o tim specijaliziranim manifestacijama ljudskog znanja.“[132]

Arheološki turizam se može iskusiti na dva načina. Jedan uključuje izravno bavljenje arheologijom kroz iskopavanje neistraženih lokaliteta. Drugi podrazumijeva posjete arheološkim lokalitetima, interpretacijskim centrima, muzejima, posjećivanje kazališta,festivala, predstava koje uprizoruju povijesne događaje, tj. svih onih događaja

[129] Geić S. (2007): Organizacija i politika turizma: Kulturološko-ekologijski i sociogospodarski aspekti, op.cit., str. 23.
[130] Bahn, G. P. (2006): Arheologija-tragovima velikih civilizacija, op. cit., str. 26.
[131] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit., str. 35
[132] op. cit., str. 27

vezanih za arheologiju. Ovaj oblik turizma je prezentacijski i ne uključuje kreativnu dimenziju. [133]

Osobe koje se uključuju u ovaj vid turizma motivirane su kulturom, imaju viši stupanj obrazovanja, više zarađuju u domicilnoj zemlji, duže ostaju u destinaciji koju izabiru ovisno o vlastitim interesima, aktivniji su od ostalih turista. Postoje turisti koji proučavaju povijest i baštinu različitih zemalja i gradova te ih uspoređuju, dok s druge strane postoje oni koji proučavaju jedan lokalitet kako bi ga u potpunosti upoznali. Arheološki turizam podrazumijeva motivaciju i interes za pojedinim lokalitetom, ali i kontakt s lokalnom zajednicom prilikom njegovog upoznavanja.

Arheološki turizam nudi različite načine upoznavanja arheoloških nalazišta, pa tako primjerice neke turističke agencije organiziraju radionice u kojima se turisti izravno bave arheologijom, vrše iskopavanja još neistraženih nalaza te tako stječu nove vještine, izrađuju razne predmete što pripadaju kulturi receptivne zajednice, oblače se u odjeću kakva se nosila na mjestu sadašnjeg lokaliteta kako bi barem na trenutak u mislima stvorili sliku nekadašnjeg života. Ovo je oblik turizma koji pruža uzbuđenje dok se istražuje nepoznato i stječu saznanja novim istraživanjima. On zahtijeva izdvajanja visoke svote novca ukoliko se radi o individualnim putovanjima turista koji su duboko zainteresirani za istraživanje arheoloških lokaliteta. Obilazak lokaliteta je uglavnom individualan uz vodiča koji je adekvatno obrazovan da bi turistima prenio znanje. Ture nisu namijenjene svima jer zahtijevaju penjanje po stijenama i hodanje po neravnim površinama lokaliteta, fizički rad i rano ustajanje za što nisu sposobni svi nego samo zaljubljenici u ovakav tip turizma. Aranžmani se kroje po specijalnim željama i interesima turista koji traže vrijednost za novac.[134]

3.6.2. Arheološki turizam u Hrvatskoj

Hrvatska se orijentirala prema razvoju kulturnog turizma s obzirom na iznimne resurse koje posjeduje, no još uvijek nema adekvatna rješenja kojima će kulturne resurse valorizirati na pravi način kako bi se u konačnici pozicionirala na tržištu kao zemlja vrlo bogate i kvalitetne kulturne ponude. Kulturni turizam bi se trebao dovesti na takvu razinu gdje bi se

[133] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit., str. 28
[134] op. cit., str. 31

ulagala velika sredstva za njegov razvoj, a istovremeno ostvarivao potreban turistički promet koji bi donosio prihode.

Problem Hrvatske je u nedostatku adekvatnih programa koji vrednuju potencijal njene bogate kulturne baštine. „Kulturni turizam, odnosno pobliže arheološki turizam, razvijen je i dobro uhodan koncept, koji u uspješnim slučajevima-primjeri Italije ili Grčke za to su najbolja potvrda-imaju blagotvoran učinak na zanimljivost turističke ponude, a nerijetko još i veći na očuvanje i zaštitu same baštine.“[135] Da bi se iznimni resursi pretvorili u izvor zarade potrebna su određena ulaganja koja su osmišljena na dugi rok.

Postoje veoma mali pozitivni pomaci u razvoju arheološkog turizma kao potencijalnom segmentu turističke ponude. Za razliku od republike Hrvatske postoje uspješni primjeri valorizacije spomeničke i arheološke baštine kao što su Italija i Grčka. Nastoje se provoditi arheološka istraživanja te njihova prezentacija uz valorizaciju. Nastoji se i osuvremeniti muzejski izložbeni postav. „I u našoj zemlji ima primjera koji pokazuju da se s arheološkom baštinom računa kao važnim faktorom buduće turističke ponude. Takav pristup percipiranja arheološkog spomeničkog naslijeđa u nas je tek u začetku.“[136]

Republika Hrvatska ima problem nepostojanja baze podataka o arheološkim lokalitetima na razini države. Nadalje, velik problem u državi su nesređeni imovinsko-pravni odnosi koji sprječavaju planiranje namjene lokaliteta i istraživanje. Istraživanja provode muzeji, instituti, odjeli na fakultetima, no ne postoji dovoljna sustavna edukacija, obrazovanje i vještine kako bi se na odgovarajući način vrednovala baština. Informacijsko-komunikacijska tehnologija u institucijama koje se bave zaštitom i očuvanjem kulturnih dobara nije na zadovoljavajućoj razini. Nedostaje oprema za dijagnozu pronađenih dobara pa je potrebno angažirati vanjske suradnike stručnjake što inicira nepotrebne troškove. Na hrvatskom tlu samo nekoliko istraženih lokaliteta ima preduvjete i infrastrukturu za prihvat posjetitelja, a popratni sadržaji su svedeni na jednu manifestaciju godišnje. Postoje projekti izrade arheoloških parkova na otvorenom, no nedostatkom novčanih sredstava njihova daljnja razrada se rijetko ostvaruje.

Arheološke zone, lokaliteti te pojedinačni spomenici imaju nisku razinu iskorištenosti potencijala. Uz postojeće iznimke, lokaliteti se najčešće koriste pasivno u obliku ambijentalnih modifikatora prostora s edukativnom ulogom koja je uglavnom nedostatna. Od lokaliteta koji su prezentirani javnosti, rijetki nude više od vođenog posjeta. Iako se broj manifestacija vezanih za lokalitete povećao, one se uglavnom i dalje odvijaju jedan put godišnje umjesto da postanu događanja koja će trajno povećati atraktivnost dobara. Javlja se

[135] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit., str. 12
[136] op. cit., str. 8

problem gospodarskog sektora koji je više zainteresiran za iskorištavanje položaja nalazišta u svrhu razvoja ugostiteljskih objekata, nego na razvijanje kulturnih industrija i davanje dodatne vrijednosti lokalitetima.

3.6.3. Arheološko-turistički proizvod

Mihelić u arheološko-turističke resurse ubraja[137]:

- dobra na Listi svjetske baštine
- zaštićene urbane cjeline i spomenici
- arheološki lokaliteti i arheološki krajolici
- muzeji i arheološki parkovi
- zbivanja i manifestacije

„Arheološki park je oblik muzeja na otvorenom, po mogućnosti na mjestu izvornog arheološkog lokaliteta ili uz njega koji kroz prezentirane arheološke nalaze, rekonstrukcije, prikaz arheoloških aktivnosti, radionice, korištenje eksperimentalne arheologije, etnoarheologije te izložbeni postav pruža mogućnost upoznavanja i učenja o kulturi, povijesti i arheologiji nekog kraja i vremena. Prezentirani arheološki lokaliteti nisu automatski i arheološki parkovi.“

„Oživljena povijest je termin koji obuhvaća raznovrsne aktivnosti i zbivanja kojima se posjetiteljima dočaravaju pojedini aspekti života u prošlosti, a nerijetko im pružaju i mogućnost da i sami u njima aktivno sudjeluju. Raspon zbivanja kreće se od onih znanstveno utemeljenih i odanih autentičnom prikazu prošlosti do onih koji u prvi plan stavljaju feštu i veselje, a arheološke i povijesne elemente biraju 'odoka', kako im se već uklope u program.“[138]

Arheološki resursi, koliko god bili privlačni i atraktivni, ne mogu se odmah smatrati proizvodom. Kako bi oni to postali nužno je da agencija ili destinacijska menadžment kompanija (DMC) „upakira proizvod“. To podrazumijeva infrastrukturno opremanje,

[137] Mihelić, S. (2013): Potencijali korištenja arheološke baštine u turizmu-Ekonomska vrijednost baštine kao poticaj turizmu, dostupno na: http://kula-jankovica.unizg.hr/files/file/Drustvo-za-obnovu-i-revitalizaciju/Bastina-i-turizam/arheoloska_bastina.pdf, str. 15 (3.7.2016.)

[138] Mihelić, S. (2013): Potencijali korištenja arheološke baštine u turizmu-Ekonomska vrijednost baštine kao poticaj turizmu, dostupno na: http://kula-jankovica.unizg.hr/files/file/Drustvo-za-obnovu-i-revitalizaciju/Bastina-i-turizam/arheoloska_bastina.pdf, str. 16 (3.7.2016.)

pripremanje za korištenje, adekvatnu interpretaciju, a u konačnici i marketinšku prezentaciju koja će, ukoliko je na pravi način izrađena, privući posjetitelje na posjećivanje.

3.7. Arheološki lokaliteti u svijetu

3.7.1. Rimski vojni logor Carnuntum

Carnuntum je bio rimski vojni logor i civilno naselje na dunavskoj granici Rimskog Carstva. Građen je u doba cara Augusta. Nalazi se 40 kilometara istočno od austrijskog glavnog grada Beča. Civilno naselje se razvilo na udaljenosti oko 3 kilometra od logora. Logor je razoren potkraj 4. stoljeća u provalama barbarskih plemena. Sačuvali su se ostaci termi, hramova, groblja, dva amfiteatra, ali i kipova božanstava, novac, mozaici, natpisi itd. Nalaze čuva muzej Museum Carnuntinum u Bad Deutsh-Altenburgu.[139]

Amfiteatar civilnog naselja

Amfiteatar civilnog naselja izgrađen je na kraju 2. stoljeća i bio je smješten izvan antičkih zidina grada. Mogao je primiti oko 13 000 gledatelja.[140]

Slika 1: Amfiteatar civilnog naselja u Carnuntumu
Izvor: http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/venues-and-orientation-in-carnuntum/civilian-citys-amphitheatre

[139] http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10840 (3.7.2016.)
[140] http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/venues-and-orientation-in-carnuntum/civilian-citys-amphitheatre (3.7.2016.)

Amfiteatar vojnog naselja

Amfiteatar vojnog naselja izgrađen je u drvenoj konstrukciji u 1. stoljeću, dok je ponovno izgrađen u kamenu na početku 2. stoljeća. Nalazi se u blizini vojnog kampa.[141]

Slika 2: Amfiteatar vojnog naselja u Carnuntumu
Izvor: http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/venues-and-orientation-in-carnuntum/military-citys-amphitheatre

Rekonstrukcije

Na arheološkom nalazištu rekonstruirala su se 4 objekta: Lucijeva kuća, rimske terme, *Villa urbana* i D*omus quarta*, a polu-rekonstruirana arena za vježbanje gladijatora otkrivena 2011. godine izgradila se pokraj gradskog amfiteatra.

Lucijeva kuća je prva rekonstruirana konstrukcija u Carnuntumu na originalnom nalazištu koristeći metode eksperimentalne arheologije. Kuća je dobila ime po natpisu koji je nađen na mjestu tijekom arheoloških iskopavanja.[142]

[141] http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/venues-and-orientation-in-carnuntum/military-citys-amphitheatre (3.7.2016.)
[142] http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/house-of-lucius/lucius-house (3.7.2016.)

Slika 3: Lucijeva kuća u Carnuntumu
Izvor: http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/house-of-lucius/lucius-house

Villa urbana je najvjerojatnije bila nastanjena ljudima više klase. Rekonstrukcija obuhvaća područje oko 600 kvadratnih metara. Detaljnija arheološka istraživanja dalje trebaju otkriti nove informacije. Otkriće luksuznih zidnih slika koje se protežu na oko 30 kvadratnih metara pokazuje luksuz života.[143]

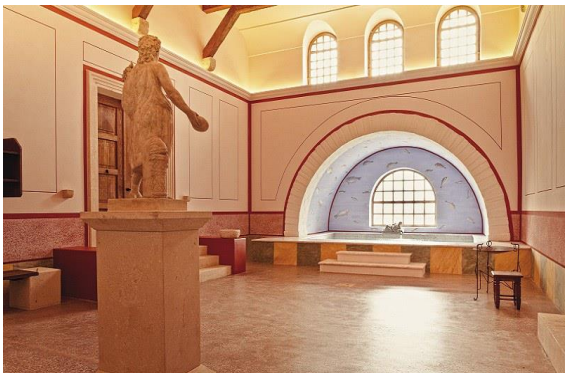

Slike 4 i 5: *Villa urbana* u Carnuntumu
Izvor: http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/villa-urbana

Rimske terme su, prema arheološkim istraživanjima, bile konstruirane kao javna zgrada koja je pokrivala područje od oko 1500 kvadratnih metara. Oko 1200 kubičnih metara materijala je korišteno da bi se izgradile zidine.[144]

[143] http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/villa-urbana (3.7.2016.)
[144] http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/roman-baths (3.7.2016.)

Slike 6 i 7: Rimske terme u Carnuntumu
Izvor: http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/roman-baths

Domus quarta je izgrađen oko jedinog preživjelog podnog mozaika na svojoj originalnoj lokaciji. Prikazuje životni stil gornje srednje klase Carnuntuma. Arheolozi su pronašli i male privatne kupaonice sa vlastitim dovodom vode. Ove činjenice pokazuju visoki socijalni status.[145]

Slike 8 i 9: *Domus quarta* u Carnuntumu
Izvor: http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/domus-quarta

Vježbališna arena za gladijatore

2011. godine otkriveni su ostaci gladijatorske škole u neposrednoj blizini amfiteatra. Arena je rekonstruirana na istom mjestu gdje je stajala originalna prije 1800 godina.[146]

[145] http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/domus-quarta (3.7.2016.)
[146] http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/practice-arena-of-the-gladiators (3.7.2016.)

Slike 10 i 11: Vježbališna arena za gladijatore u Carnuntumu
Izvor: http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/practice-arena-of-the-gladiators

3.7.2. Arheološki park Viminacium

Vojni logor na Viminacium je nastao kada je Rimsko Carstvo došlo do dunavskog prostora, u prvim desetljećima 1. stoljeća. Prostor nekadašnjeg rimskog grada i vojnog logora Viminaciuma nalazi se danas ispod obradivih površina, a predmeti i fragmenti predmeta iz rimskog perioda rasuti su u oraničnim brazdama. U posljednja tri desetljeća 20. stoljeća obavljena su istraživanja Viminacijskog grada mrtvih ili nekropola i do sada je otkriveno više od 13 500 grobova. Istraživanje obavlja interdisciplinarni tim stručnjaka iz raznih područja sastavljenih od arheologa, matematičara, elektroinženjera, geofizičara, geologa, petrologa te drugih. Iz povijesnih izvora je poznato da je Viminacium bio značajno vojno uporište u kojem je bila stacionirana rimska legija (legio VII Claudia pia fidelis). To je bio grad koji je imao dinamičan razvoj i bio je mjesto susreta kultura istoka i zapada. Tu su trgovci često dolazili.[147]

Na mjestu lokaliteta 2006. godine otvoren je arheološki park. Njega štite 12 čuvara, a zaposleno je 20 mladih ljudi iz okolnih mjesta. Arheološki park ima suvenirnicu, knjižnicu te prostor za edukativne igre. 7 objekata je pokriveno i otvoreno za posjetitelje, a to su: Glavna vrata legijskog logora, rimske terme, mauzolej, mamut park, domus scientiarum, zanatski centar sa pećima za proizvodnju keramike i opeke, paleokršćanska memorija. Kako bi se lokalitet razvio u turistički proizvod bilo je potrebno razviti prometnu signalizaciju i turističku signalizaciju do njega.[148]

[147] Viminacium-rimski grad i legijski logor, dostupno na: http://viminacium.org.rs/ (6.7.2016.)
[148] http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/ (6.7.2016.)

Viminacivm – Domvs Scientiarvm

Domus Scientiarvm je poslovno i znanstveno odredište. Kompleksno mulitidisciplinarno istraživanje zahtijeva specifičnu infrastrukturu za normalno funkcioniranje projekta:

- smještajni kapaciteti za znanstvenike, znanstvene suradnike i studente
- radne kapacitete-kancelarije, računalno-informacijski centar, stručnu knjižnicu
- depoe sa fizičko-tehničkim uvjetima, klimatiziranim prostorom i slično
- muzejski prostor za prezentaciju kulturnog naslijeđa i mjesto za proučavanje originalnih predmeta
- smještajni kapaciteti za ljetne škole i entuzijaste zainteresirane za sudjelovanje u arheološkim istraživanjima
- organizacija stručnih kongresa u koje je uključen smještaj sudionika u autentičnom ambijentu vezanom za antiku

„Objekt bi trebao omogućiti prijem posjetitelja, organizaciju kongresa i tematskih skupova na temelju čijih će se prihoda financirati daljnja istraživanja i razvoj arheološkog parka. Objekt je projektiran u obliku rimske villae rusticae.“[149]

[149] http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/domus-scientiarum-viminacium/ (6.7.2016.)

Slika 12: Domus Scientiarum Viminacium, glavni peristil
Izvor: http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/domus-scientiarum-viminacium/

Slika 13: Mauzolej u Viminaciumu
Izvor: http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/mauzolej-i-grobnice/

Slika 14: Akvadukt u Viminaciumu
Izvor: http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/akvedukti/

3.7.3. Limes muzej u Aalenu

Limes muzej se nalazi pokraj najveće rimske utvrde na sjeveru Alpa. Uključen je na listu svjetske kulturne baštine. Na UNESCO-ovoj listi svjetske baštine najveći je kulturni spomenik iza Kineskog zida. Limes je pokrivao površinu od 550 kilometara u razdoblju rimske povijesti te je prolazio kroz četiri savezne zemlje Baden-Württemberg, Bayern, Hessen i Rheinland-Pfalz.[150]

U muzeju je prikazana povijest germanskih provincija, vojnički i civilni život unutar i izvan utvrde. U njemu se nalazi i veliki broj izložaka pronađenih tijekom iskopavanja u Aalenu. Moto muzeja je „Zabaviti se s rimskom poviješću“. Glavna tema muzeja je okupacija južne Njemačke od strane Rimljana 200. godine poslije Krista. Izloženi su oružje, oklopi, obuća, alati, posuđe, novčići itd. Katapult za strelice je rekonstruiran u realnoj veličini. Posebice je posvećena pažnja na detaljne crteže, slike i modele koji su izrađeni kako bi pomogli u razumijevanju. Izrađeno je nekoliko kositrenih figura rimskih vojnika koji su posebice zanimljivi djeci. Na području iza muzeja locirao se centar utvrde. Tijekom nekoliko godina rada iskopala se građevina sa dobro očuvanim svetištem. Na cijelom području se nalaze

[150] http://www.dw.com/bs/limes-na-listi-svjetske-ba%C5%A1tine-unesco-a/a-2505624 (15.7.2016.)

interpretacijske tabele i crteži. Limes muzej i iskopavanja oko njega čine informativnu i veoma značajnu točku u razumijevanju rimske povijesti s područja Baden-Württemberga.[151] Tabele su na Njemačkom jeziku, no posjetitelji mogu iznajmiti slušalice za audio-turu na Engleskom jeziku.[152]

Slika 15: Limes muzej u Aalenu
Izvor: http://www.aalen.de/sixcms/media.php/7/thumbnails/Limesmuseum_Aalen_principia.jpg.747.jpg

Slika 16: Limes muzej u Aalenu
Izvor: http://www.limesmuseum.de/archaeologischer-park.39642.52497.htm

[151] http://www.romanfrontier.eu/en/places/limes-museum (15.7.2016.)
[152] http://monkeysandmountains.com/roman-limes-museum-in-aalen-germany (15.7.2016.)

3.7.4. Arheološki lokalitet Saalburg

U doba Rimljana utvrda Saalburg nadgledala je dio limesa na brdu Taunus. Od početka 2. stoljeća u 150 godina označavala je granicu između Rimskog Carstva i teritorija germanskih plemena. Vojsku je činilo 600 vojnika, što pješaka, što konjice. Terme su bile smještene izvan glavnih vrata utvrde. Selo u kojemu su prevladavali obrtnici, trgovci i ugostitelji graničilo je s utvrdom. Oko 2000 ljudi je znalo živjeti u utvrdi i selu. Građevine su postale zapuštene nakon povećanih germanskih napada, a unutarnji politički problemi nagnali su Rim da napusti limes. Danas ostaci 550 kilometara dugačkog kompleksa granica od Rajne do Dunava čini najveći antički spomenik u Europi. Početna arheološka istraživanja započela su sredinom 19. stoljeća. Utvrda je ponovno izgrađena između 1897. i 1907. godine kako bi postala muzej na otvorenom i institut za istraživanje. Između 2003. i 2009. godine stvoren je arheološki park. Mnogo originalnih zgrada se rekonstruiralo u kamenu i drvu. Arheološki pronalasci, rekonstrukcije, eksponati i modeli otkrivaju život vojnika i rezidenata unutar i izvan vrata utvrde. Posjetitelji imaju mogućnost jesti u rimskom restoranu koji pruža replike originalnih rimskih jela.[153]

Slika 17: Muzej u Saalburgu
Izvor: http://www.saalburgmuseum.de/museum/pics/haupttor450.jpg

[153] http://www.saalburgmuseum.de/english/museum_en.html (24.7.2016.)

Slika 18: Muzej u Saalburgu
Izvor: http://www.saalburgmuseum.de/museum/pics/stube450.jpg

3.7.5. Arheološki lokalitet Vindolanda

Južno od Hadrijanova zida nalazi se lokalitet Vindolanda. Ona je postojala prije gradnje Hadrijanova zida. Građena je od 70. do 85. godine poslije Krista od strane rimske vojske te je predstavljala granicu uz zid. Naziv Vindolanda je pjesnički te se može prevesti kao „bijelo polje“ ili „bijelo vrijesište“. Prve utvrde izgrađene na nalazištu su sagrađene u drvu. Većina njih je bila većeg obujma nego što su sada u ruševinama. Krajem 2. stoljeća utvrde su se smanjile u obujmu i izgrađene su u kamenu. Pronađeno je preko 6000 komada obuće, 800 komada odjeće, vojne opreme, osobnih stvari, na tisuće drvenih objekata i pisaćih pločica. Vindolanda je bila okupirana 400 godina te se tijekom tog razdoblja transformirala od rimske utvrde i zajednice u britansku. Lokalitet je jedan od najbogatijih u Europi po broju arheoloških ostataka. Udruga Vindolanda osnovana je 1970. godine i njena je zadaća zaštita i briga o lokalitetu.[154]

Hadrijanov zid je 1987. godine uvršten na UNESCO-ovu listu svjetske baštine. Dugačak je 188 kilometara. Zid je najveća obrambena linija ikada izgrađena koja pokazuje geopolitičku strategiju Rimskog Carstva.[155]

[154] http://www.vindolanda.com/educate/history (25.7.2016.)
[155] http://whc.unesco.org/en/news/868/ (25.7.2016.)

Internet stranica Vindolande pruža mnoštvo informacija o samom lokalitetu (povijest, lenta vremena, edukacijski materijal sa kvizovima čak i za najmlađe, najave tečajeva i predavanja). Pruža se mogućnost volonterima da iskopavaju lokalitet. To postoji od 1970. godine. Participacija traje 2 tjedna. Sudionici mogu maksimalno dva puta godišnje iskopavati lokalitet u sezoni. Osim iskopavanja vrlo važan proces se odvija poslije. Važno je ispirati, sortirati i kategorizirati mnoštvo pronalazaka.[156]

Postoje nagrade ukoliko netko razradi kreativan projekt na temu Vindolande. Za steći nagradu Vindolanda pruža pomoć profesionalaca, arheološke razgovore, ture itd.

Muzej rimske vojske

U muzeju rimske vojske postoje 3 postava i rimska učionica. U prvom postavu posjetitelj može naučiti o ulozi rimske vojske u Rimskom Carstvu, snazi i razlikama određenih tipova vojnika, vidjeti ostatke artefakata rimske vojske. Postoje rekonstrukcije rimskih vojnika te film o njihovoj regrutaciji. U Rimskoj učionici posjetitelj sjedne i sluša rimskog učitelja koji u obliku hologrma drži lekciju o rimskoj geografiji, građanima, računanju, latinskom jeziku te priču završava Ezopovom basnom. U drugom postavu na velikoj zastavi je prikazan Hadrijanov zid te okupacija Britanije od strane Rimljana. Postoji i 3D filmski teatar. Film „Eagles Eye" prikazuje pogled na Zid iz zraka te posjetitelja odvodi 2000 godina natrag u doba Rimljana. Postoji i film „Edge of Empire 3D" koji priča o mladom novaku koji dolazi u vojsku. Kako bi potpuno doživio taj svijet posjetitelj stavlja 3D naočale. U trećem postavu prikazan je svakodnevan život vojske koja je tu obitavala. U muzeju postoji i trgovina gdje se mogu kupiti suveniri. Muzej koristi suvremene interpretacijske tehnike i displejeve kako bi ispričao priču.[157]

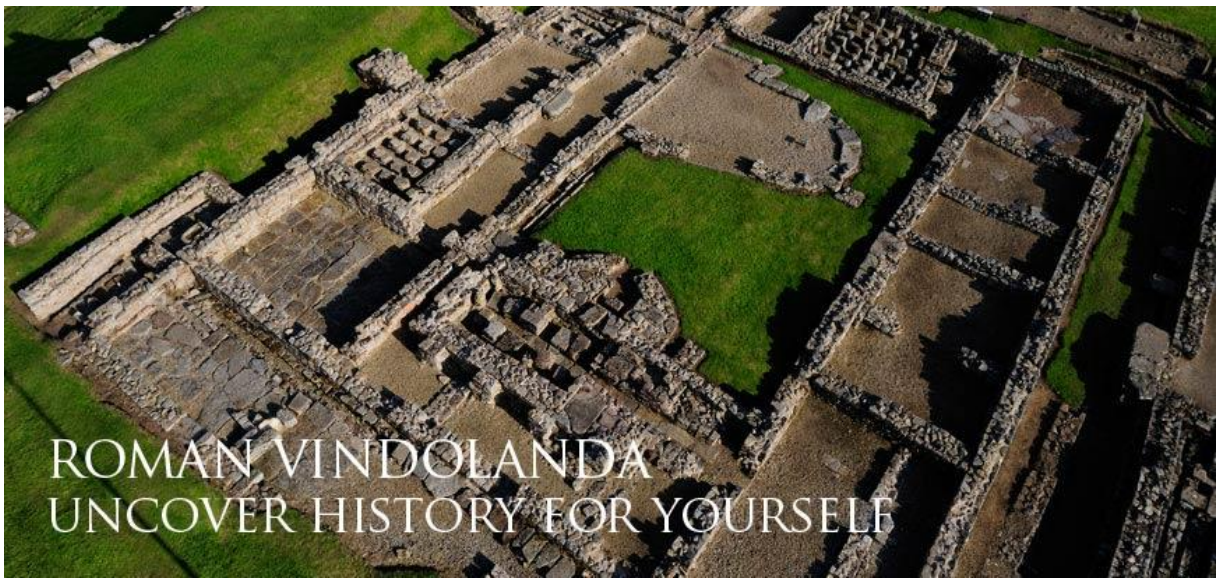
Rimska Vindolanda

Arheološki ostaci u Vindolandi[158]:

- predhadrijanovske terme
- terme iz 3. stoljeća
- nekoliko rezidencija komandantnih jedinica i kasarne

[156] http://www.vindolanda.com/excavate/volunteer-programme (28.7.2016.)
[157] http://www.vindolanda.com/experience/day-planner/visiting-roman-army-museum (28.7.2016.)
[158] http://www.vindolanda.com/roman-vindolanda/archaelogical-site (28.7.2016.)

- sjedište
- seoske kuće
- radionice
- rimsko-keltski hram nepoznatom rimsko-keltskom bogu
- hram posvećen Jupiteru
- post-rimski mauzolej
- kasna rimokršćanska crkva
- replike rimskog hrama i trgovine
- replike Hadrijanova zida u drvu i kamenu

Slika 19: Vindolanda
Izvor: https://storify.com/professorquinn/daily-life-in-ancient-rome

3.8. Arheološki lokaliteti u Hrvatskoj

3.8.1. Arheološki park Sopot

Arheološki lokalitet Sopot nalazi se na udaljenosti 3 kilometra od grada Vinkovca s desne obale rijeke Bosut. Lokalitet je veoma važan jer je cijeloj kulturi dao ime. Počeo se iskopavati 1996. godine. Dosadašnjim istraživanjem otkriveno je neolitičko naselje koje je tu živjelo tijekom 5. tisućljeća prije Krista. Cilj arheoloških istraživanja je prezentacija lokaliteta u muzeju, a ideja arheološkog parka se odnosi na upoznavanje šire javnosti sa prošlosti sopotskog kraja na zanimljiv i poučan način. Postava u muzeju je izvorna i posjeduje razne rekonstrukcije, računalne simulacije i video projekcije. Izvan muzeja nalazi se muzej na otvorenom koji prikazuje izgled života prije sedam tisuća godina. Sredstvima Ministarstva kulture, Ministarstva turizma i Poglavarstva grada Vinkovaca 2002. godine prišlo se realizaciji Arheološkog parka Sopot. Izgradilo se 6 kuća po uzoru na sopotske koje su otkrivene arheološkim iskopavanjima. (Iduća faza je gradnja infrastrukture, uvođenje javne rasvjete i provođenje elektrotehničkih instalacija, rekonstrukcija prilazne ceste s parkiralištem, gradnja manje muzejske zgrade, organizacija čuvarske službe, postavljanje sustava video i protuprovalnog nadzora te obilježavanje određenom signalizacijom-prometna i obavijesna signalizacija. Arheološki park bi bio sastavljen od muzejskog kompleksa i postava na otvorenom.)[159]

3.8.2. Arheološki park Andautonija

Rimski grad Andautonija nalazio se na području današnjeg sela Ščitarjevo koje je 10-ak kilometara udaljeno od glavnog grada Hrvatske, Zagreba. Arheološka istraživanja otkrila su ostatke rimske civilizacije koja je tu obitavala prije 2000 godina. Istraživanja su započela krajem 19. stoljeća. Grad Andautonija je imao javne zgrade, kanalizaciju, kamenom opločene ulice, stambene četvrti i nekropole. Istraživanja su pokazala da se radilo o gradu koji je u 1. stoljeću imao samostalnu upravu te je bio administrativno-upravni, vjerski i gospodarsko-kulturni centar. Od 1981. godine Arheološki muzej u Zagrebu vodi sustavna istraživanja. 1994. godine na površini od 5 000 m^2 otvorena je prva faza Arheološkog parka Andautonija. Tom je prilikom uređen ulazni prostor s uvodnim informativnim pločama te prostor za odmor

[159] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit., str. 86-96

s odljevima kamenih spomenika. Preko pojedinih zidova može se proći zahvaljujući montažnim stubama. Elementi su obilježeni legendama. Muzej se konstantno obogaćuje novim nalazima, a napravljene su i radionice, igraonice te didaktičke rekonstrukcije i sadržaji putem kojih se posjetiteljima predstavlja svakodnevan život koji se na tom području odvijao prije 2000 godina. U osmišljavanju načina na koji će se predstaviti arheološki ostaci i artefakti odlučilo se izbjegavati materijale i konstrukcije koji bi previše modernizirali izgled te se nastojalo prilagoditi rimskoj arhitekturi i okolini. Obavljane su konzultacije s konzervatorima i stručnjacima oko objektivnosti i preciznosti prezentacije. Postavile su se legende, informativne ploče i kompjutorske rekonstrukcije na kojima se pokazuje život u rimsko doba. „Od 2000. godine u suradnji s Likovnim studijem iz Zagreba realizira se projekt vizualnog identiteta Arheološkog parka u sklopu kojeg se svake godine predstavljaju novi sadržaji (suveniri, publikacije i informativne ploče).“ U sklopu tog projekta načinjeni su crtani likovi Rimljana koji su nazvani prema stvarnim osobama koje su živjele u Andautoniji. Oni se pojavljuju na informativnim pločama i pričaju o životu u Andautoniji te su na suvenirima prikazani s latinskim poslovicama. Od suvenira se također mogu pronaći i kopije rimskih predmeta koji su nađeni u Šćitarjevu. Važno je istaknuti i projekt *Andautonija za djecu* koji obiluje sadržajima namijenjenima djeci predškolske i školske dobi koje se nastoji naučiti da vode brigu o kulturnoj baštini te potaknuti interes za arheologijom i povijesti. Dio parka je uređen za igru gdje se mogu igrati rimske igre s loptom, kockama, orasima, žetonima, mogu se obući u rimsku odjeću, lijepiti keramiku, učiti rimske poslovice te iskopavati itd. Za predškolsku djecu organizira se priredba u kojima lutke pričaju o životu u rimskom gradu. Većina škola u okolici Zagreba u svom nastavnom planu ima posjet Šćitarjevu. Od 2002. godine otkad se organiziraju Dani Andautonije sve više posjetitelja dolazi u Šćitarjevo, a dosadašnja iskustva su pokazala da posjetitelji traže i druge sadržaje uz arheološke nalaze, a zainteresirani su i za boravak u prirodi i za povijest i život ovoga kraja. Pojavila se potreba za daljnjim razvojem Arheološkog parka. Nastala je ideja o projektu prema kojem se planira razviti Eko-muzej ščitarjevačke Posavine „u skladu s principima suvremene muzeologije koja definira eko-muzej kao novi oblik muzeja bez zidova i krova koji spaja različite oblike baštine te djeluje kao istraživački laboratorij i mjesto za učenje, a služi i kao forum za okupljanje i sudjelovanje.“ Postoje planovi o stvaranju pješačkih i biciklističkih staza, staza za jahanje te restorana koji bi u svojoj ponudi imali rimsku i domaću hranu.[160]

[160] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit., str. 206-217

Slika 20: Arheološki park Andautonija
Izvor: http://www.tzvg.hr/sadrzaj/pregled/arheoloski-park-andautonija/238?c=27

Slika 21: Arheološki park Andautonija
Izvor: http://www.tzvg.hr/sadrzaj/pregled/arheoloski-park-andautonija/238?c=27

Slika 22: Arheološki park Andautonija
Izvor: http://www.tzvg.hr/sadrzaj/pregled/arheoloski-park-andautonija/238?c=27

3.9. Upravljanje lokalitetima arheološke baštine

Arheološka baština je zaštićena zakonodavstvom te je u većini zemalja u vlasništvu države ili javnih institucija. Domaće stanovništvo plaća porez kako bi se provodila arheološka istraživanja i iskopavanja, konzervirali, zaštitili, prezentirali i promovirali artefakti i spomenici. Pristojbe koje se ostvaruju putem ulaznica u muzeje ili arheološke parkove stvaraju znatan doprinos održavanju i troškovima promocije. Postoji i akademska javnost za koju arheološka baština predstavlja važnu resursnu bazu. Često se javlja sukob između ovih različitih grupa korisnika arheološke baštine.[161]

Baza za upravljanje arheološkom baštinom mora biti identifikacija i snimanje, odnosno dokumentiranje te baštine. Sve odluke vezane za planiranje odnose se na definiranje različitih utjecaja na arheološku baštinu te njihovo ublažavanje. Nužno je i uzeti u obzir razne aspekte zaštite okoliša.[162]

Povećani interes za prikupljanjem arheoloških starina i stvaranjem zbirki od strane znanstvenika i amatera te širenje interesa s mediteranskog područja na ostala područja u 19. stoljeću doveo je do stvaranja arheologije kao znanstvene discipline. U to vrijeme naslijeđe postaje vrijednost i služi za poticanje nacionalnog ponosa. Važnost naslijeđa stvorila je poticaj za zaštitu arheoloških spomenika i lokaliteta te potrebu njihove adekvatne interpretacije i prezentacije. Već tijekom 19., a posebice u 20. stoljeću dolazi do odvajanja sustava zaštite arheološkog naslijeđa i arheoloških istraživanja. S jedne su strane akademska istraživanja povijesti čovječanstva (u međunarodnim okvirima), a s druge je strane zaštita arheološkog naslijeđa uvjetovana političkim, pravnim, administrativnim i tehničkim pitanjima gotovo u cijelosti unutar nacionalnih okvira. 1960-ih godina dogodile su se promjene koje su utjecale na shvaćanje arheološkog naslijeđa i njegove zaštite. Arheološki spomenici, kako pokretni tako i nepokretni, više nisu ponajprije promatrani kao objekti istraživanja, već kao kulturni resursi koje se može koristiti u sadašnjosti i u budućnosti. Dotadašnji koncept zaštite i brige za spomenike zamijenjen je konceptom upravljanja arheološkim resursima. Upravljanje podrazumijeva proučavanje cjelokupnog društvenog i političkog konteksta, okoliša, kontekst regionalnog te prostornog planiranja. Početkom 1990-ih godina donesena su dva međunarodna dokumenta: *Povelja o zaštiti i upravljanju arheološkim naslijeđem te Europska*

[161] Cleere, H. (2000): Archaeological Heritage Management in the Modern World, op. cit., str. 10
[162] op. cit., str. 11-13

konvencija o zaštiti arheološkog naslijeđa (revidirana). Oni su donijeli standarde upravljanja arheološkim naslijeđem „gdje se posebno ističe potreba zaštite i očuvanja arheološkog naslijeđa *in situ* te izbjegavanje arheoloških iskopavanja koja se zamjenjuju nedestruktivnim metodama istraživanja.“ Područje upravljanja arheološkim naslijeđem uključuje teoriju upravljanja arheološkim naslijeđem, ulogu arheologije u društvu, interpretiranje arheoloških ostataka, kvalitetu arheoloških istraživanja, zaštitu neiskopavanih nalazišta, činitelje koji ugrožavaju arheološko naslijeđe, utjecaj klimatskih promjena na arheološko naslijeđe itd.[163]

Fokus brige i zaštite arheoloških spomenika koji ih je promatrao izolirano zamijenjen je novim konceptom koji ih promatra u svom prirodnom i kulturnom kontekstu. Dolazi do unaprjeđenja upravljanja arheološkim resursima putem multidisciplinarne suradnje koja uključuje povezivanje arheologije sa drugim znanostima kao što su pravo i turizam, zatim urbanističko i prostorno planiranje itd. Pošto je arheološko naslijeđe neobnovljiv resurs „nužno je regulirati namjenu/korištenje zemljišta kako bi se minimalizirala oštećenja. Zaštita arheološkog naslijeđa nije prepuštena odgovornosti samo arheologa, već politike njegove zaštite moraju dosljedno biti integrirane u politike koje se odnose na poljoprivredu, namjenu zemljišta, građenje i prostorno planiranje te kulturu i edukaciju.“[164]

Prema Rukavini i Šćitaroci suvremeni proces upravljanja arheološkim naslijeđem podrazumijeva očuvanje arheoloških nalazišta in situ ili zaštitna arheološka istraživanja. Upravljanje prema njima obuhvaća:

- javnu upravu
- zakone
- stručna i znanstvena načela na kojima se temelji popisivanje (inventarizacija)
- pregled terena (rekognosciranje)
- iskopavanje
- istraživanje
- dokumentaciju istraživanja
- vrjednovanje (valorizaciju)
- održavanje

[163] Rukavina, M. et Šćitaroci, M. O. (2015): Upravljanje arheološkim naslijeđem-Proces povezan s urbanističkim i prostornim planiranjem, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 23, pp. 108-117, str. 110-111
[164] Rukavina, M. et Šćitaroci, M. O. (2015): Upravljanje arheološkim naslijeđem-Proces povezan s urbanističkim i prostornim planiranjem, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 23, pp. 108-117, str. 111

- konzervaciju
- pravnu zaštitu
- mogućnost rekonstrukcije
- interpretaciju
- prezentaciju
- pristup javnosti
- korištenje
- unaprjeđenje arheološkog naslijeđa
- izobrazbu stručnjaka i javnosti

Nadalje naglašavaju da proces upravljanja arheološkim naslijeđem ima nekoliko etapa: inventarizaciju, primarnu valorizaciju, selekciju (odabir hoće li se nalazište očuvati *in situ* ili zaštitno iskopavati) te interpretaciju i sintezu. **Inventarizacija** podrazumijeva identificiranje arheoloških nalazišta putem pregleda terena i registara. Potom je moguće odrediti strategije za buduće djelovanje. **Primarno vrjednovanje** razlikuje tri tipa kriterija: procjena doživljaja, procjena prema fizičkom kriteriju i procjena u odnosu na znanstvenu vrijednost. Kod procjena doživljaja vrednuju se vidljivi arheološki nalazi. Obuhvaća estetsku (vrijednost arheološkog nalaza kao elementa krajolika, odnos nalaza i njegova smještaja) te povijesnu vrijednost nalaza (asocijacije na određene osobe i događaje) koji se odnose na percepciju od strane javnosti. Procjena prema fizičkom kriteriju obuhvaća procjenu fizičke kvalitete nalaza. Procjena u odnosu na znanstvenu vrijednost obuhvaća četiri kriterija: rijetkost, istraživački potencijal, kontekst ili skupnu vrijednost te reprezentativnost. **Selekcija** podrazumijeva odabir arheoloških nalazišta i nalaza od strane nacionalnih, regionalnih i lokalnih vlasti na temelju podataka prikupljenih u etapi primarnog vrjednovanja. Zapravo ta odluka odlučuje hoće li se lokalitet očuvati in situ ili će se provoditi zaštitno istraživanje. **Interpretacija i sinteza** se odnosi na sintetiziranje svih elemenata unutar procesa te rezultata i njihovu analizu.[165]

Rukavina i Šćitaroci razlikuju tri tipa očuvanja arheološkog naslijeđa:

- očuvanje *in situ*
- čuvanje dokumentiranjem
- premještanje

[165] Rukavina, M. et Šćitaroci, M. O. (2015): Upravljanje arheološkim naslijeđem-Proces povezan s urbanističkim i prostornim planiranjem, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 23, pp. 108-117, str. 112-113

Očuvanje *in situ* se odnosi na očuvanje arheoloških nalaza na mjestu na kojem se nalaze. „Tip očuvanja *in situ* može se odnositi na neiskopavana ili na iskopavana arheološka nalazišta. Svi iskopani nepokretni nalazi za koje je donesena odluka o očuvanju *in situ* trebali bi biti ili konzervirani i prezentirani javnosti ili nakon istraživanja ponovno zatrpani.“ **Očuvanje dokumentiranjem** uključuje odgovarajuće arheološko iskopavanje i dokumentiranje kako bi se sačuvali zapisi svih arheoloških ostataka uslijed određenog graditeljskog projekta gdje ne može izbjeći uklanjanje arheološkog nalazišta ili njegova dijela. Zaštitna istraživanja mogu u nekim slučajevima dovesti i do izmjene, pa čak i zabrane graditeljskog projekta zbog kojih su pokrenuta, te donošenja odluke o očuvanju otkrivenih nalazišta *in situ*. **Premještanje** je rjeđi tip zaštite koje uključuje premještanje nalaza na drugu lokaciju, tzv. postupak dislokacije. „Ta metoda koristi se samo iznimno kod velikih infrastrukturnih zahvata (npr. hidroelektrane), a poznatiji su primjeri korištenja te metode premještanje hrama Ramzesa II. u Abu Simbelu (Egipat) i premještanje arheološkog nalazišta Lepenski Vir (Srbija).“[166]

Osim u iznimnim slučajevima, sva arheološka nalazišta trebala bi biti otvorena za javnost. Otvaranje nalazišta javnosti mora biti popraćeno programom interpretacije koji će izložene arheološke ostatke učiniti razumljivima. Interpretacija tako postaje jedan od ključnih elemenata u procesu zaštite i otvaranja nalazišta javnosti. Arheološki lokalitet koji je temeljito istražen i publiciran jest bolja opcija od lokaliteta koji je oštećen radovima što su smatrani nužnima za njegovu prezentaciju.[167]

Da bi se arheološkim lokalitetom na odgovarajući način upravljalo, potrebno je izraditi plan upravljanja njime.

Osnovni cilj izrade plana upravljanja arheološkim nalazištem je osigurati očuvanje i održavanje kulturnog identiteta i njegovih vrijednosti. Upravljanje arheološkim nalazištem pruža obrazovnu funkciju putem zaštite i promocije povijesti kulture i materijalnog vlasništva.[168]

Prema Rukavini i Šćitaroci proces planiranja i izrade plana upravljanja arheološkim nalazištem obuhvaća nekoliko etapa[169]:

[166] Rukavina, M. et Šćitaroci, M. O. (2015): Upravljanje arheološkim naslijeđem-Proces povezan s urbanističkim i prostornim planiranjem, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 23, pp. 108-117, str. 113
[167] op. cit., str. 114
[168] Sullivan S. et Mackay R. (2012): Archaeological Sites: Conservation and Management, Getty Conservation Institute, Los Angeles, str. 16
[169] Rukavina, M. et Šćitaroci, M. O. (2015): Upravljanje arheološkim naslijeđem-Proces povezan s urbanističkim i prostornim planiranjem, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 23, pp. 108-117, str. 114

1. uključivanje različitih dionika u planski proces
2. dokumentiranje povijesti nalazišta
3. vrjednovanje nalazišta
4. analiza fizičkog stanja i konteksta upravljanja
5. određivanje ciljeva (upravljačka politika)
6. odabir upravljačkih strategija
7. provedba, praćenje (monitoring) i revalorizacija procesa

Kao početna etapa izrade plana upravljanja arheološkim naslijeđem ističe se **uključivanje svih važnih dionika** u njegovo osmišljavanje i planiranje. U njih se mogu ubrojiti: lokalne zajednice, turistički djelatnici, gradska uprava, arheolozi, znanstvenici, ministarstva kulture i turizma, urbanisti i planeri i drugi zainteresirani. Zatim slijedi **dokumentiranje povijesti nalazišta** koje uključuje sakupljanje svih podataka o nalazištu, njegovoj povijesti, trenutačnom stanju, njegovom istraživanju. Važno je utvrditi stanje nalazišta. Na temelju tih podataka provodi se vrjednovanje nalazišta, određivanje daljnjih koraka, tj. određivanje ciljeva i odabir upravljačkih strategija. **Vrjednovanje nalazišta** uključuje utvrđivanje vrijednosti nalazišta kako bi se očuvala njegova vrijednost u potpunosti. Slijedeća etapa je **analiza fizičkog stanja i konteksta upravljanja** gdje se utvrđuje fizičko stanje te svi mogući uzroci oštećenja i propadanja nalazišta. „Kontekst upravljanja uključuje društveni, ekonomski, politički i fizički aspekt nalazišta, kao što su: pravni i politički okvir, sustav upravljanja, pravni status, financijski i drugi resursi, tehničke mogućnosti, očekivanja lokalne zajednice, korištenje nalazišta, posjećivanje, namjena zemljišta u okolici nalazišta, lokalni i regionalni planovi i dr. Ta etapa uključuje i SWOT analizu konteksta upravljanja.“ Nadalje slijedi **određivanje ciljeva, tj. upravljačke politike** koji se donose na temelju prethodno prikupljenih podataka o vrijednosti, stanju i kontekstu nalazišta. Politikom se definiraju načela i smjernice daljnjeg djelovanja. U nju su uključeni praćenje i revizija plana upravljanja. Predzadnja etapa izrade plana upravljanja arheološkim naslijeđem obuhvaća **odabir upravljačkih strategija** na temelju kojih se primjenjuje odabrana upravljačka politika. „Poseban je naglasak na strategijama koje obuhvaćaju održavanje, konzervaciju i posjećivanje. Obuhvaćaju strategije unaprjeđenja, korištenja i integracije arheološkog naslijeđa u suvremeni život.“ Posljednju etapu čine **provedba** odabranih strategija, redovito **praćenje** stanja arheološkog nalazišta i **revizija** plana upravljanja. „Sustavnu reviziju plana upravljanja trebalo bi provesti svake tri do pet godina kako bi se u obzir uzeli svi

nepredviđeni problemi i zapreke te moguća potreba dopune postojeće infrastrukture i osoblja.“[170]

[170] Rukavina, M. et Šćitaroci, M. O. (2015): Upravljanje arheološkim naslijeđem-Proces povezan s urbanističkim i prostornim planiranjem, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 23, pp. 108-117, str. 114-115

4. TURISTIČKA VALORIZACIJA ARHEOLOŠKOG LOKALITETA TILURIJ-AKTUALNO STANJE I POTENCIJALI RAZVOJA

4.1. Općenito o arheološkom lokalitetu Tilurij

Rimski vojni logor Tilurij nalazi se na prostoru današnjeg sela Gardun u zaleđu nekadašnjeg glavnog grada provincije Dalmacije, Salone. Selo Gardun administrativno pripada gradu Trilju. Pripajanjem sela Vedrine Trilj je postao grad jer zajedno čine jedinstvenu urbanu cjelinu s preko 5.000 stanovnika. Gradu Trilju pripada 26 naselja (stanje 2006. godine), a to su: Bisko, Budimir, Čačvina, Čaporice, Gardun, Grab, Jabuka, Kamensko, Košute, Krivodol, Ljut, Nova Sela, Podi, Rože, Strizirep, Strmendolac, Tijarica, Trilj, Ugljane, Vedrine, Velić, Vinine, Vojnić Sinjski, Voštane, Vrabač i Vrpolje.[171] Prema popisu stanovništva Državnog zavoda za statistiku iz 2011. godine u općini Trilj živi 9109 stanovnika, od kojih je 4605 muškaraca, a 4504 žena.[172]

Naselje Gardun nalazi se na udaljenosti od oko 30 kilometara od grada Splita. Priobalni pojas je zaštićen planinama koje se protežu paralelno s obalom. Salona se bila smjestila u zalijevu koji je zaštićen brdima Kozjak i Mosor. Prolaz prema sjeveru je bio omogućen preko Klisa. Iza brda nalazi se plodno Sinjsko polje kojim prolazi rijeka Cetina i ulijeva se pokraj grada Omiša u more. „Cetina čini prirodnu zapreku putnim pravcima prema istoku i sjeveroistoku, dakle prema samom središtu Dalmacije. Važnost tog pravca je bila primijećena i u davnim vremenima, pa je Rimljanima bilo jasno da preko Cetine vodi važna komunikacija za promet robe i za protok ljudi.“[173]

Radi izuzetnog strateško važnog položaja Rimljani su na mjestu današnjeg sela Gardun izgradili vojni logor Tilurij. Smješten je na sjeveroistočnom dijelu visoravni koja se podiže poviše desne obale rijeke Cetine (lat. Hyppus). Sa logora se moglo nadgledati polja i visoravni, rijeku Cetinu i prijelaze preko nje, ali i prometnice, posebice onu koja je vodila iz Salone i koja se upravo na mjestu današnjeg Trilja, koji se nazivao *Pons Tiluri*, račvala u dva pravca. Jedan je vodio na sjeveroistok (Delminij-područje današnjeg Duvanjskog polja u Bosni i Hercegovini), a drugi prema jugoistoku (Naroni-današnje selo Vid pokraj Metkovića).

[171] http://www.trilj.com.hr/ (1.8.2016.)
[172] http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf (1.8.2016.)
[173] Sanader, M. (2003): Tilurium I, Istraživanja- Forschungen 1997.-2001., Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Golden marketing, Zagreb, str. 12-14

Na mjestu logora pronađeni su ostaci ilirskog bedema, pa se pretpostavlja da je tu bila ilirska gradina.[174]

„Rimljani su na mjestu te strateški dobro smještene gradine podigli vojni logor koji je zajedno s onim u Burnumu, kao i kastelom na Gračinama (Bigeste) te s nekoliko manjih kastela, činio neku vrstu limesa prema, u to doba još nesigurnoj, unutrašnjosti provincije te je tako presječeno područje ratobornih Delmata.“[175]
Vojni logor Tilurij je bio trapezoidnog oblika te je obuhvaćao površinu od oko 12 hektara. Nalazi pokazuju kako je najvjerojatnije izgrađen početkom 1. stoljeća, dok je u prvoj polovici 1. stoljeća tu boravila VII. rimska legija koja je brojila oko 5 000 vojnika. Zajedno s XI. legijom iz vojnog logora Burnum (Ivoševci pored kanjona rijeke Krke) sudjelovala je u slamanju urote protiv cara Klaudija 42. godine. U znak vjernosti i potpore caru obje su legije dobile naziv *Claudia pia fidelis* (Klaudija vjerna i odana). VII. legija boravila je u Tiluriju do druge polovice 1. stoljeća kada ga napušta i seli se na dunavski limes u rimskoj provinciji Meziji.[176]

Na mjestu lokaliteta nalazi se selo Gardun koje broji tridesetak kuća u kojima živi mali broj obitelji. Na samom lokalitetu ostalo je malo toga sačuvanoga. „U samom su se selu Gardunu mnoge kuće gradile uz pomoć kamena koji je u antici služio drugim objektima. U zidove kuća ugrađeni su dijelovi različitih spomenika od kojih se poneki čuvaju po dvorištima.“ Brojni nalazi se nalaze u arheološkim muzejima, ali i u privatnim zbirkama.[177]

Vojni logor se sastoji od obrambenih i administrativnih objekata te drugih sadržaja koji su bili u funkciji svakodnevnog života. Tako su arheološkim istraživanjima do sada otkrivene vojničke spavaonice, cisterna, dio bedema, građevina u sjeverozapadnom dijelu logora te dio objekta u samom središtu logora, gdje je istražen mozaik s ostatkom figuralnog prikaza. Arheološkim Istraživanjima potvrđeno je **6 centurija (vojničkih spavaonica)** od kojih je jedna potpuno istražena, konzervirana i djelomično rekonstruirana. U središnjem dijelu logora nalaze se **ostaci građevine s ulomcima triju mozaičkih podnica**. Od središnjeg figuralnog prikaza sačuvao se stražnji dio prikaza bika. **Temelji logorskog bedema** nalaze se na zapadnom rubu logora. **Cisterna** za vodu nalazi se na sjeverozapadnom kutu na većoj

[174] Sanader, M. (2003): Tilurium I, Istraživanja- Forschungen 1997.-2001., op. cit., str.- 14-17
[175] Sanader, M. (2003): prema Sanader, M. 2002. Tilurium, Burnum, Bigeste, novi prilog dataciji Delmatskog limesa, str. 17-18
[176] Tabak, A. et Tončinić, D. (2012): Tilurij, rimski vojni logor, op. cit., str. 6
[177] Sanader, M. (1998): Tilurij-rimski vojni logor, Prethodno izvješće s arheoloških istraživanja u 1997. i 1998., Opvscvla archaeologica, 22, str. 246-247

nadmorskoj visini od ostatka logora. Pronađen je i kanal kojim je protjecala voda do središta logora. **Građevina u sjeverozapadnom dijelu** logora proteže se usporedno sa zapadnim bedemom.[178]

„Da je na području današnjeg sela Garduna postojalo neko značajno naselje, bilo je jasno prije više od sto godina, kad su mještani počeli prijavljivati pronalaske nadgrobnih stela i manjih pokretnih predmeta na svojim seoskim posjedima. Ponajviše zaslugom don Frane Bulića, većina je tih predmeta otkupljena za Arheološki muzej u Splitu.“[179]

Slika 23: Informativna ploča s mapom vojnog logora
Izvor: Vlastita fotografija

[178] Tabak, A. et Tončinić, D. (2012): Tilurij, rimski vojni logor, op. cit., str. 10-13
[179] Demicheli, D. (2011): Neobjavljeni antički natpisi iz muzeja cetinske krajine i zbirke franjevačkog samostana u Sinju, Arheološka istraživanja u cetinskoj krajini, vol. 27, pp. 69-91, str. 23

Slika 24: Istražena, konzervirana i rekonstruirana vojnička spavaonica (centuria)
Izvor: http://www.hkv.hr/reportae/lj-krinjar/5564-reportaa-tilurium-burnum.html

4.2. Aktualna valorizacija lokaliteta

Muzej triljskog kraja prikuplja, istražuje, čuva, dokumentira i prezentira javnosti kulturnu baštinu s područja Trilja uključujući rimski vojni logor Tilurij. U rujnu 2009. godine otvorena je tematska izložba *Tilurij-rimski vojni logor* koja čini integralni dio arheološkog postava. Izložba prezentira rezultate dosadašnjih arheoloških istraživanja logora Tilurija u mjestu Gardun, koja sustavno od 1997. godine provodi Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof. dr. sc. Mirjane Sanader. Osim pokretnog arheološkog materijala prikazano je i stanje istraženosti logorske arhitekture. Godine 2012. tiskan je vodič izložbe na hrvatskom jeziku, a u pripremi je i tisak istoga na engleskom jeziku. Muzej prema dogovoru pruža usluge stručnog vodstva po lokalitetu.[180]

Hotel Sv. Mihovil u svojoj ponudi trekkinga kao jednodnevnog programa te uz ponudu obilaska dalmatinske zagore biciklama kao višednevnog paketa uz nekoliko drugih destinacija nudi i posjet logoru Tilurij. Nadalje postoji nekoliko putničkih agencija koje u svojoj ponudi nude posjet Tiluriju.[181]

[180] http://hvm.mdc.hr/muzej-triljskog-kraja,510%3ATRI/hr/info/ (17.8.2016.)
[181] http://www.svmihovil.com/package.asp?id=17 (17.8.2016.)

Agencija *Ventula travel* u svojoj ponudi ima usluge pružanja arheoloških tura i iskopavanja. Pruža jedinstveno iskustvo za sve sudionike. Bogata i turbulentna povijest Dalmacije pruža beskrajan izvor ostataka iz različitih povijesnih vremena što ukazuje da je još uvijek nedovoljno istražena. Itinerar arheološke ture koja uključuje iskopavanje podrazumijeva 15-odnevni (samo 2 termina-svibanj i rujan) posjet utvrdi Klis, Nacionalnom parku Krka, rimskim vojnim logorima Burnum i Tilurij, arheološkom nalazištu Biranj, gradovima Split, Trogir, Trilj, Sinj, arheološkom muzeju u Splitu te čak i jedan dan avanturizma koji uključuje *zip line* i rafting. Na početku ture sudionici se upoznaju s timom eksperata koji ih upoznaju s osnovnim informacijama o iskopavanju. Zadnjih dana sudionici imaju radionicu restauracije i dokumentacije. Program uključuje smještaj, hranu, lokalne transfere, profesionalna predavanja od strane eksperata- arheologa i kustosa, ulaznice u muzeje, potrebnu literaturu. Cijena tog paket aranžmana se kreće od 1490€ pa nadalje te podrazumijeva minimalno šest sudionika.[182]

U svrhu ovog istraživanja stupilo se u kontakt i sa samom istraživačicom prof. dr. Mirjanom Sanader. Ona smatra da su mogućnosti turističke valorizacije velike te da arheolozi čine sve što je potrebno kako bi se to realiziralo. Istakla je kako su prije nekoliko godina istražili i pripremili određena mjesta u logoru koja su otvorena za javnost te su obilježena tablama. Objavljene su tri monografije o iskopavanjima i gotovo stotina članaka, a Muzej triljskog kraja je izdao vodiče Tilurija na nekoliko jezika. Istaknula je kako je ovo ljeto započeo i proces prikupljanja i rješavanja dokumenata oko arheološke rekonstrukcije rimske vojničke spavaonice *in situ* na lokalitetu rimskog vojnog logora Tilurij. Arheološka iskopavanja koja se održavaju već 20 godina traju mjesec dana. Svake se godine nešto novo otkrije pa se i ove godine otkrilo mnogo pokretnih nalaza. Analizirani i konzervirani pokretni nalazi izlažu se u Muzeju triljskog kraja. Postav se konstantno nadopunjuje.

Nadalje, prof. dr. Sanader istaknula je da time posao arheologa prestaje i započinje posao drugih dionika koji sudjeluju u valorizaciji.

[182] http://ventula-travel.com/tours-croatia/archaeological/archaeological-excavations/ (17.8.2016.)

4.3. Empirijsko istraživanje

4.3.1. Opći podaci o uzorku i metodologija istraživanja

U okviru istraživačkog rada provedena je anketa kojom se nastojalo ispitati mišljenje stanovništva sa područja triljskog kraja o mogućnostima turističke valorizacije arheološkog lokaliteta Tilurij. Na temelju provedenog upitnika dobivene su informacije o upoznatosti sa samim lokalitetom, posjedovanju zemljišta na području lokaliteta, mišljenju kakav je potencijal lokaliteta kao resursa za razvoj kulturnog/arheološkog turizma u Trilju i okolici. Ocjenjivalo se i zadovoljstvo pojedinih područja valorizacije (stanje istraženosti i konzervacije lokaliteta, fizička pristupačnost/dostupnost lokaliteta kako posjetiteljima normalne, a kako smanjene pokretljivosti, prometna signalizacija koja usmjerava posjetitelja na lokalitet, kvaliteta interpretacije sadržaja na samom lokalitetu, kvaliteta interpretacije lokaliteta u Muzeju triljskog kraja, publicirani promotivni materijali o Tiluriju, informacije o lokalitetu na službenim stranicama grada Trilja i nadležne turističke zajednice, manifestacije osmišljene na temi arheološke baštine Tilurija). Ispitanike se također ispitivalo da ocijene važnost uloge pojedinih dionika koji mogu pridonijeti kvalitetnoj valorizaciji lokaliteta pa su tako ocjenjivali važnost ministarstva kulture Republike Hrvatske, nadležnog arheološkog muzeja, grada Trilja, turističke zajednice grada Trilja, vlasnika zemljišta/nekretnina na području lokaliteta, lokalnih poduzetnika/udruženja poduzetnika te stanovništva grada Trilja i triljskog kraja. Nadalje su postavljena pitanja u kojima su ispitanici također upitani da izraze slaganje sa tvrdnjama oko vlasničkih odnosa gdje se upitalo da ocijene jesu li vlasnički odnosi jedna od najvažnijih prepreka u budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija. Također se tražilo da ocijene ima li stanovništvo nedostatna znanja o mogućnostima razvoja turizma što je prepreka budućoj valorizaciji Tilurija. Zatim su se postavila slijedeća pitanja koja su također morali ocijeniti: lokalna uprava je inertna u poticanju razvoja arheološkog turizma na Tiluriju te razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika. Pretposljednje pitanje ispituje smatra li ispitanik da bi najava budućeg uređenja i turističke valorizacije Tilurija pridonijela većem angažmanu vlasnika nekretnina/zemljišta na području lokaliteta u bavljenju ugostiteljsko-turističkim i pratećim aktivnostima. Dok posljednje pitanje pak ispituje razmišlja li ispitanik o mogućnosti samostalnog bavljenja turizmom kroz neku od aktivnosti povezanih s turizmom.

Upitnik se sastojao od 12 pitanja zatvorenog tipa te jednog pitanja otvorenog tipa. Podaci koji su prikupljeni u radu su primarni jer se istraživanje provodilo osobno putem upitnika.

Istraživanje se provodilo od travnja do lipnja 2016. godine na dva načina. Prvi način je bio putem tiskanih upitnika koji su podijeljeni po naseljima triljske općine, a drugi se način provodio putem Google Forms alata koji su elektroničkom poštom odaslani lokalnom stanovništvu, profesorima osnovne škole grada Trilja, ugostiteljima i turističkim djelatnicima te djelatnicima općine grada Trilja. Istraživanje je bilo u potpunosti anonimno.

Podijeljeno je i odaslano sveukupno 190 anketnih upitnika od kojih je ispunjenih vraćeno 178. Od 178 vraćenih u potpunosti je valjano njih 169, od kojih su ručno ispunjena 94 tiskana upitnika, a ostalih 75 je prikupljeno putem Google Forms alata.

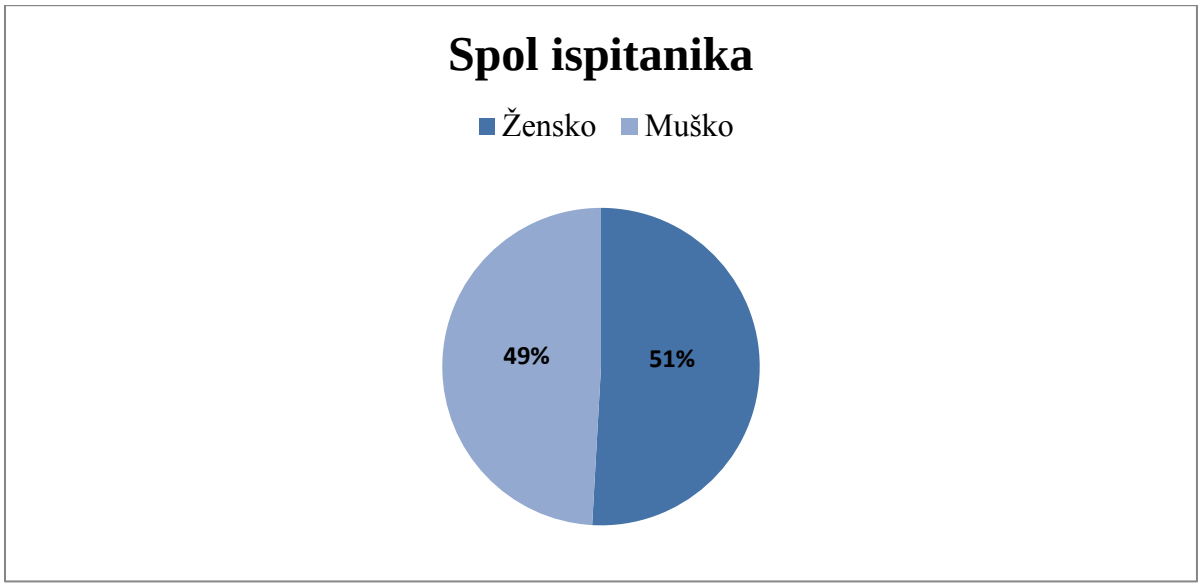
Prema popisu stanovništva, kućanstava i stanova Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske 2011. godine na području triljskog kraja, koji uključuje grad Trilj i 26 naselja koje mu administrativno pripadaju, živi 9 109 stanovnika. Od ukupnog broja stanovnika, njih 6 716 ima više od dvadeset godina života.[183]

Ovim radom nastojao se dati doprinos razvoju turističke ponude grada Trilja što je svrha rada i provedenog istraživanja.

Dobiveni rezultati istraživanja statistički su se obradili uz pomoć računalnog programa SPSS te će se nadalje grafički prikazati. Rezultati istraživanja usporedit će se sa postavljenim istraživačkim hipotezama.

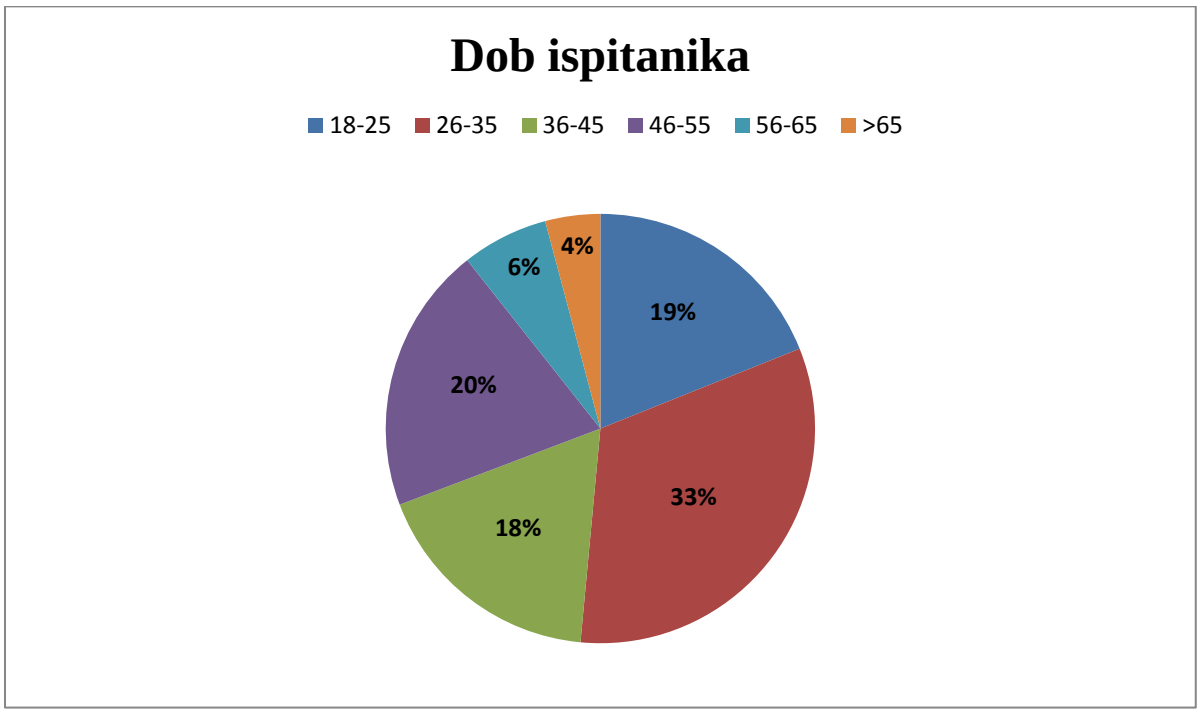
[183] Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2013): Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti, dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf, str. 558-559 (19.8.2016.)

4.3.2. Obrada i analiza podataka

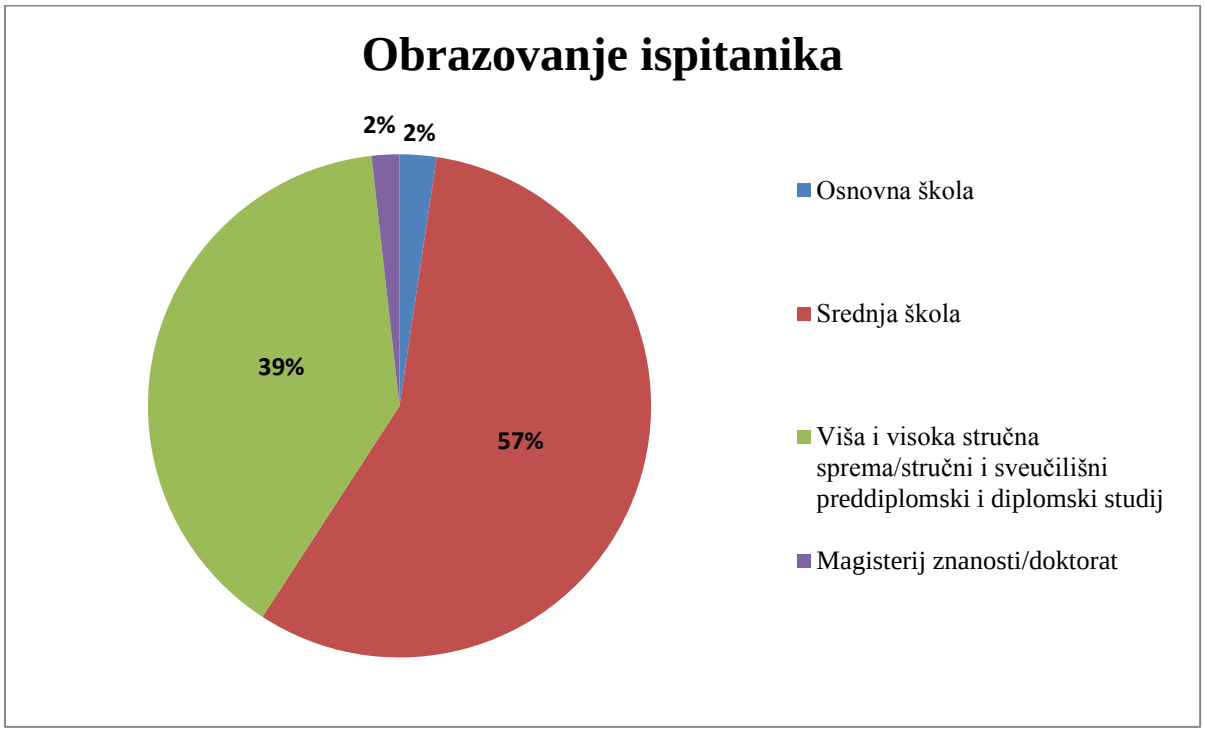
Grafikon 1: Spol ispitanika
Izvor: Prikaz autora

Prema prikupljenim i obrađenim podacima evidentno je da je ispitano ukupno 169 ispitanika od kojih je 83 muških, točnije 49%, a 86 ženskih, tj. 51% ispitanika.

Grafikon 2: Dob ispitanika
Izvor: Prikaz autora

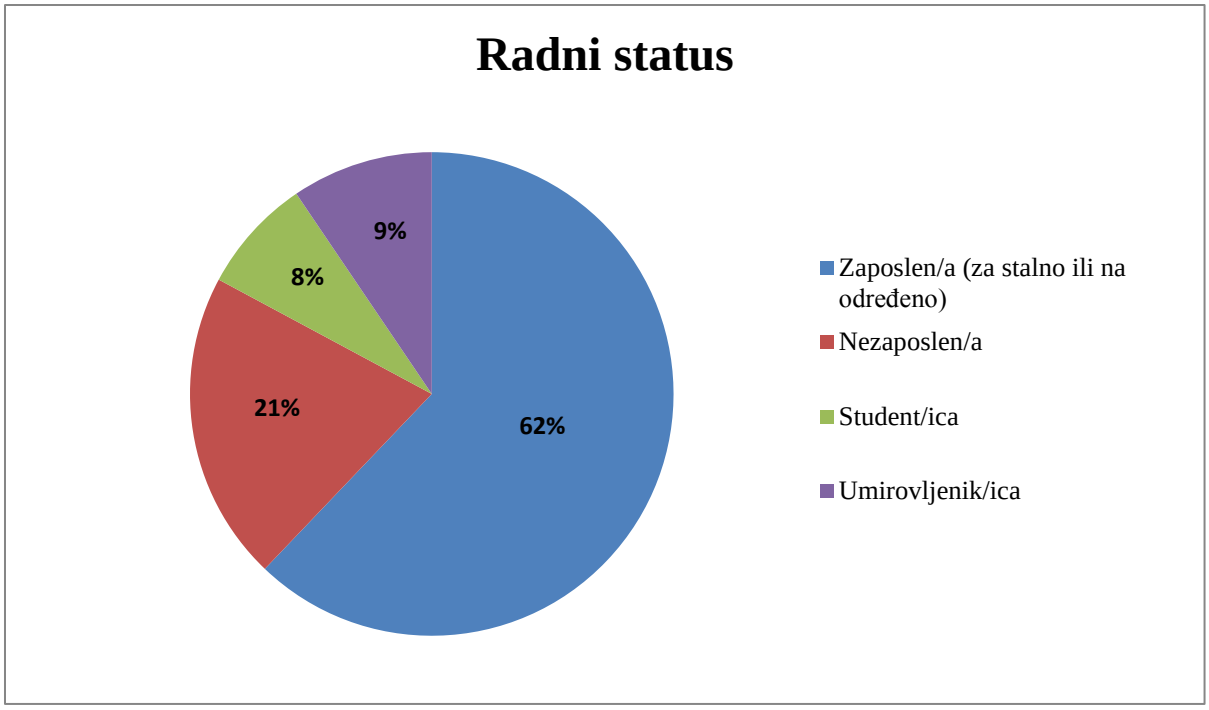
U anketnom upitniku dob ispitanika je podijeljena u 6 kategorija. Prema prikazanom grafikonu vidljivo je da je najviše ispitano onih u dobnoj kategoriji od 26 do 35 godina, njih 55, tj. 33%. Ispitanika u dobi između 18 i 25 godina je bilo 32, tj. 19%, onih između 36 i 45 godina 30, tj. 18%, onih između 46 i 55 godina 34, tj. 20%. Najmanje ispitanih je bilo u dobnoj skupini između 56 i 65 godina, točnije 11, tj. 6%, dok je ispitano 7 ispitanika u dobi iznad 65 godina, u postotku njih 4%.

Grafikon 3: Obrazovanje ispitanika

Izvor: Prikaz autora

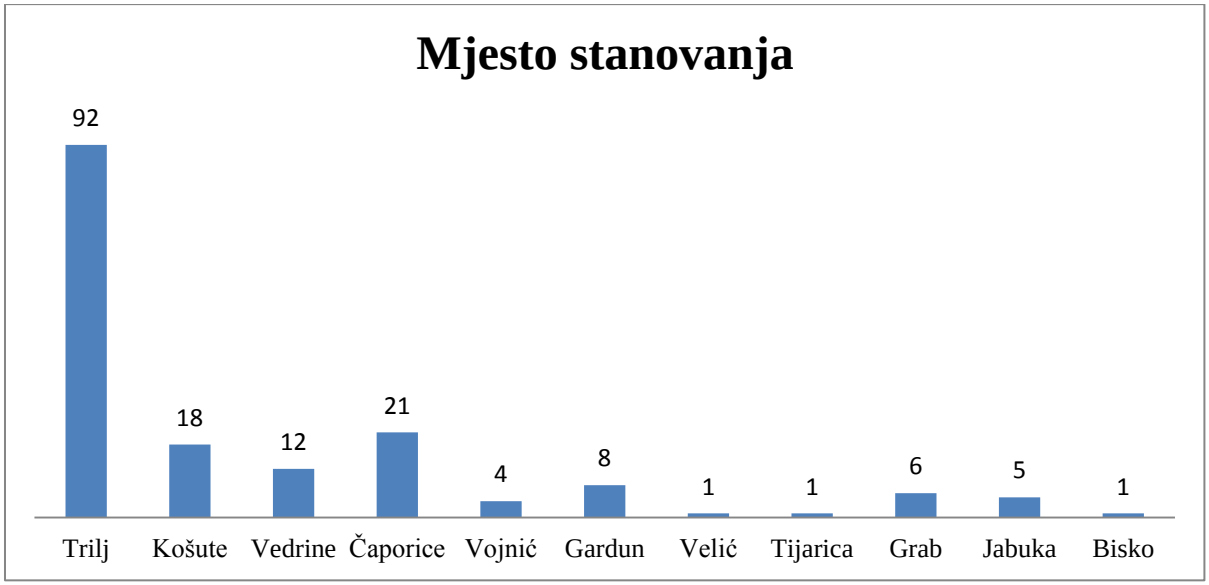
Iz grafikona se može vidjeti da je najviše ispitanika završilo srednjoškolsko obrazovanje, njih 96, tj. 57%. Ispitanika koji su završili samo osnovnoškolsko obrazovanje je bilo 4, tj. njih 2%. Onih koji su završili višu i visoku stručnu spremu ili stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij je bilo 66, tj. 39%. Troje, odnosno 2% ispitanih završilo je magisterij znanosti/doktorat.

Grafikon 4: Radni status ispitanika

Izvor: Prikaz autora

Prethodni grafikon prikazuje radni status ispitanika. Od 169 ispitanih, 105 (62%) je zaposleno za stalno ili na određeno. 35 (21%) ispitanika je nezaposleno, 13 (8%) su studenti, dok je njih 16 (9%) umirovljenika.

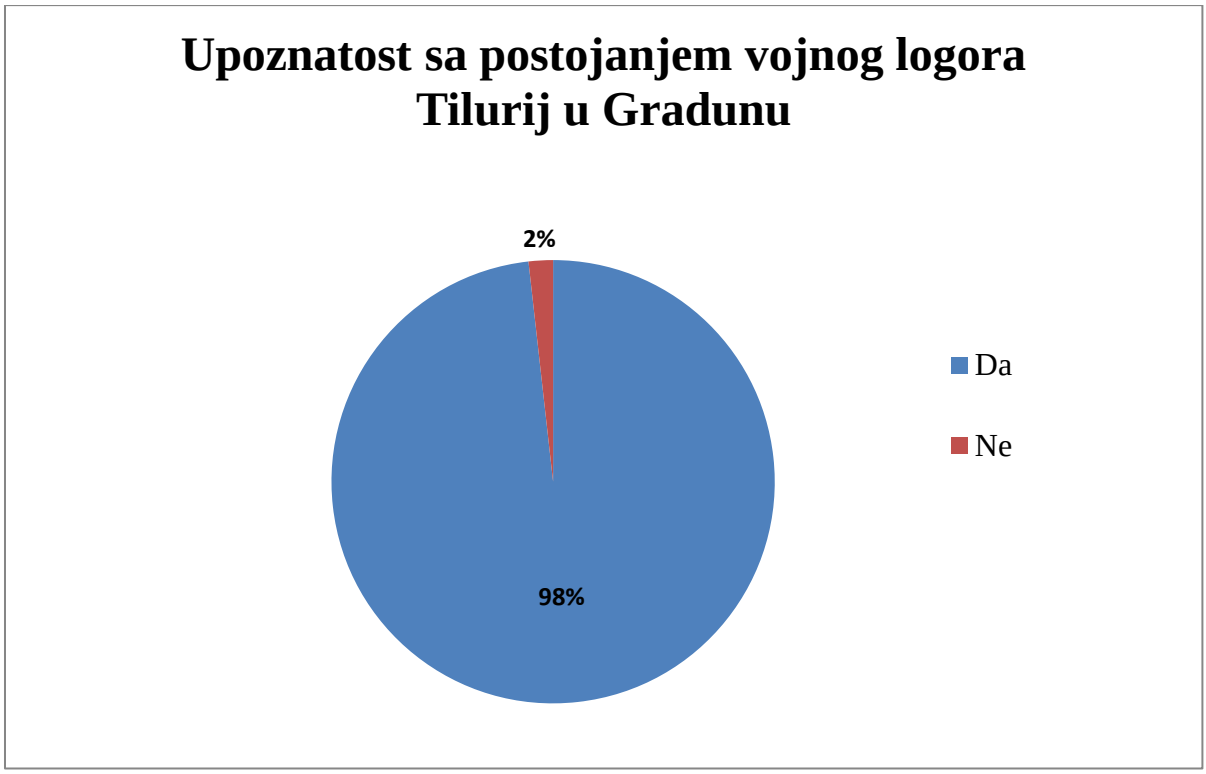

Grafikon 5: Mjesto stanovanja ispitanika

Izvor: Prikaz autora

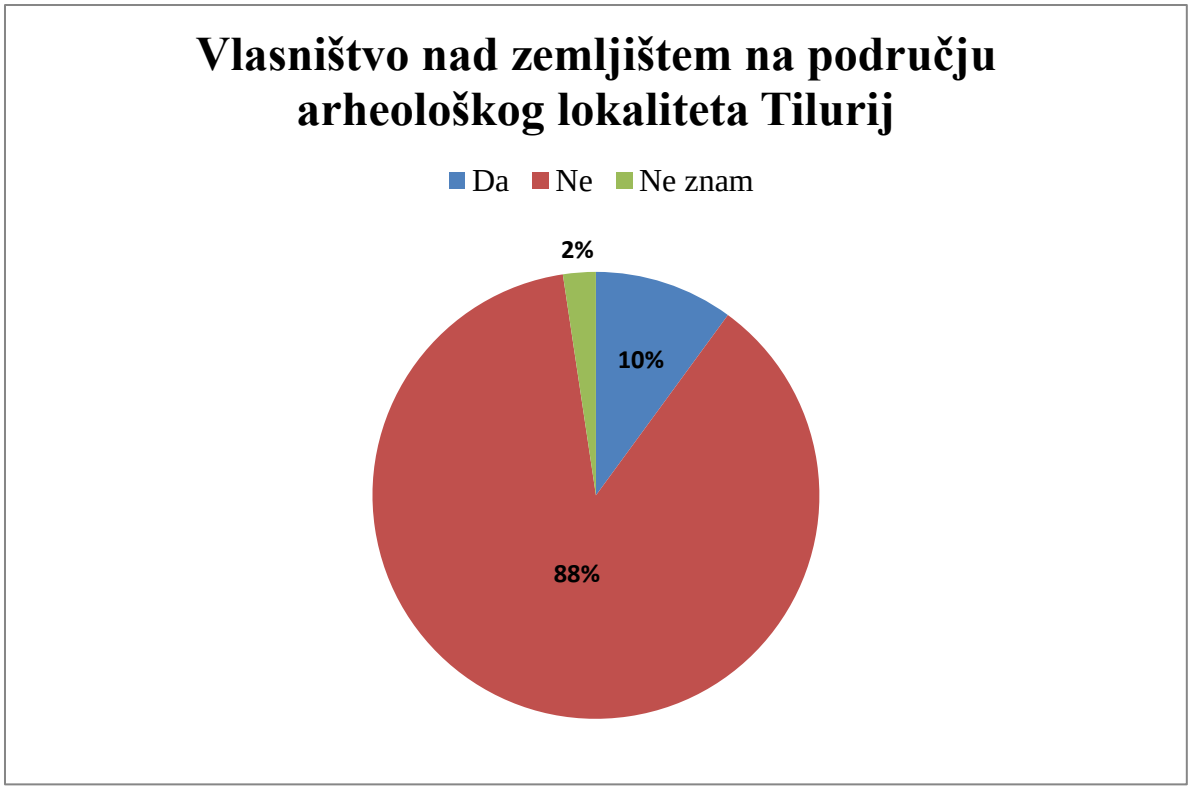
Iz prethodnog grafikona može se vidjeti da su 92 ispitanika iz grada Trilja, dok je ostatak iz naselja koja administrativno pripadaju gradu Trilju (21 iz Čaporica, 18 iz Košuta, 12 iz

Vedrina, 8 iz Garduna, 6 iz Graba, 5 iz Jabuke, 4 iz Vojnića te po jedan iz Velića, Tijarice i Biskog).

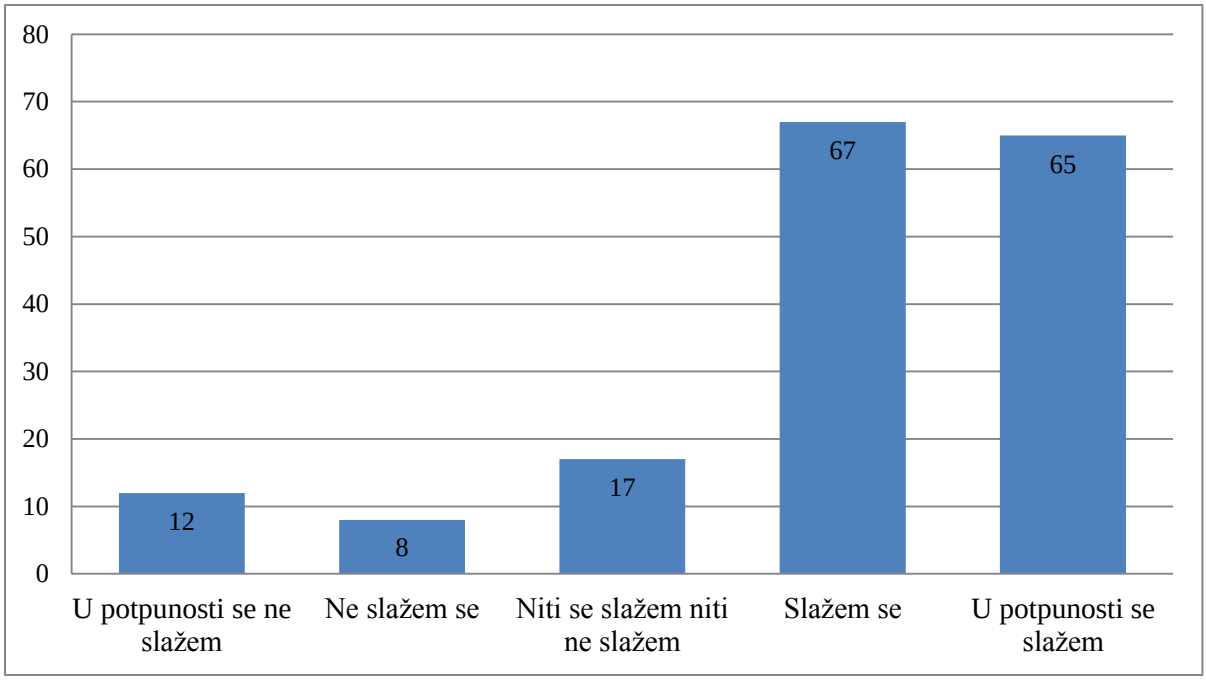
Grafikon 6: Upoznatost sa postojanjem vojnog logora Tilurij u Gardunu
Izvor: Prikaz autora

Iz prethodnog grafikona može se vidjeti da je 98% ispitanika upoznato s činjenicom da u mjestu Gardun na području grada Trilja postoje ostaci iznimno vrijednog arheološkog lokaliteta, točnije vojnog logora iz vremena rimskog carstva, dok njih 2% nije upoznato s njegovim postojanjem.

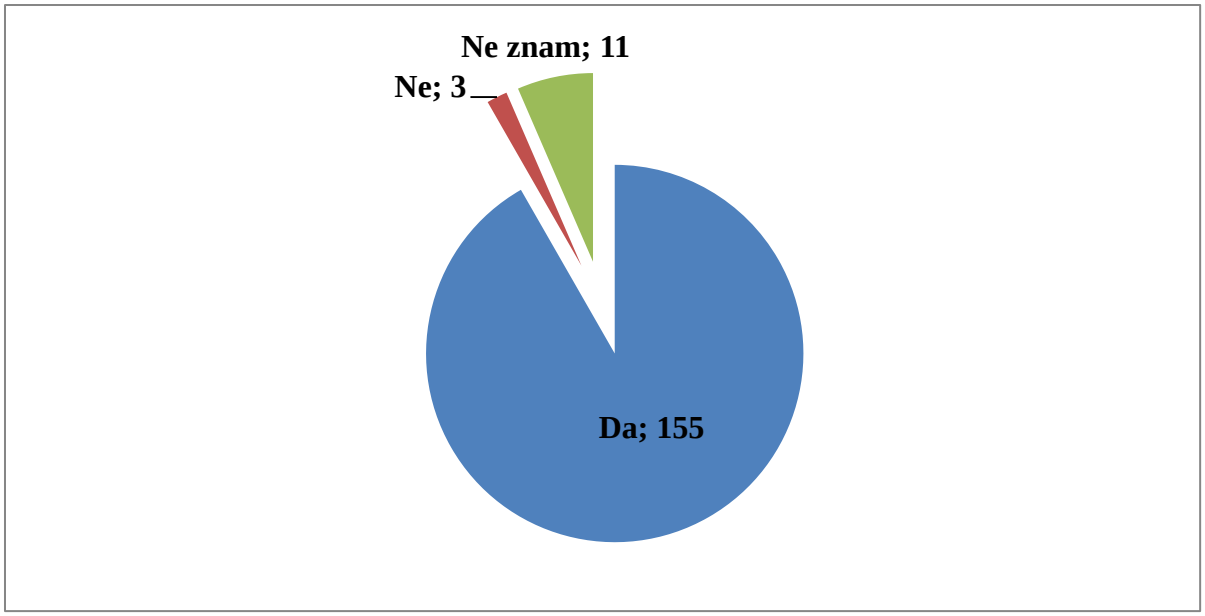
Grafikon 7: Vlasništvo nad zemljištem na području arheološkog lokaliteta Tilurij
Izvor: Prikaz autora

Iz prethodnog grafikona može se vidjeti da većina ispitanika nije vlasnik zemljišta ili nekretnine na području arheološkog lokaliteta Tilurij, to jest njih 88% (148). 10% (17) ispitanika vlasnik je zemljišta ili nekretnine na području lokaliteta. Ostalih 2% (4) nije sigurno je li vlasnik zemljišta ili nekretnine na području arheološkog lokaliteta Tilurij.

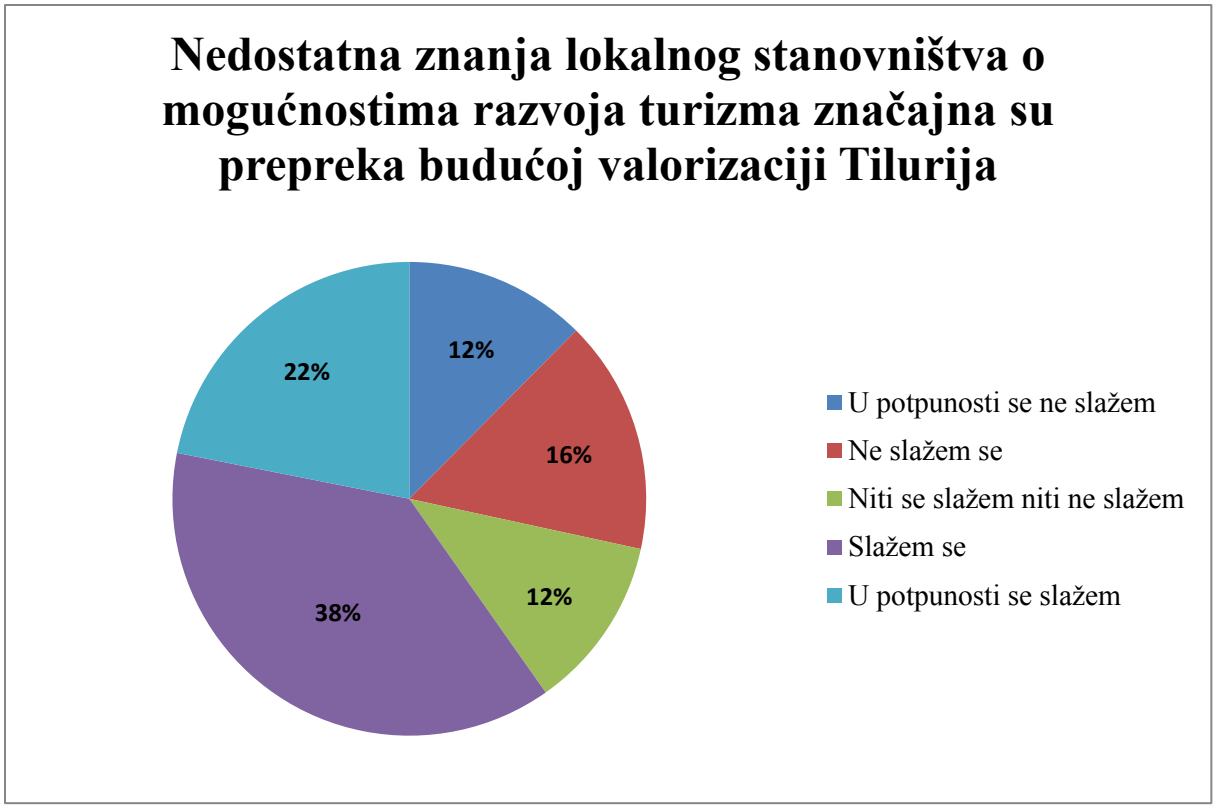
Grafikon 8: Stav ispitanika o tome da razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika
Izvor: Prikaz autora

Iz grafikona se može vidjeti da se 7%, tj. 12 ispitanika u potpunosti ne slažu da razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika. Nadalje, njih 5%, tj. 8 ispitanika se ne slaže s tvrdnjom da razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika. 10%, točnije 17 ispitanika niti se slaže niti ne slaže s tvrdnjom da razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika. 40%, tj. 67 ispitanika se slaže da razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika. 38%, točnije 65 ispitanika u potpunosti se slaže da razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika.

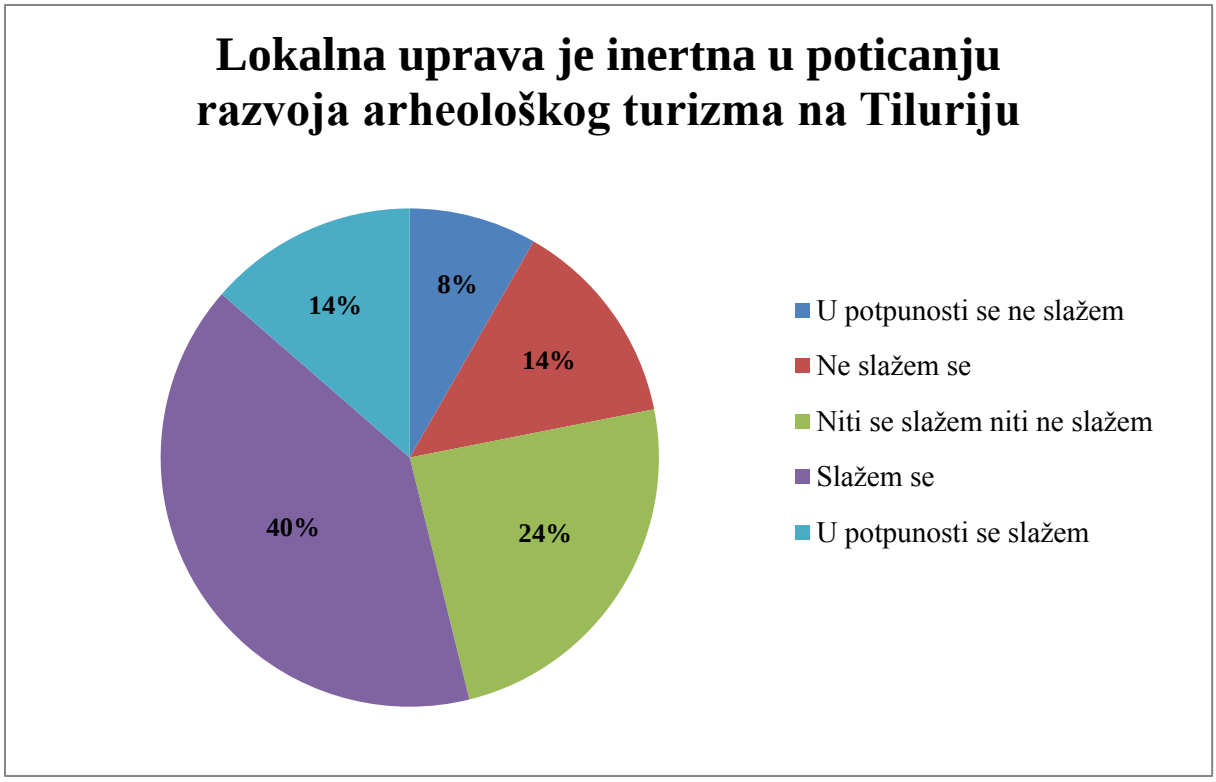
Grafikon 9: Mišljenje ispitanika o tome da bi najava budućeg uređenja i turističke valorizacije Tilurija pridonijela većem angažmanu vlasnika nekretnina/zemljišta na području lokaliteta u bavljenju ugostiteljsko-turističkim i pratećim aktivnostima
Izvor: Prikaz autora

Pretposlijednjim pitanjem u anketnom upitniku ispitivalo se smatraju li ispitanici da bi najava budućeg uređenja i turističke valorizacije Tilurija pridonijela većem angažmanu vlasnika nekretnina/zemljišta na području lokaliteta u bavljenju ugostiteljsko-turističkim i pratećim aktivnostima (npr. smještaj i prehrana posjetitelja, izrada suvenira, sudjelovanje u manifestacijama, aktivno vođenje turista, ostale pomoćne usluge, itd.). Njih 155 (92%) odgovorilo je da smatra, 3 (2%) da ne smatra, a 11 (6%) ne zna bi li najava budućeg uređenja i turističke valorizacije Tilurija pridonijela većem angažmanu vlasnika nekretnina/zemljišta na području lokaliteta u bavljenju ugostiteljsko-turističkim i pratećim aktivnostima

Grafikon 10: Nedostatna znanja lokalnog stanovništva o mogućnostima razvoja turizma značajna su prepreka budućoj valorizaciji Tilurija
Izvor: Prikaz autora

Iz prethodnog grafikona mogu se istaknuti slijedeći rezultati: 12% (21) ispitanika u potpunosti se ne slaže s tvrdnjom da su nedostatna znanja lokalnog stanovništva o mogućnostima razvoja turizma značajna prepreka budućoj valorizaciji Tilurija. Njih pak 16% (27) ne slaže se s tvrdnjom da su nedostatna znanja lokalnog stanovništva o mogućnostima razvoja turizma značajna prepreka budućoj valorizaciji Tilurija. 12% (20) ispitanih niti se slaže niti ne slaže s tvrdnjom da su nedostatna znanja lokalnog stanovništva o mogućnostima razvoja turizma značajna prepreka budućoj valorizaciji Tilurija. 38% (64) ispitanika slaže se s tvrdnjom da su nedostatna znanja lokalnog stanovništva o mogućnostima razvoja turizma značajna prepreka budućoj valorizaciji Tilurija, dok njih 22% (37) u potpunosti se slaže s navedenom tvrdnjom.

Grafikon 11: Lokalna uprava je inertna u poticanju razvoja arheološkog turizma na Tiluriju
Izvor: Prikaz autora

Iz prethodnog grafikona vidljivo je da se 8% (14) ispitanika u potpunosti ne slaže s tvrdnjom da je lokalna uprava inertna u poticanju razvoja arheološkog turizma na Tiluriju. 14% (23) ispitanika ne slaže se s tvrdnjom da je lokalna uprava inertna u poticanju razvoja arheološkog turizma na Tiluriju, a njih 24% (41) niti se slaže niti ne slaže s navedenom tvrdnjom. 40% (68) ispitanika se slaže, a njih 14% (23) se u potpunosti slaže s tvrdnjom da je lokalna uprava inertna u poticanju razvoja arheološkog turizma na Tiluriju.

Tablica 1: Prosječna ocjena ispitanika o zadovoljstvu pojedinim područjima valorizacije

Zadovoljstvo stanjem područja valorizacije	Uzorak	Minimum	Maksimum	Prosječna ocjena	Standardna devijacija
Stanje istraženosti i konzervacije lokaliteta	169	1	6	**3,28**	1,185
Fizička pristupačnost /dostupnost lokaliteta posjetiteljima	169	1	6	**3,62**	1,107
Fizička pristupačnost /dostupnost lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti	169	1	6	**2,72**	1,402
Prometna signalizacija u svrhu usmjeravanja posjetitelja na lokalitet	169	1	6	**3,25**	1,271
Kvaliteta interpretacije sadržaja na sâmom lokalitetu (postojanje interpretacijskih tabli, slika, audiovizualnih oblika interpretacije)	169	1	6	**3,37**	1,261
Kvaliteta interpretacije lokaliteta Tilurij u Muzeju triljskog kraja	169	1	6	**3,96**	1,251
Publicirani promotivni materijali o Tiluriju	169	1	6	**3,40**	1,385
Informacije o arheološkom lokalitetu na službenim stranicama Grada Trilja i Turističke zajednice Trilja	169	1	6	**3,53**	1,341
Manifestacije za posjetitelje osmišljene na temi arheološke baštine Tilurija	169	1	6	**2,69**	1,389
Aritmetička sredina prosječnih ocjena	169	1	6	**3,31**	

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

U prethodnoj su tablici navedena područja valorizacije arheološkog lokaliteta Tilurij gdje su ispitanici ocjenjivali svoje zadovoljstvo njima. Vrednovali su ih ocjenama od 1 do 6, gdje

ocjena 1 podrazumijeva potpuno nezadovoljstvo stanjem u navedenom području, a ocjena 5 potpuno zadovoljstvo sa stanjem, dok ocjena 6 podrazumijeva da ispitanik nema mišljenje.
U tablici su prikazani: veličina uzorka, rasponi varijacije, tj. minimum i maksimum vrijednosti obilježja, aritmetička sredina te standardna devijacija. Pri dnu je prikazana aritmetička sredina svih prosječnih ocjena. Najmanja prosječna ocjena ispitanika o zadovoljstvu svim područjima valorizacije iznosi 1, dok najveća iznosi 6. U nastavku su prikazana područja valorizacije od onih s najvećom prosječnom ocjenom do onih s najmanjom ocjenom:

- Kvaliteta interpretacije lokaliteta Tilurij u Muzeju triljskog kraja - **3,96**
- Fizička pristupačnost / dostupnost lokaliteta posjetiteljima - **3,62**
- Informacije o arheološkom lokalitetu na službenim stranicama Grada Trilja i Turističke zajednice Trilja - **3,53**
- Publicirani promotivni materijali o Tiluriju - **3,40**
- Kvaliteta interpretacije sadržaja na sâmom lokalitetu (postojanje interpretacijskih tabli, slika, audiovizualnih oblika interpretacije) - **3,37**
- Stanje istraženosti i konzervacije lokaliteta - **3,28**
- Prometna signalizacija u svrhu usmjeravanja posjetitelja na lokalitet - **3,25**
- Fizička pristupačnost / dostupnost lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti - **2,72**
- Manifestacije za posjetitelje osmišljene na temi arheološke baštine Tilurija - **2,69**

Može se zaključiti da su ispitanici zadovoljni kvalitetom interpretacije lokaliteta Tilurij u Muzeju triljskog kraja, fizičkom pristupačnosti, tj. dostupnosti lokaliteta posjetiteljima te dostupnim informacijama o arheološkom lokalitetu na službenim stranicama Grada Trilja i Turističke zajednice Trilja. Ispitanici nisu niti zadovoljni niti nezadovoljni publiciranim promotivnim materijalima o Tiluriju, kvalitetom interpretacije sadržaja na sâmom lokalitetu (postojanje interpretacijskih tabli, slika, audiovizualnih oblika interpretacije), stanjem istraženosti i konzervacijom lokaliteta, prometnom signalizacijom u svrhu usmjeravanja posjetitelja na lokalitet, fizičkom pristupačnosti, tj. dostupnosti lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti te manifestacijama za posjetitelje osmišljenih na temi arheološke baštine Tilurija. Aritmetička sredina svih prosječnih ocjena iznosi **3,31** (3-dobar) što prikazuje da ispitanici nisu niti zadovoljni niti nezadovoljni navedenim područjima valorizacije arheološkog lokaliteta Tilurij.

4.3.3. Osvrt na istraživačke hipoteze

Hipotezom H1 nastojalo se ispitati smatraju li stanovnici triljskog kraja da je jedan od najznačajnijih problema turističke valorizacije Tilurija problem nerazriješenih vlasničkih odnosa na području lokaliteta. U tu svrhu u anketnom upitniku postavila se tvrdnja „Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka u budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija (zbog sukoba interesa privatnog vlasništva nad zemljištem u lokalitetu i javnog interesa). Ponuđeni odgovori koje su ispitanici ovisno o svom mišljenju trebali označiti su slijedeći: U potpunosti se ne slažem, ne slažem se, niti se slažem niti ne slažem, slažem se, u potpunosti se slažem.

Radi dokazivanja slaganja s prethodnom tvrdnjom „postavljene su hipoteze za dvosmjerno testiranje da je prosječna vrijednost tj. aritmetička sredina jednog osnovnog skupa $\overline{X}$ jednaka nekoj pretpostavljenoj vrijednosti $\overline{X}_0$ “ [184]

Kod ovog testiranja postavljaju se slijedeće hipoteze:

H_0: ……. $\overline{X} = 3.5$

H_1: ……. $\overline{X} \neq 3.5$

U ovom slučaju testiranje će se provesti za vrijednost od 3.5 koja je odabrana kao vrijednost koja na Likertovoj skali predstavlja tvrdnju „slažem se“ te će se ovim ispitivanjem nastojati dokazati da je prosjek svih odgovora ispitanika jednak tvrdnji „slažem se“.

Ukoliko se nulta hipoteza t-testa ne odbaci znači da su odgovori ispitanika pozitivni, tj. da u prosjeku odgovori svih ispitanika odgovaraju pozitivnim tvrdnjama. Pomoću programa SPSS provedeno je testiranje hipoteze o prosječnoj vrijednosti jednog osnovnog skupa.

[184] Pivac, S. (2010): Statističke metode, e-nastavni materijal, Ekonomski fakultet u Splitu, Split, str. 123

Tablica 2: One-Sample Statistics za tvrdnju „Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija“

One-Sample Statistics				
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija	169	3,09	1,196	,092

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

U prethodnoj tablici prikazani su podaci o tvrdnji „Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija“. Iz njih se vidi da je veličina uzorka, tj. broj ispitanika 169.

Tablica 3: One-Sample T-Test da je prosjek osnovnog skupa jednak 3.5 za tvrdnju „Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija“

One-Sample Test						
	Test Value = 3.5					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Pitanje vlasničkih odnosa-jedna od najvažnijih prepreka budućoj valorizaciji Tilurija	-4,404	168	,000	-,405	-,59	-,22

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

U prethodnoj tablici prikazani su rezultati ispitivanja da je prosjek osnovnog skupa jednak 3.5 za tvrdnju „Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija“. Na temelju dobivene empirijske signifikantnosti α koja iznosi 0,000, tj. 0%, što pokazuje da je manja od 5%, odbacuje se nulta hipoteza da je prosječna vrijednost 3.5, tj. da se ispitanici slažu da je pitanje vlasničkih odnosa jedna od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija (zbog sukoba interesa privatnog vlasništva nad

zemljištem u lokalitetu i javnog interesa). Na temelju provedenog testa može se odbaciti početna hipoteza istraživanja („Jedan od najznačajnijih problema turističke valorizacije Tilurija su nerazriješeni vlasnički odnosi na području lokaliteta“) te se može zaključiti da ispitanici smatraju kako pitanje vlasničkih odnosa nije jedna od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija.

Hipoteza H2 ispituje postoji li značajna razlika u stavovima lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema socio-demografskim obilježjima (dob, spol, obrazovanje). Za testiranje ove hipoteze koristit će se Kruskal-Wallis test za više od dva nezavisna uzorka koja se mjere pomoću redoslijedne skale.

„Može se reći da se ovo testiranje temelji na testu analize varijance, gdje se umjesto brojčanih podataka koriste rangovi. Postavljaju se hipoteze:

H_0- ne postoji razlika u rangovima ispitanika u odabranim uzorcima

H_1- postoji razlika u rangovima ispitanika u odabranim uzorcima“[185]

Kruskal-Wallis test se proveo 10 puta za svako socio-demografsko obilježje, točnije spol, dob i obrazovanje, to znači da je 30 puta izvršeno ispitivanje stavova lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema spolu, dobi i obrazovanju.

Kruskal-Wallis test

Spol

Tablica 4: Rangovi stavova lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema spolu

Ranks			
	Spol	N	Mean Rank
Potencijal Tilurija kao resursa za razvoj turizma u Trilju i okolici	Muški	83	84,05
	Ženski	86	85,92
	Total	169	
Zadovoljstvo stanjem istraženosti i	Muški	83	85,03
	Ženski	86	84,97

[185] Pivac, S. (2010): Statističke metode, op. cit., str. 192

konzervacijom lokaliteta	Total	169	
Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima	Muški	83	81,01
	Ženski	86	88,85
	Total	169	
Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti	Muški	83	86,05
	Ženski	86	83,98
	Total	169	
Zadovoljstvo prometnom signalizacijom	Muški	83	84,13
	Ženski	86	85,84
	Total	169	
Zadovoljstvo interpretacijom sadržaja na samom lokalitetu	Muški	83	83,92
	Ženski	86	86,04
	Total	169	
Zadovoljstvo interpretacijom lokaliteta u MTK	Muški	83	85,56
	Ženski	86	84,46
	Total	169	
Zadovoljstvo promotivnim materijalima o Tiluriju	Muški	83	84,57
	Ženski	86	85,41
	Total	169	
Zadovoljstvo informacijama o lokalitetu na službenim stranicama	Muški	83	84,82
	Ženski	86	85,17
	Total	169	
Zadovoljstvo manifestacijama za posjetitelje	Muški	83	83,22
	Ženski	86	86,72
	Total	169	

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

U prethodnoj tablici prikazani su izračunati rangovi stavova lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema spolu.

Tablice 5 i 6: Rezultati Kruskal-Wallis testa za zadani uzorak ispitanika prema spolu

Test statistics[a,b]

	Potencijal Tilurija kao resursa za razvoj turizma u Trilju i okolici	Zadovoljstvo stanjem istraženosti i konzervacijom lokaliteta	Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima	Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti	Zadovoljstvo prometnom signalizacijom
Chi-Square	,081	,000	1,165	,081	,054
Df	1	1	1	1	1
Asymp. Sig.	,777	,993	,280	,776	,816

	Zadovoljstvo interpretacijom sadržaja na samom lokalitetu	Zadovoljstvo interpretacijom lokaliteta u MTK	Zadovoljstvo promotivnim materijalima o Tiluriju	Zadovoljstvo informacijama o lokalitetu na službenim stranicama	Zadovoljstvo manifestacijama za posjetitelje
Chi-Square	,083	,023	,013	,002	,227
Df	1	1	1	1	1
Asymp. Sig.	,773	,880	,909	,961	,634

a. Kruskal Wallis Test
b. Grouping Variable: Spol

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

U prethodne dvije tablice prikazani su rezultati Kruskal-Wallis testa za zadani uzorak ispitanika prema spolu.

$\alpha_{1=}$,777=77,7%

$\alpha_{2=}$,993=99,3%

$\alpha_{3=}$,280=28,0%

$\alpha_{4=}$,776=77,6%

$\alpha_{5=}$,816=81,6%

$\alpha_{6=}$,773=77,3%

$\alpha_{7=}$,880=88,0%

$\alpha_{8=}$,909=90,9%

$\alpha_{9=}$,961=96,1%

$\alpha_{10=}$,634=63,4%

Prema dobivenim empirijskim signifikantnostima (α>5%) za svaku se tvrdnju može donijeti zaključak o prihvaćanju početne hipoteze da ne postoji razlika u rangovima ispitanika u odabranim uzorcima.

Dob

Tablica 7: Rangovi stavova lokalnog lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema dobi

Ranks			
	Dob	N	Mean Rank
Potencijal Tilurija kao resursa za razvoj turizma u Trilju i okolici	18-25	32	79,45
	26-35	55	83,62
	36-45	30	89,08
	46-55	34	82,68
	56-65	11	103,86
	više od 65	7	85,36
	Total	169	
Zadovoljstvo stanjem istraženosti i konzervacijom lokaliteta	18-25	32	83,86
	26-35	55	85,43
	36-45	30	93,40
	46-55	34	73,59
	56-65	11	95,59
	više od 65	7	89,64
	Total	169	
Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima	18-25	32	78,44
	26-35	55	83,48
	36-45	30	89,67
	46-55	34	81,49
	56-65	11	111,18
	više od 65	7	82,86
	Total	169	

Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti	18-25	32	83,19
	26-35	55	83,62
	36-45	30	91,33
	46-55	34	81,59
	56-65	11	109,09
	više od 65	7	55,71
	Total	169	
Zadovoljstvo prometnom signalizacijom	18-25	32	75,28
	26-35	55	80,28
	36-45	30	89,57
	46-55	34	90,07
	56-65	11	114,18
	više od 65	7	76,43
	Total	169	
Zadovoljstvo interpretacijom sadržaja na samom lokalitetu	18-25	32	72,00
	26-35	55	92,68
	36-45	30	83,90
	46-55	34	79,87
	56-65	11	104,91
	više od 65	7	82,43
	Total	169	
Zadovoljstvo interpretacijom lokaliteta u MTK	18-25	32	69,83
	26-35	55	87,10
	36-45	30	84,92
	46-55	34	83,78
	56-65	11	115,09
	više od 65	7	96,86
	Total	169	
Zadovoljstvo promotivnim materijalima o Tiluriju	18-25	32	75,36
	26-35	55	83,62
	36-45	30	95,13
	46-55	34	84,99
	56-65	11	87,05
	više od 65	7	93,36
	Total	169	
Zadovoljstvo informacijama o lokalitetu na službenim stranicama	18-25	32	74,72
	26-35	55	88,49
	36-45	30	89,62
	46-55	34	78,32
	56-65	11	100,68
	više od 65	7	92,57

	Total	169	
Zadovoljstvo manifestacijama za posjetitelje	18-25	32	72,81
	26-35	55	88,42
	36-45	30	89,35
	46-55	34	71,74
	56-65	11	122,59
	više od 65	7	100,57
	Total	169	

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

U prethodnoj tablici prikazani su izračunati rangovi stavova lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema dobi.

Tablice 8 i 9: Rezultati Kruskal-Wallis testa za zadani uzorak ispitanika prema dobi

Test statistics[a,b]

	Potencijal Tilurija kao resursa za razvoj turizma u Trilju i okolici	Zadovoljstvo stanjem istraženosti i konzervacijom lokaliteta	Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima	Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti	Zadovoljstvo prometnom signalizacijom
Chi-Square	3,100	3,611	4,546	6,312	6,858
Df	5	5	5	5	5
Asymp. Sig.	,685	,607	,474	,277	,231

	Zadovoljstvo interpretacijom sadržaja na samom lokalitetu	Zadovoljstvo interpretacijom lokaliteta u MTK	Zadovoljstvo promotivnim materijalima o Tiluriju	Zadovoljstvo informacijama o lokalitetu na službenim stranicama	Zadovoljstvo manifestacijama za posjetitelje
Chi-Square	6,155	8,237	2,918	4,091	12,871
Df	5	5	5	5	5
Asymp. Sig.	,291	,144	,713	,536	,025

a. Kruskal Wallis Test
b. Grouping Variable: Dob

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

$\alpha_{1=}$,685=68,5%

$\alpha_{2=}$,607=60,7%

$\alpha_{3=}$,474=47,4%

$\alpha_{4=}$,277=27,7%

$\alpha_{5=}$,231=23,1%

$\alpha_{6=}$,291=29,1%

$\alpha_{7=}$,144=14,4%

$\alpha_{8=}$,713=71,3%

$\alpha_{9=}$,536=53,6%

$\alpha_{10=}$,025=2,5%

Na temelju 9 dobivenih empirijskih signifikantnosti (α>5%) za 9 tvrdnji može se donijeti zaključak o prihvaćanju početne hipoteze da ne postoji razlika u rangovima ispitanika u odabranim uzorcima, dok je kod posljednje, desete tvrdnje „Zadovoljstvo manifestacijama za posjetitelje“ empirijska signifikantnost manja od 5% gdje se početna hipoteza odbacuje, tj. prihvaća se alternativna hipoteza da postoji razlika u rangovima ispitanika u odabranim uzorcima.

Obrazovanje

Tablica 10: Rangovi stavova lokalnog lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema obrazovanju

Ranks			
	Obrazovanje	N	Mean Rank
Potencijal Tilurija kao resursa za razvoj turizma u Trilju i okolici	Osnovna škola	4	98,75
	Srednja škola	96	87,53
	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	83,37
	Magisterij znanost/doktorat	3	21,50
	Total	169	
Zadovoljstvo stanjem istraženosti i	Osnovna škola	4	76,25
	Srednja škola	96	88,12

konzervacijom lokaliteta	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	81,52
	Magisterij znanost/doktorat	3	73,50
	Total	169	
Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima	Osnovna škola	4	76,38
	Srednja škola	96	85,13
	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	86,59
	Magisterij znanost/doktorat	3	57,50
	Total	169	
Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti	Osnovna škola	4	73,50
	Srednja škola	96	92,50
	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	75,39
	Magisterij znanost/doktorat	3	71,67
	Total	169	
Zadovoljstvo prometnom signalizacijom	Osnovna škola	4	87,63
	Srednja škola	96	92,52
	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	76,01
	Magisterij znanost/doktorat	3	38,83
	Total	169	
Zadovoljstvo interpretacijom sadržaja	Osnovna škola	4	117,00
	Srednja škola	96	86,83

na samom lokalitetu	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	81,67
	Magisterij znanost/doktorat	3	57,00
	Total	169	
Zadovoljstvo interpretacijom lokaliteta u MTK	Osnovna škola	4	94,88
	Srednja škola	96	82,11
	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	90,39
	Magisterij znanost/doktorat	3	45,67
	Total	169	
Zadovoljstvo promotivnim materijalima o Tiluriju	Osnovna škola	4	105,88
	Srednja škola	96	88,20
	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	80,28
	Magisterij znanost/doktorat	3	58,67
	Total	169	
Zadovoljstvo informacijama o lokalitetu na službenim stranicama	Osnovna škola	4	93,00
	Srednja škola	96	87,55
	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	82,85
	Magisterij znanost/doktorat	3	40,17
	Total	169	
Zadovoljstvo manifestacijama za	Osnovna škola	4	119,13
	Srednja škola	96	86,93

posjetitelje	Viša i visoka stručna sprema/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij	66	81,14
	Magisterij znanost/doktorat	3	62,83
	Total	169	

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

U prethodnoj tablici prikazani su izračunati rangovi stavova lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema obrazovanju.

Tablice 11 i 12: Rezultati Kruskal-Wallis testa za zadani uzorak ispitanika prema obrazovanju

Test statistics[a,b]

	Potencijal Tilurija kao resursa za razvoj turizma u Trilju i okolici	Zadovoljstvo stanjem istraženosti i konzervacijom lokaliteta	Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima	Zadovoljstvo dostupnošću lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti	Zadovoljstvo prometnom signalizacijom
Chi-Square	7,435	1,103	1,225	5,581	7,539
Df	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,059	,776	,747	,134	,057

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

	Zadovoljstvo interpretacijom sadržaja na samom lokalitetu	Zadovoljstvo interpretacijom lokaliteta u MTK	Zadovoljstvo promotivnim materijalima o Tiluriju	Zadovoljstvo informacijama o lokalitetu na službenim stranicama	Zadovoljstvo manifestacijama za posjetitelje
Chi-Square	3,301	3,433	2,736	3,169	3,296
Df	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,347	,330	,434	,366	,348

a. Kruskal Wallis Test
b. Grouping Variable: Obrazovanje

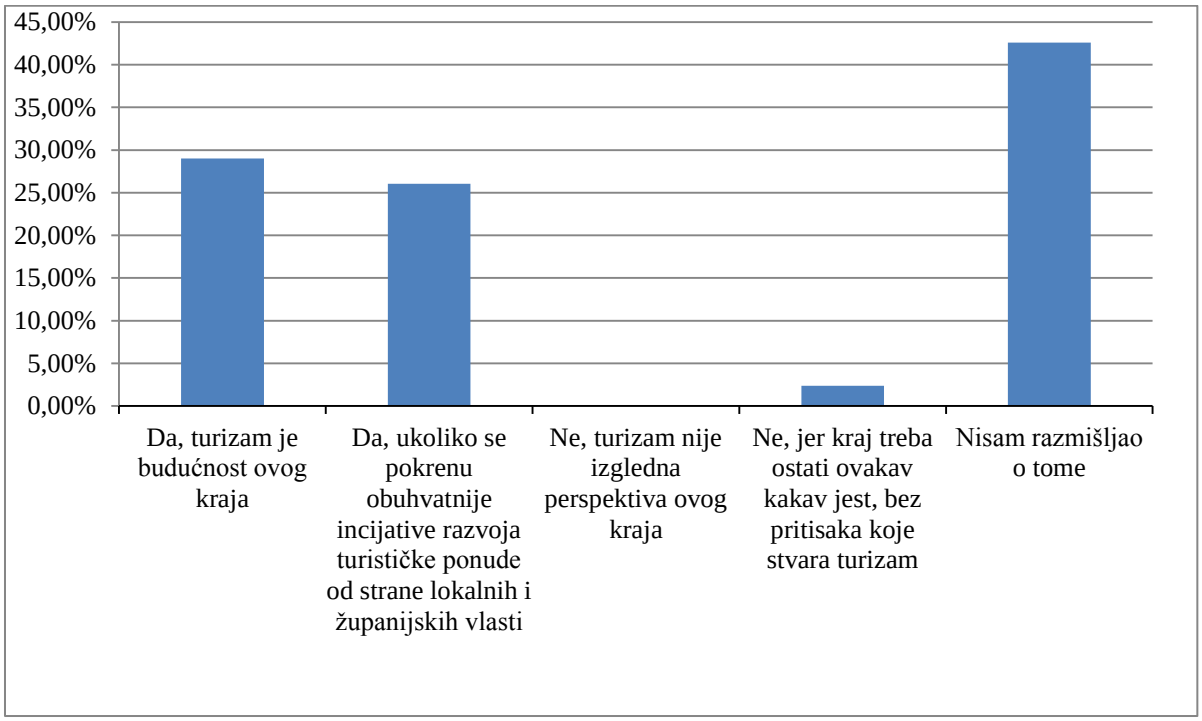
Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

$\alpha_{1=}$,059 =5,9%
$\alpha_{2=}$,776=77,6%
$\alpha_{3=}$,747 =74,7%
$\alpha_{4=}$,134=13,4%
$\alpha_{5=}$,057=5,7%
$\alpha_{6=}$,347 =34,7%
$\alpha_{7=}$,330 =33,0%
$\alpha_{8=}$,434 =43,4%
$\alpha_{9=}$,366=36,6%
$\alpha_{10=}$,348=34,8%

Prema dobivenim empirijskim signifikantnostima (α>5%) za svaku se tvrdnju može donijeti zaključak o prihvaćanju početne hipoteze da ne postoji razlika u rangovima ispitanika u odabranim uzorcima.

29 od 30 tvrdnji imaju empirijsku signifikantnost veću od 5%, dok jedino jedna tvrdnja ima empirijsku signifikantnost manju od 5% (Zadovoljstvo manifestacijama za posjetitelje) čime se može zaključiti da se glavna hipoteza („Postoji značajna razlika u stavovima lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema socio-demografskim obilježjima (dob, spol, obrazovanje)“) ne može prihvatiti. Ne postoji statistički značajna razlika u stavovima lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema socio-demografskim obilježjima (dob, spol, obrazovanje).

Hipotezom H3 nastojalo se ispitati ima li stanovništvo pretežito pozitivan stav o mogućnostima osobnog aktivnog angažmana u turističkoj valorizaciji lokaliteta Tilurij. U tu svrhu u anketnom upitniku postavilo se pitanje razmišlja li pojedinac o mogućnostima samostalnog bavljenja turizmom kroz neku od aktivnosti povezanih sa turizmom. Ponuđeno je pet odgovora od kojih su dva pozitivna, tj. podrazumijevaju da se pojedinac želi baviti turizmom, dva negativna koji prikazuju da se ne želi baviti turizmom te jedan neutralan koji pokazuje da pojedinac nije razmišljao o vlastitom bavljenju turizmom. Kako su ispitanici odgovorili može se vidjeti na slijedećem grafu.

Grafikon 12: Stavovi o mogućnostima samostalnog bavljenja turizmom kroz neku od aktivnosti povezanih s turizmom
Izvor: Prikaz autora

Iz grafikona se može vidjeti da 28,99%, tj. 49 ispitanika smatra da bi se samostalno bavilo turizmom jer drži da je turizam budućnost triljskog kraja. 26,04%, tj. 44 ispitanika smatra da bi se samostalno bavilo turizmom ukoliko lokalne i županijske vlasti pokrenu obuhvatnije inicijative razvoja turističke ponude. Niti jedan odgovor nije zaokružen za tvrdnju da turizam nije izgledna perspektiva triljskog kraja. 2,37%, tj. 4 ispitanika izjasnilo se da se ne želi baviti turizmom jer smatra da triljski kraj treba ostati ovakav kakav jest, bez pritisaka koje stvara turizam. 42,60%, tj. 72 ispitanika izjasnilo se da nikada nije razmišljalo o samostalnom bavljenju turizmom kroz neku od aktivnosti vezanih za turizam.

Tvrdnje koje se smatraju pozitivnima s aspekta samostalnog bavljenja turizmom kroz neke od aktivnosti povezane sa turizmom su slijedeće dvije tvrdnje: prva je da se ispitanik slaže da bi se bavio turizmom jer smatra da je turizam budućnost triljskog kraja, a druga je da se ispitanik slaže da bi se bavio turizmom ukoliko lokalne i županijske vlasti pokrenu obuhvatnije inicijative razvoja turističke ponude. Tvrdnje koje se smatraju negativnima s aspekta samostalnog bavljenja turizmom kroz neke od aktivnosti povezane sa turizmom su slijedeće dvije tvrdnje: prva je da se ispitanik ne slaže da bi se bavio turizmom jer smatra da turizam nije izgledna perspektiva triljskog kraja, a druga je da se ispitanik ne slaže da bi se bavio turizmom jer smatra da bi triljski kraj trebao ostati ovakav kakav jest, bez pritisaka koje stvara turizam. Neutralna tvrdnja je da ispitanik nije razmišljao o samostalnom bavljenju turizmom kroz neku od aktivnosti povezanih s turizmom. Stoga se na temelju grafikona može zaključiti da prevladava pozitivno mišljenje. Međutim, kako bi se empirijski to dokazalo, provest će se testiranje hipoteze o nepoznatoj proporciji (relativnoj frekvenciji) osnovnoga skupa.

Tablica 13: Mogućnosti bavljenja turizmom

Mogućnosti bavljenja turizmom

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Da,jer turizam držim budućnošću ovog kraja	49	29,0	29,0	29,0
Da, ukoliko lokalne i županijske vlasti najprije pokrenu obuhvatnije inicijative razvoja turističke ponude	44	26,0	26,0	55,0
Ne, jer želim da ovaj kraj ostane onakav kakav jest	4	2,4	2,4	57,4
Nisam razmišljao/la o tome	72	42,6	42,6	100,0
Total	169	100,0	100,0	

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

Kumulativni zbroj postotaka odgovora DA iznosi 55% te se provodi testiranje da više od 50% ispitanika smatra da bi se samostalno bavilo turizmom kroz neku od aktivnosti povezanih sa turizmom.

Nultom hipotezom pretpostavlja se da je relativna frekvencija osnovnog skupa manja ili jednaka nekoj pretpostavljenoj vrijednosti, u ovom slučaju 0,50 (tj. 50%). Stoga se provodi jednosmjerno testiranje hipoteze o nepoznatoj proporciji osnovnog skupa:

H_0: ……. $p \leq 0{,}50$

H_1: ……. $p > 0{,}50$

„Ako se proporcija iz uzorka nalazi u gornjem intervalu prihvaćanja, tada prihvaćamo nultu hipotezu kao istinitu. Ako se proporcija uzorka nalazi izvan intervala prihvaćanja, tada prihvaćamo kao moguću alternativnu hipotezu, tj. zaključujemo na nivou signifikantnosti da proporcija osnovnog skupa nije jednaka nekoj pretpostavljenoj vrijednosti.“[186]

Proporcija iz uzorka iznosi $\hat{p} = \frac{93}{169} = 0{,}55 = 55\%$

Standardna greška računa se na slijedeći način:

$$\text{Se (p)} = \sqrt{\frac{P_0 * Q_0}{n}} = \sqrt{\frac{0{,}5*0{,}50}{169}} = 0{,}03846$$

Gornja granica prihvaćanja nulte hipoteze glasi:

$GG = p_0 + Z * \text{Se (p)} = 0{,}50 + 1{,}65 * 0{,}03846 = 0{,}563459$

Z= 1,65 (za jednosmjerni test)

Proporcija iz uzorka nalazi se ispod gornje granice prihvaćanja nulte hipoteze, stoga se prihvaća nulta hipoteza te se zaključuje da je proporcija ispitanika koji imaju pretežito pozitivan stav o mogućnostima osobnog aktivnog angažmana u turističkoj valorizaciji lokaliteta Tilurij manja ili jednaka 50%, na nivou signifikantnosti testa od 5%.

Stoga se može zaključiti da stanovništvo nema pretežito pozitivan stav o mogućnostima osobnog aktivnog angažmana u turističkoj valorizaciji lokaliteta Tilurij te se hipoteza H3 odbacuje.

[186] Rozga, A. (2009): Statistika za ekonomiste, Ekonomski fakultet, Split, str. 142

Hipotezom H4 nastojalo se ispitati smatraju li stanovnici triljskog kraja da je u upravljanju arheološkim lokalitetom Tilurij od presudnog značenja partnerski odnos razvojnih dionika. U svrhu ispitivanja u anketnom upitniku postavila se tvrdnja „Razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika". Ponuđeni odgovori koje su ispitanici ovisno o svom mišljenju trebali označiti su slijedeći: U potpunosti se ne slažem, ne slažem se, niti se slažem niti ne slažem, slažem se, u potpunosti se slažem.

Radi dokazivanja slaganja s prethodnom tvrdnjom „postavljene su hipoteze za dvosmjerno testiranje da je prosječna vrijednost tj. aritmetička sredina jednog osnovnog skupa $\overline{X}$ jednaka nekoj pretpostavljenoj vrijednosti $\overline{X}_0$ "[187]

Kod ovog testiranja postavljaju se slijedeće hipoteze:

H_0: ……. $\overline{X} = 4$

H_1: ……. $\overline{X} \neq 4$

U ovom slučaju testiranje će se provesti za vrijednost od 4 koja je odabrana kao vrijednost koja na Likertovoj skali predstavlja tvrdnju „slažem se" te će se ovim ispitivanjem nastojati dokazati da je prosjek svih odgovora ispitanika jednak tvrdnji „slažem se".

Ukoliko se nulta hipoteza t-testa ne odbaci znači da su odgovori ispitanika pozitivni, tj. da u prosjeku odgovori svih ispitanika odgovaraju pozitivnim tvrdnjama. Pomoću programa SPSS provedeno je testiranje hipoteze o prosječnoj vrijednosti jednog osnovnog skupa.

Tablica 14: One-Sample Statistics za tvrdnju „Razvojne i upravljačke odluke moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika"

One-Sample Statistics				
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Razvojne i upravljačke odluke moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika	169	3,98	1,149	,088

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

[187] Pivac, S. (2010): Statističke metode, e-nastavni materijal, Ekonomski fakultet u Splitu, Split, str. 123

U prethodnoj tablici prikazani su podaci o tvrdnji „Razvojne i upravljačke odluke moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika“. Iz njih se vidi da je veličina uzorka, tj. broj ispitanika 169.

Tablica 15: One-Sample T-Test da je prosjek osnovnog skupa jednak 4 za tvrdnju „Razvojne i upravljačke odluke moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika“

One-Sample Test						
	Test Value = 4					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Razvojne i upravljačke odluke moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika	-,268	168	,789	-,024	-,20	,15

Izvor: Izračun autora putem računalnog programa SPSS

U prethodnoj tablici prikazani su rezultati ispitivanja da je prosjek osnovnog skupa jednak 4 za tvrdnju „Razvojne i upravljačke odluke moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika“. Na temelju dobivene empirijske signifikantnosti α koja iznosi 0,789, tj. 78,9%, što pokazuje da je veća od 5%, prihvaća se nulta hipoteza da je prosječna vrijednost 4, tj. ispitanici se slažu da je u upravljanju arheološkim lokalitetom Tilurij od presudnog značenja partnerski odnos razvojnih dionika. Stoga se može zaključiti da se prihvaća početna hipoteza „U upravljanju arheološkim lokalitetom Tilurij od presudnog je značenja parterski odnos razvojnih dionika“.

Na temelju provedenih statističkih testova i dobivenih empirijskih signifikantnosti može se zaključiti da se prihvaća hipoteza „U upravljanju arheološkim lokalitetom Tilurij od presudnog je značenja partnerski odnos razvojnih dionika“. Dok se slijedeće hipoteze odbacuju: „Jedan od najznačajnijih problema turističke valorizacije Tilurija su nerazriješeni vlasnički odnosi na području lokaliteta“, „Postoji značajna razlika u stavovima lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema socio-demografskim

obilježjima (dob, spol, obrazovanje)“ te „Stanovništvo ima pretežito pozitivan stav o mogućnostima osobnog aktivnog angažmana u turističkoj valorizaciji lokaliteta Tilurij.

5. PREPORUKE BUDUĆEG DJELOVANJA S CILJEM TURISTIČKE VALORIZACIJE ARHEOLOŠKOG LOKALITETA TILURIJ

Rimski vojni logor Tilurij kao iznimno značajan i atraktivan arheološki lokalitet nije u potpunosti iskoristio svoje prilike i mogućnosti.

Kako bi se to ostvarilo među početnim koracima je potrebno, ukoliko zakon i prilike to dozvole, u potpunosti istražiti lokalitet. To u startu stvara određene komplikacije radi zemljišta koje je s jedne strane u državnom, a s druge u privatnom vlasništvu. U razgovoru sa vlasnicom jedne od parcela na kojoj se nalazi lokalitet Tilurij doznalo se da je nemoguće bilo što dodatno izgrađivati na objektu u privatnom vlasništvu jer se ono nalazi na području arheološkog lokaliteta koje je zakonom zaštićeno.

Ukoliko se on u potpunosti istraži potrebno ga je zaštititi, pronađene artefakte odnijeti na analizu, zaštititi ih i pospremiti na adekvatno mjesto što zahtijeva interdisciplinarni pristup, tj. sudjelovanje brojnih znanstvenika različitih profila. Svaki artefakt bi se trebao detaljno analizirati i trebala bi mu se razjasniti svrha. Problematika s kojom se susreće arheološki turizam je financiranje. Potrebno je pribaviti određena sredstva od strane državne i lokalne uprave. Ukoliko ona nisu dovoljna, potrebno je pronaći druge izvore financiranja, primjerice sponzore. Kako bi ih se privuklo potrebno je stvoriti atraktivnost.

Mihelić naglašava da se ogromna većina arheološkog posla svodi na užurbanu zaštitu u situacijama kad pritisne nevolja, primjerice pri gradnji infrastrukturnih projekata, što za sobom neizostavno povlači velike troškove, ostavlja malo vremena za rad te naposljetku uništi ili ošteti sam lokalitet.[188]

Kako bi se rasteretilo financiranje poželjno je stvoriti mogućnosti za sudjelovanje volontera u arheološkim istraživanjima. Arheološka istraživanja dostupna turistima mogu podići atraktivnost lokaliteta ukoliko se posjetiteljima nudi mogućnost sudjelovanja. Volonteri, koji mogu biti srednjoškolci, studenti, druge dobne skupine, pomažu u čišćenju lokaliteta te mogu raditi kao vodiči, animatori, ispomoć itd.

Već postoji dobro razvijena praksa sudjelovanja ne-arheologa u arheološkim istraživanjima u svijetu. Kao primjer može se istaknuti Engleska. Odbor za Britansku Arheologiju (CBA) je glavna organizacija za arheologiju. Cilj joj je očuvanje britanske fizičke povijesti, od

[188] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit., str. 621

pretpovijesnih pa sve do današnjih vremena. Pruža prilike svima zainteresiranima za uključivanje i istraživanje u arheologiji. Pod njezinim vodstvom svake se godine u mjesecu srpnju organizira *Festival arheologije* koji traje 15-ak dana. Posjetitelji imaju priliku iskopavati te analizirati iskopine. Mogu iskusiti život starih Rimljana, Grka i Egipćana u oživljenoj povijesti, predstavama, kušanju jela i izrađivanju mozaika.[189]

U Hrvatskoj za sada ne postoji sličan program uključivanja ne-arheologa u arheološka istraživanja. Postoje pozitivni pomaci posebice u okviru muzejskih programa. Hrvatska matica iseljenika tradicionalno organizira dragovoljni program TASK FORCE u kojem mladi ljudi iz domovine i iseljeništva rade na zaštiti okoliša, obnavljajući zapuštene dijelove hrvatskoga prirodno-spomeničkog i kulturno-povijesnog prostora, što je s vremenom dovelo do transformacije imena i naravi projekta u ECO HERITAGE TASK FORCE. Radilo se na arheološkom lokalitetu Mujina pećina, na rimskim keramičkim radionicama Seksta Metilija Maksima u Crikvenici. Stvorio se i arheološki kamp na lokalitetu Kutinska lipa.[190] Hrvatska ne zabranjuje sudjelovanje ne-arheologa u arheološkim istraživanjima ako se zadovolje propisani uvjeti te istraživanje provodi ovlaštena osoba.

Vrlo važna stavka valorizacije samog lokaliteta je suradnja svih dionika kojima je stalo do njegove valorizacije. Arheolozi istražuju lokalitet, konzerviraju ga, prikupljaju ostatke, analiziraju ih, dokumentiraju i izlažu javnosti u muzeju. Ostali važni sudionici su lokalna zajednica, turistička zajednica, nadležni muzej, ministarstva kulture i turizma, ugostitelji, vlasnici zemljišta, lokalni poduzetnici itd.

Turistička zajednica grada Trilja ima vrlo važnu ulogu u promidžbi samog lokaliteta. Potrebno je da konstantno osmišljava nove načine privlačenja posjetitelja. Ona može surađivati s ekonomskim i neekonomskim institucijama gdje se orijentira na poslove vezane za turističku infrastrukturu i logistiku, organizaciju raznih manifestacija, promidžbu i pružanje svih informacija vezanih za lokalitet. Važna je njena suradnja sa gradskim tijelima, javnim službama, kulturnim i drugim organizacijama.

Internetska stranica grada Trilja sadrži veoma malo podataka o lokalitetu što se može protumačiti da se lokalitet ne vidi kao potencijalni sadržaj ponude, dok stranica turističke zajednice grada Trilja ima sažetiji opis lokaliteta, no to je samo kopiran tekst iz stručne literature koji je toliko stisnut da ne privlači posjetitelja stranice uopće na čitanje. Prikazana je

[189] http://www.archaeologyfestival.org.uk/about (27.8.2016.)
[190] Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, op. cit., str. 530-531

samo jedna mala fotografija lokaliteta. Može se zaključiti da ni od strane turističke zajednice nema entuzijazma, a ni želje za razvijanjem ozbiljne turističke ponude. Muzej triljskog kraja koji u stalnom postavu ima predmete iz Tilurija nema vlastitu stranicu. Ipak ima Facebook stranicu, no jako malo toga iznesenog o Tiluriju.

Što se tiče same lokalne zajednice treba se razmotriti postoje li dodatne aktivnosti koje upotpunjuju i obogaćuju ponudu. Sami upravitelji nalazišta trebaju poticati uključivanje zajednice te podizati svjesnost i interes za nalazištem. Potrebno je identificirati lokalne partnere koji će pomoći u dugoročnom očuvanju nalazišta. Upravitelji nalazišta moraju stvoriti plan budućeg razvoja i korištenja nalazišta. Sve planove, programe i inicijative potrebno je poduzeti u suradnji sa svim važnim dionicima, uključujući i vladina tijela, te biti u suglasnosti sa bilo kojim zakonima koji se odnose na ovakav tip aktivnosti. Osoba mora biti stručna te imati dobre organizacijske vještine.

U Strateškom razvojnom programu grada Trilja nije posvećena posebna pažnja lokalitetu Tilurij. On se spominje u mjeri *Proširenje lokalne turističke ponude*. Naglasak je na razvijanju ruralnog turizma obzirom na sve veći interes turista za takvim oblikom turizma. Istaknuto je da prirodni resursi i kulturna baština nisu još uvijek turistički valorizirani te da je potrebno osmisliti turističke sadržaje i razviti ponudu koja će privući posjetitelje. Između nekoliko sadržaja mjere ističe se i osmišljavanje turističke ponude i sadržaja koji se temelje na valorizaciji kulturno-povijesnih spomenika (Tilurij, Nutjak, Čačvina itd.) te povezivanje i suradnja sa susjednim turističkim destinacijama radi stvaranja komplementarne turističke ponude. Među ostalim mjerama mogu se istaknuti: Unaprjeđenje turističke infrastrukture, usavršavanje turističkih djelatnika, promocija i izgradnja prepoznatljive turističke destinacije.[191]

Što se tiče same interpretacije arheološkog nalazišta Tilurij potrebno je razmisliti o stvaranju interpretativnog centra/muzeja na nalazištu uz popratne objekte za posjetitelje (hrana, piće, nužnici), ima li nalazište jasnu i odgovarajuću prometnu signalizaciju koja vodi do njega (na cestovno važnim pravcima-autocesta, državne i županijske ceste) i koja se na njemu nalazi, jesu li jasno označena osjetljiva i krhka područja i staze kojima posjetitelji prolaze, jesu li na odgovarajući način izrađene i izložene interpretativne table na nalazištu, postoje li printani vodiči i mape za nalazište, kako na hrvatskom, tako i na stranim jezicima,

[191] Strateški razvojni program grada Trilja 2016.-2020., dostupno na: http://www.trilj.hr/wp-content/uploads/2013/06/Strate%C5%A1ki-razvojni-program-grada-Trilja-2016.-2020..pdf, str. 123-127 (25.8.2016.)

postoji li odgovarajući broj obučenih vodiča za vođenje po nalazištu. Potrebno je izraditi stazu za hodanje, urediti pristupni put do lokaliteta te napraviti parking mjesta, stvoriti adekvatnu infrastrukturu za prihvat posjetitelja kako normalne, tako i smanjene pokretljivosti.

Za pravilno vođenje nalazišta potrebno je izraditi plan upravljanja njime. On uključuje određivanje radnog vremena lokaliteta, broja dnevnih posjetitelja, zaposlenika na lokalitetu. Potrebno je utvrditi kako prijevoz (automobili, autobusi) do nalazišta utječe na materijale i okoliš te je li nalazište sigurno za hodanje posjetitelja.

Vrlo je važno izraditi web stranicu lokaliteta s detaljnim informacijama o povijesti, ponudi na lokalitetu, fotografijama, informaciji o geografskom položaju lokaliteta te s koje se državne ceste kako dolazi do njega. Poželjno je da ponuda bude što zanimljivija te prilagođena osobama svih životnih dobi, kako onih malenih, tako i onih starijih, gdje svatko od njih može pronaći nešto za sebe. Takvom ponudom bi se produžila sezona, ne samo grada Trilja, nego i grada Splita te cijele Splitsko-dalmatinske županije, a u konačnici i cijele države.

Arheološki lokalitet Tilurij bi, po uzoru na druge lokalitete, u svojoj ponudi mogao nuditi iskopavanja i rad na lokalitetu ne samo u ljeto tijekom jednog mjeseca, kada se i inače vrše iskopavanja, nego i u proljeće i jesen. Primjerice bi vrlo dobro bilo zaposliti kompetentnu osobu koja bi tijekom godine održavala predavanja na temu Tilurija kako bi zainteresiranima pobliže predočila lokalitet, zatim organizirati arheološke radionice za strane, ali i domaće turiste, a posebno lokalno stanovništvo.

Arheološki lokalitet Tilurij je nešto malo više od 35 kilometara udaljen od najvećeg dalmatinskog grada Splita, 161 od Zadra te 208 od Dubrovnika. Udaljen je 125 kilometara od drugog vrlo važnog rimskog vojnog logora Burnum koji se nalazi pokraj Kistanja. Ovo ukazuje da je moguće razmisliti o stvaranju arheoloških tura koji bi u jednodnevnom izletu mogli uključiti sve najvažnije lokalitete među kojima se ubraja i Tilurij.

Kako je prethodno navedeno postoje pozitivni pomaci u ponudi arheoloških tura, pa čak i iskopavanja, posebice od agencije koja nudi posjet Tiluriju, a u cjelokupnom aranžmanu nudi radionice iskopavanja, restauracije i dokumentacije pronalazaka.

To je pozitivan primjer, no nedovoljan je jer u organizaciji lokalna zajednica te turistička zajednica te ostali važni sudionici nemaju nikakvu ulogu čime su ispitanici to i potvrdili. Iako je 98% ispitanika upoznato s činjenicom da u mjestu Gardun na području grada Trilja postoje ostaci iznimno vrijednog arheološkog lokaliteta, većina njih (88%) ipak nije vlasnik zemljišta

ili nekretnine na području arheološkog lokaliteta Tilurij. 60% njih slaže se s tvrdnjom da su nedostatna znanja lokalnog stanovništva o mogućnostima razvoja turizma značajna prepreka budućoj valorizaciji Tilurija. 54% ispitanih se slaže s tvrdnjom da je lokalna uprava inertna u poticanju razvoja arheološkog turizma na Tiluriju. 78% ispitanika smatra da razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika. Potrebno je razmisliti o takvom obliku ponude u kojem će svi važni dionici biti uključeni.

Obzirom da u naselju Gardun postoji mnogo porušenih kuća u kojima nitko ne stanuje moglo bi se razmisliti o tome da se zajedno s Ministarstvima graditeljstva, kulture i turizma, napravi plan postupanja s objektima na lokalitetu. Ukoliko se napravi interpretacijski centar moglo bi se napretek ideja posuditi od već postojećih arheoloških parkova, kako u Hrvatskoj, tako i u svijetu. Na samoj uzbrdici pred ulazak na mjesto lokaliteta nalazi se interpretacijska tabla koja sadrži prikaz lokaliteta sa objašnjenjima što je otkriveno. Moglo bi se to bolje urediti na način da se postavi više ploča s većim fotografijama, a sa strane prostor za odmor s replikama kamenih spomenika na koje posjetitelji mogu sjesti. Na lokalitetu gdje je teško prohodno mogle bi se postaviti montažne stube, a svakako izraditi šetačke staze. Na svakom iskopanom i istraženom te konzerviranom prostoru trebale bi stajati interpretacijske table koje detaljno opisuju sadržaj iskopine te bi trebale biti prikazane slike/nacrti kako je taj objekt/nalaz izgledao u svoje izvorno doba. Sve konstrukcije koje bi se izgradile trebale bi se prilagoditi rimskoj arhitekturi te biti od materijala koji ne oštećuje okolinu. Trebalo bi razmišljati o razvijanju radionica i igraonica za djecu kako bi se rimski život predstavio onim najmanjima te kako bi u ranoj fazi svojega života počeli učiti o rimskoj povijesti na hrvatskom tlu. Muzej/interpretacijski centar trebao bi biti izgrađen od materijala koji ne oštećuje okolinu i koji izgledom ne odskače od vizure lokaliteta. Svi nalazi/ostaci bi trebali biti zaštićeni i predočeni na način koji privlači i koji je prilagođen modernom posjetitelju (publikacije na više stranih jezika, informativne ploče na više stranih jezika, touch-screen ekrani, audio slušalice, ekrani sa raznim igrama o rimskoj vojsci za djecu itd.). U muzeju bi postojala i suvenirnica u kojoj se mogu kupiti razni suveniri koji predstavljaju replike predmeta s lokaliteta. U sklopu muzeja trebao bi postojati i caffe-bar te restoran koji bi u ponudi imao rimska jela, ali i domaću hranu.

Bez odgovarajućeg i dobro osmišljenog marketinga teško je ostvariti veliku posjećenost, a shodno tome i prihode. Važno bi bilo napraviti Internet stranicu, promotivne letke, tiskane vodiče, brošure itd.

Jedan od iznimno zanimljivih i novih oblika turizma je virtualni turizam. On je simulacija postojeće lokacije u virtualnoj stvarnosti u svrhu njenog istraživanja u prostoru i vremenu bez fizičkog odlaska na nju. Virtualne ture koriste trodimenzionalne modele uz dvodimenzionalne panoramske slike, nizove povezanih slika ili videa stvarne lokacije i multimedijalnih dodatnih elemenata poput zvučnih efekata, glazbe, pripovijedanja te teksta. Virtualna stvarnost predstavlja velike promjene u različitim segmentima ljudskog života. Kao primjer mogu se navesti igranje igara, kupovina u virtualnim dućanima, komunikacije itd.

Tehnologija nedvojbeno preuzima veoma važnu ulogu u ljudskim životima. Korištenje ovakvog oblika tehnologije u turizmu kulturne baštine je u svojim počecima. Tehnologija dopire do malog broja potencijalnih tržišta. Novi objekti u kojima je tehnologija važna komponenta iskustva ostaju još uvijek rijetki.[192]

Postoje mnoga područja turizma u kojima korištenje tehnologije može povećati iskustvo posjetitelja, ali i bolje korištenje resursa. Elementi koji bi poboljšali iskustvo posjetitelja podrazumijevaju pomaganje u boljem razumijevanju fizičkih ostataka. Ovo je jedan od načina da područja koja nisu u ekonomskom rastu te područja kojima je prijeko potrebna dodatna ekonomska aktivnost poboljšaju svoje korištenje.[193]

S obzirom na prethodno za povećanje iskustva posjetitelja mogle bi se uvesti i VR (virtualna realnost) naočale koje postaju virtualni učitelji. Posjetitelj bi izlaskom na lokalitet mogao vidjeti lokalitet u izvornom izgledu te život i ponašanje vojnika u rimsko doba.

Ovaj oblik tehnologije koristi se za istraživanje nedostupnih lokacija na Zemlji, u arhitekturi kako bi se isprobao projekt prije gradnje, u medicini kako bi mladi doktori učili (virtualne operacije), a koristi se i kao terapija za liječenje kognitivnih poremećaja ponašanja, raznih fobija, pa čak i PTSP-a.[194]

[192] Novelli, M. (2011): Niche Tourism-Contemporary issues, trends and cases, Taylor and Francis, str. 224
[193] op. cit., str. 225
[194] http://www.spsistemi.hr/column/virtualna-stvarnost-tehnologija-buducnosti/ (1.9.2016.)

6. ZAKLJUČAK

Primarni cilj ovog rada je bio istražiti mišljenje stanovništva o mogućnosti turističke valorizacije arheološkog lokaliteta Tilurij. No, prije svega je nužno bilo razjasniti teorijske pojmove kulturne baštine, potom arheološke kao njena dijela, zatim ulogu UNESCO-a u zaštititi arheološke baštine, hrvatsku institucionalno-zakonodavnu podlogu zaštite arheološke baštine, pojam i sadržaj kulturnog turizma kao selektivnog oblika turizma, zatim arheološki turizam kao njegov podoblik te arheološki turizam u Hrvatskoj. Istražio se način upravljanja arheološkom baštinom. Istakli su se i neki arheološki lokaliteti u svijetu, potom hrvatski, a onda se fokus stavio na tematiku istraživanja, na sami arheološki lokalitet Tilurij.

Važno je bilo utvrditi ima li on bitne predispozicije za razvoj turističke ponude te ima li stanovništvo plan vlastitog uključivanja u turizam. Prema dobivenim podacima može se zaključiti da je u istraživanju podjednako bilo ispitano i muških i ženskih ispitanika, da su trećina ispitanika još mladi ljudi između 26 i 35 godina, da je više od polovice ispitanih samo sa završenom srednjom školom, iako nije mali postotak onih koji su završili višu i visoku stručnu spremu/stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij, da je više od polovice ispitanih zaposleno (što na određeno, što na neodređeno) te da su skoro svi ispitanici upoznati sa postojanjem vojnog logora Tilurij. Većina ispitanika lokalitet smatra značajnim.

Prema dobivenim rezultatima ispitanici smatraju da je u upravljanju arheološkim lokalitetom Tilurij od presudnog značenja partnerski odnos razvojnih dionika. Stanovništvo nema pretežito pozitivan stav o mogućnostima osobnog aktivnog angažmana u turističkoj valorizaciji lokaliteta Tilurij prema dobivenim rezultatima.
Nadalje, ne slažu se da su jedan od najznačajnijih problema turističke valorizacije Tilurija nerazriješeni vlasnički odnosi na području lokaliteta.
Ne postoji statistički značajna razlika u stavovima lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema socio-demografskim obilježjima (dob, spol, obrazovanje).

Tilurij, iako još nedovoljno prepoznat lokalitet, uz dovoljno rada i predanosti ima veliku predispoziciju za razvoj pravog arheološkog lokaliteta. Dosadašnja problematika lokaliteta je u njegovoj nedovoljnoj istraženosti, što zbog nedostatnih financijskih sredstava, što zbog problematike vlasništva nad lokalitetom.

Prema tablicama navedenim u prilogu ovog rada može se vidjeti porast dolazaka i noćenja turista u mjesecu kolovozu 2014.g. u odnosu na mjesec srpanj 2014.g. U mjesecu srpnju 2015.g. vidi se veliki porast broja dolazaka i noćenja u odnosu na srpanj 2014.g., dok u mjesecu kolovozu 2015.g. broj dolazaka i noćenja pada u odnosu na mjesec srpanj 2015.g., ali je i dalje veći od broja dolazaka i noćenja u odnosu na kolovoz 2014.g. Raste broj dolazaka i noćenja stranih, ali i domaćih turista, što je indikator razvijanja turističke ponude u gradu Trilju. To pokazuje da Trilj napreduje u turističkom pogledu te bi se shodno ovim podacima mogao planirati broj dolazaka turista na lokalitet.

Ovo istraživanje je dobra podloga za daljnja istraživanja koja bi u nekom daljnjem vremenu mogla dati veći obol istraživanju lokaliteta, posebice stručnjacima kojima je bliska ova tematika da se više uključe u njeno proučavanje kako bi se što više unaprijedio razvoj arheološkog lokaliteta Tilurij, ali i ostale arheološke baštine na tlu Republike Hrvatske. Važno je podići svijest o ovom važnom resursu koji se u budućnosti može uvrstiti u arheološku kartu i turističku ponudu kako Hrvatske, tako i Europe. On je potencijal jer ukoliko se adekvatno valorizira donosi dobitke svim dionicima koji sudjeluju u njegovom stvaranju, ali i posjetiteljima što će u konačnici donijeti dobrobit lokalnoj zajednici, ali i nacionalnom gospodarstvu.

Sažetak

Diplomski rad se sastoji od 6 poglavlja, uključujući uvod i zaključak. U uvodu istraživanja definirani su problem i predmet istraživanja, postavljene su hipoteze koje su dalje u radu na temelju rezultata statističkog programa SPSS prihvaćene ili odbijene, zatim su postavljeni ciljevi rada i metode istraživanja. Potom se govori nešto više o doprinosu istraživanju i samoj strukturi rada.

U drugom dijelu definirane su materijalna i nematerijalna kulturna baština te arheološka baština kao podoblik materijalne kulturne baštine, raspravlja se o tome zašto upravljati arheološkom baštinom. Nadalje istaknuta je općenita uloga organizacije UNESCO u svijetu, a potom i njena uloga u zaštiti arheološke baštine. Prikazana je hrvatska institucionalno-zakonodavna podloga zaštite arheološke baštine, problemi s kojima se suočava arheološka baština Republike Hrvatske te registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

U trećem dijelu ponajprije je definiran pojam i sadržaj turizma, njegov nastanak i razvoj kroz povijest. Zatim se opisuje selektivni turizam, potom kulturni kao njegovog podoblik, a poseban je naglasak stavljen na arheološki turizam kao podoblik kulturnog turizma. Navedeni su arheološki lokaliteti u svijetu kao pozitivni primjeri turističke valorizacije arheoloških resursa. Potom su prikazani arheološki lokaliteti u Hrvatskoj. Sve je to zaokruženo pričom o upravljanju lokalitetima arheološke baštine.

Četvrti dio je empirijski dio rada. Ponajprije su predočene opće informacije o arheološkom lokalitetu Tilurij te o njegovoj aktualnoj valorizaciji. Prezentirani su podaci prikupljeni posredstvom anketnog upitnika te je provedeno testiranje istraživačkih hipoteza istaknutih u prvom dijelu rada, gdje su, uz detaljno pojašnjenje, navedene hipoteze prihvaćene ili odbačene.

Peti dio rada sadrži prijedloge i smjernice autora rada kako se na najbolji mogući način može ostvariti turistička valorizacija arheološkog lokaliteta Tilurij.

U šestom, završnom dijelu rada donesen je zaključak na temelju cjelokupnog rada i rezultata istraživanja. Potom se navodi sažetak na engleskom jeziku, korištena literatura i izvori podataka te popis slika, tablica i grafikona. Prilozi slijede na kraju rada.

Ključne riječi: Tilurij, arheološki lokalitet, turistička valorizacija

Summary

This thesis is divided into six chapters, including introduction and conclusion. In the introduction the research problem, the research subject and hypotheses of the research have been defined. Also, research goals and methods of research are set.

In the second part of the thesis the tangible and intangible cultural heritage and archaeological heritage as part of tangible cultural heritage are defined, and an issue of archaeological heritage management is discussed. The main purpose of UNESCO organisation in the world is highlighted and its role in the protection of archaeological heritage is discussed. At the end of the chapter the Croatian institutional and regulatory framework for protection of the archaeological heritage is presented along with the Croatian cultural monuments register; also the problems that Croatian archaeological heritage is facing today are discussed.

In the third part of the thesis the term and content of tourism is defined, together with its occurrence and progress throughout history. Furthermore, selective tourism is defined, together with cultural tourism as its subgroup. Special emphasis is placed on archaeological tourism as a subgroup of cultural tourism. World famous archaeological sites which are well valorised through tourism are presented together with some Croatian archaeological sites. Topic of the archaeological heritage sites management is more thoroughly elaborated.

The fourth part of the thesis is the empirical part of the work. First of all, basic information about the archaeological site Tilurium and its current valorisation are presented. The data that were collected through questionnaires are presented and research hypotheses tested.

The fifth part of the thesis presents the author's suggestions and guidelines on how to valorise archaeological site Tilurium through tourism.

In the sixth and the last part of the thesis, the conclusion based on the research is presented. The conclusion is followed by summary in English, literature, data source, list of photos, graphs and tables. Contributions are enclosed at the end of thesis.

Key words: Tilurium, archaeological site, touristic valorisation

Popis literature i izvora podataka

Knjige

1. Alfier, D. (1994): Turizam-izbor radova, Institut za turizam, Zagreb

2. Bahn, G. P. (2006): Arheologija-tragovima velikih civilizacija, Naklada Uliks d.o.o., Rijeka

3. Cooper, C. et al. (2008): Tourism-Principles and practice, 4. izd., Pearson Education Limited, Harlow, England

4. Cleere, H. (2000): Archaeological Heritage Management in the Modern World, Routledge, Abingdon,Oxon

5. Čavlek, N. et al. (2011): Turizam- Ekonomske osnove i organizacijski sustav, Školska knjiga, Zagreb

6. Enciklopedija likovnih umjetnosti (1964) Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb

7. Fagan, B. M. (1996): The Oxford Companion to Archaeology, Oxford University Press, New York

8. Geić, S. (2007): Organizacija i politika turizma: Kulturološko-ekologijski i sociogospodarski aspekti, Sveučilište u Splitu, Split

9. Geić, S. (2011): Menadžment selektivnih oblika turizma, Sveučilište u Splitu, Split

10. Grabovac, V. (2013): UNESCO-sva blaga svijeta: prvi put u Hrvatskoj svi lokaliteti kulturne i prirodne baštine svijeta na jednome mjestu, Meridijani, Samobor

11. ICOMOS (1993): Cultural Tourism, Tourism at world heritage cultural sites: The site manager's hand book, Sri Lanka, National Committee of ICOMOS

12. Ivanović, M. (2008): Cultural Tourism, Juta & Company, Cape Town

13. Jelinčić, D. A. (2008): Abeceda kulturnog turizma, Meandarmedia Zagreb, Zagreb

14. Klaić, B. (1982): Rječnih stranih riječi, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb

15. Kroeber, A. L. et Kluckhohn C. (1954): Culture-A critial review of concepts and definitions, Mass. The museum, Cambridge

16. Lickorish L. J., Jenkic C. L. (2006): Uvod u turizam, EKOKON d.o.o., Split

17. Marasović, T. (2001): Kulturna baština 1, Veleučilište u Splitu, Split

18. Marković, S. i Marković, Z. (1967): Osnove turizma, Školska knjiga, Zagreb

19. McKercher et Du Cros (2012): Cultural Tourism, 2 izd., Routledge, New York

20. Mihelić, S. (2009): Arheologija i turizam u Hrvatskoj, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

21. Novelli, M. (2011): Niche Tourism-Contemporary issues, trends and cases, Taylor and Francis

22. Petrić, L. (2012): Uvod u turizam, Ekonomski fakultet, Split

23. Pirjevec, B. (1997): Ekonomska obilježja turizma, Golden marketing, Zagreb

24. Pivac, S. (2010): Statističke metode, e-nastavni materijal, Ekonomski fakultet u Splitu, Split, str. 123

25. Rozga, A. (2009): Statistika za ekonomiste, Ekonomski fakultet, Split

26. Sanader, M. (2003): Tilurium I,Istraživanja- Forschungen 1997.-2001., Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Golden marketing, Zagreb

27. Smith, C. et Burke, H. (2007): Digging it up down under: A Practical Guide to Doing Archaeology in Australia, Springer, New York

28. Sullivan S. et Mackay R. (2012): Archaeological Sites: Conservation and Management, Getty Conservation Institute, Los Angeles

29. Supičić, I. (1997) Hrvatska i Europa-Kultura, znanost i umjetnost, Svezak I. Srednji vijek (VII-XI st.) Rano doba hrvatske kulture, HAZU, Zagreb

30. Tabak, A. et Tončinić, D. (2002): Tilurij, rimski vojni logor, vodič izložbe, Muzej triljskog kraja, Jafra print d.o.o., Trilj

31. Timothy, D. J. et Boyd, S. W. (2003): Heritage Tourism, Prentice Hall, Harlow

32. Vukonić, B. (2005): Povijest hrvatskog turizma, Prometej i HAZU- Znanstveno vijeće za turizam, Zagreb

33. Vukonić, B. (2010): Turizam- Budućnost mnogih iluzija, Utilus i Plejada d.o.o., Zagreb

34. Williams, R. (1983): Keywords, A vocabulary of Culture and Society, Oxford JUniversity Press, New York

35. Zaninović, M. (1996): Od Helena do Hrvata,Školska knjiga, Zagreb

Stručni radovi i časopisi

1. Sanader, M. (1998): Tilurij-rimski vojni logor, Prethodno izvješće s arheoloških istraživanja u 1997. i 1998., Opvscvla archaeologica, 22

2. Demicheli, D. (2011): Neobjavljeni antički natpisi iz muzeja cetinske krajine i zbirke franjevačkog samostana u Sinju, Arheološka istraživanja u cetinskoj krajini, vol. 27, pp. 69-91

3. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske (2013): Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema spolu i starosti, dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2012/SI-1468.pdf (19.8.2016.)

4. Richards, G. (2000): Tourism and the World of Culture and Heritage, Tourism Recreation Research, vol. 25, pp. 1-31.

5. Rukavina, M. et al. (2013): Prostorno-urbanistički aspekti zaštite nepokretnoga arheološkog naslijeđa-Međunarodni i nacionalni dokumenti o zaštiti, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 21, pp. 312-325

6. Rukavina, M. et Šćitaroci, M. O. (2015): Upravljanje arheološkim naslijeđem-Proces povezan s urbanističkim i prostornim planiranjem, Znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, vol. 23, pp. 108-117

7. Miller D. B., Cultural Anthropology, (2013): Anthropology and the Study of Culture, Chapter 1, dostupno na: https://catalogue.pearsoned.co.uk/assets/hip/gb/hip_gb_pearsonhighered/samplechapter/0205260012.pdf (8.4.2016.)

8. Ministarstvo turizma Republike Hrvatske (2003): Strategija razvoja kulturnog turizma-˝Od turizma i kulture do kulturnog turizma“, dostupno na: http://www.rera.hr/Portals/0/docs/eu-turizam/Strategij-Razvoja-Kulturnog-Turizma.pdf (20.8.2016.)

9. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2011): Strategija zaštite, očuvanja i održivog gospodarskog korištenja kulturne baštine Republike Hrvatske za razdoblje 2011.-2015., dostupno na: http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/bastina/STRATEGIJA_BASTINE_VRH.pdf (3.5.2016.)

10. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, (2015): Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske, dostupno na:http://web.efzg.hr/dok/HRZZprojekti/Vasicek//Okrugli%20stol%20-%20prilog%20Ministarstva%20kulture.11.6.%20(2).pdf (8.5.2016.)

11. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske (2016): Odobreni programi arheološke baštine za 2016. godinu, dostupno na: http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/Odobreni%20programi%202016/ARHEOLOGIJA%202016_programi_web%20 (18.5.2016).pdf (4.5.2016.)

12. Mihelić, S. (2013): Potencijali korištenja arheološke baštine u turizmu-Ekonomska vrijednost baštine kao poticaj turizmu, dostupno na: http://kula-jankovica.unizg.hr/files/file/Drustvo-za-obnovu-i-revitalizaciju/Bastina-i-turizam/arheoloska_bastina.pdf (3.7.2016.)

13. Richards, G. (2005): ATLAS- Cultural Tourism in Europe, dostupno na: http://www.tram-research.com/cultural_tourism_in_europe.PDF (9.4.2016.)

14. Strateški razvojni program grada Trilja 2016.-2020., dostupno na: http://www.trilj.hr/wp-content/uploads/2013/06/Strate%C5%A1ki-razvojni-program-grada-Trilja-2016.-2020..pdf (25.8.2016.)

15. Ministarstvo turizma RH (2004): Od turizma i kulture do kulturnog turizma: Strategija razvoja, dostupno na: http://www.mint.hr/UserDocsImages/040709-kult-turizam.ppt (3.5.2016.)

UNESCO I ICOMOS dokumenti

1. UNESCO (2001): Universal Declaration on Cultural Diversity, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001246/124687e.pdf#page=67 (8.4.2016.)

2. UNESCO (2014): Statut, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0022/002269/226924e.pdf (15.4.2016.)

3. UNESCO (1972): Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage, dostupno na: http://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf (10.4.2016.)

4. UNESCO (2016): The World Heritage Fund, Statement of Compulsory Contributions at 29 February 2016 (dostupno na: http://whc.unesco.org/document/140246) (17.4.2016.)

5. UNESCO (2015): Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, dostupno na: http://whc.unesco.org/document/137843 (10.4.2016.)

6. UNESCO (2003): Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001325/132540e.pdf (10.4.2016.)

7. UNESCO (2008): World Heritage Centre, World Heritage Information Kit, dostupno na: http://whc.unesco.org/document/116069 (20.4.2016.)

8. UNESCO (1957): Records of the General Conference, Recommendation on International Principles Applicable to Archaeological Excavations, dostupno na: http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001145/114585e.pdf#page=40 (25.4.2016.)

9. ICOMOS Charter, (1976): Article 3

10. ICOMOS (1990): Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage, dostupno na: http://www.icomos.org/charters/arch_e.pdf (10.4.2016.)

Internet izvori

1. http://www.unesco.org/new/en/cairo/culture/tangible-cultural-heritage/ (9.4.2016.)
2. http://www.unesco.org/new/en/cairo/culture/intangible-cultural-heritage/ (10.4.2016.)
3. http://en.unesco.org/countries/member-states (15.4.2016.)
4. http://en.unesco.org/about-us/unescos-governing-bodies (15.4.2016.)
5. http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/secretariat/ (15.4.2016.)
6. http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=57 (16.4.2016.)
7. http://www.min-kulture.hr/unesco/ (15.4.2016.)
8. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/312910.html (16.4.2016.)
9. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=59130 (16.4.2016.)
10. http://whc.unesco.org/en/list/ (21.4.2016.)
11. http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/armed-conflict-and-heritage/ (9.4.2016.)

12. http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/unesco-database-of-national-cultural-heritage-laws/frequently-asked-questions/definition-of-the-cultural-heritage/ (9.4.2016.)
13. http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=1728 (3.5.2016.)
14. http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9173 (3.5.2016.)
15. http://www.icomos-hrvatska.hr/icomos-hrvatska-o-icomos-u.html (26.4.2016.)
16. http://www.min-kulture.hr/ (6.5.2016.)
17. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_89_1905.html (6.5.2016.)
18. http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_89_1905.html (8.5.2016.)
19. http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=221301387 (8.5.2016.)
20. http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=10840 (3.7.2016.)
21. http://www.pfst.hr/old/data/materijali/Microsoft%20PowerPoint%20-%20MZIR%20-Prilog_Predavanju%204.pdf (25.8.2015.)
22. http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/venues-and-orientation-in-carnuntum/civilian-citys-amphitheatre (3.7.2016.)
23. http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/venues-and-orientation-in-carnuntum/military-citys-amphitheatre (3.7.2016.)
24. http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/house-of-lucius/lucius-house (3.7.2016.)
25. http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/villa-urbana (3.7.2016.)
26. http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/roman-baths (3.7.2016.)
27. http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/domus-quarta (3.7.2016.)
28. http://www.carnuntum.at/en/visitor-information/reconstructions/practice-arena-of-the-gladiators (3.7.2016.)
29. http://viminacium.org.rs/ (6.7.2016.)
30. http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/ (6.7.2016.)
31. http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/domus-scientiarum-viminacium/ (6.7.2016.)
32. http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/mauzolej-i-grobnice/ (6.7.2016.)
33. http://viminacium.org.rs/arheoloski-park/akvedukti/ (6.7.2016.)
34. http://www.dw.com/bs/limes-na-listi-svjetske-ba%C5%A1tine-unesco-a/a-2505624 (15.7.2016.)
35. http://www.romanfrontier.eu/en/places/limes-museum (15.7.2016.)
36. http://monkeysandmountains.com/roman-limes-museum-in-aalen-germany (15.7.2016.)
37. http://www.saalburgmuseum.de/english/museum_en.html (24.7.2016.)
38. http://www.vindolanda.com/educate/history (25.7.2016.)
39. http://whc.unesco.org/en/news/868/ (25.7.2016.)
40. http://www.vindolanda.com/excavate/volunteer-programme (28.7.2016.)
41. http://www.vindolanda.com/experience/day-planner/visiting-roman-army-museum (28.7.2016.)
42. http://www.vindolanda.com/roman-vindolanda/archaelogical-site (28.7.2016.)

43. http://www.tzvg.hr/sadrzaj/pregled/arheoloski-park-andautonija/238?c=27 (29.7.2016.)
44. http://www.trilj.com.hr/ (1.8.2016.)
45. http://hvm.mdc.hr/muzej-triljskog-kraja,510%3ATRI/hr/info/ (17.8.2016.)
46. http://www.svmihovil.com/package.asp?id=17 (17.8.2016.)
47. http://www.archaeologyfestival.org.uk/about (27.8.2016.)
48. http://ventula-travel.com/tours-croatia/archaeological/archaeological-excavations/ (17.8.2016.)
49. http://www.spsistemi.hr/column/virtualna-stvarnost-tehnologija-buducnosti/ (1.9.2016.)
50. http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/04-03-01_08_2015.htm (26.8.2016.)

Popis slika, tablica i grafova

1. **Slika 1: Amfiteatar civilnog naselja u Carnuntumu……..……..59**
2. **Slika 2: Amfiteatar vojnog naselja u Carnuntumu……..60**
3. **Slika 3: Lucijeva kuća u Carnuntumu……..61**
4. **Slike 4 i 5: *Villa urbana* u Carnuntumu……..……..61**
5. **Slike 6 i 7: Rimske terme u Carnuntumu……..……...62**
6. **Slike 8 i 9: *Domus quarta* u Carnuntumu. ……..…….62**
7. **Slike 10 i 11: Vježbališna arena za gladijatore u Carnuntumu……..63**
8. **Slika 12: Domus Scientiarum Viminacium, glavni peristil…….65**
9. **Slika 13: Mauzolej u Viminaciumu……...65**
10. **Slika 14: Akvadukt u Viminaciumu……..66**
11. **Slika 15: Limes muzej u Aalenu……67**
12. **Slika 16: Limes muzej u Aalenu……67**
13. **Slika 17: Muzej u Saalburgu…….…….68**
14. **Slika 18: Muzej u Saalburgu……..69**
15. **Slika 19: Vindolanda…….....71**
16. **Slika 20: Arheološki park Andautonija……74**
17. **Slika 21: Arheološki park Andautonija……74**
18. **Slika 22: Arheološki park Andautonija……75**
19. **Slika 23 : Informativna ploča s mapom vojnog logora…...…….84**
20. **Slika 24: Istražena, konzervirana i rekonstruirana vojnička spavaonica (centuria)……..85**

21. Grafikon 1: Spol ispitanika……89
22. Grafikon 2: Dob ispitanika……....89
23. Grafikon 3: Obrazovanje ispitanika…….....90
24. Grafikon 4: Radni status ispitanika……..91
25. Grafikon 5: Mjesto stanovanja ispitanika……91
26. Grafikon 6: Upoznatost sa postojanjem vojnog logora Tilurij u Gardunu…..….92
27. Grafikon 7: Vlasništvo nad zemljištem na području arheološkog lokaliteta Tilurij……...93
28. Grafikon 8: Stav ispitanika da razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika…….94
29. Grafikon 9: Mišljenje ispitanika o tome da bi najava budućeg uređenja i turističke valorizacije Tilurija pridonijela većem angažmanu vlasnika nekretnina/zemljišta na području lokaliteta u bavljenju ugostiteljsko-turističkim i pratećim aktivnostima……..95
30. Grafikon 10: Nedostatna znanja lokanog stanovništva o mogućnostima razvoja turizma značajna su prepreka budućoj valorizaciji Tilurija……..96
31. Grafikon 11: Lokalna uprava je inertna u poticanju razvoja arheološkog turizma na Tiluriju……97
32. Grafikon 12: Stavovi o mogućnostima samostalnog bavljenja turizmom kroz neku od aktivnosti povezanih s turizmom……..……...……...114
33. Tablica 1: Prosječna ocjena ispitanika o zadovoljstvu pojedinim područjima valorizacije……...98
34. Tablica 2: One-Sample Statistics za tvrdnju „Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija“…….101
35. Tablica 3: One-Sample T-Test da je prosjek osnovnog skupa jednak 4 za tvrdnju „Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija“……101
36. Tablica 4: Rangovi stavova lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema spolu……..…...102-103
37. Tablice 5 i 6: Rezultati Kruskal-Wallis testa za zadani uzorak ispitanika prema spolu……104
38. Tablica 7: Rangovi stavova lokalnog lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema dobi……..…105-107

39. Tablice 8 i 9: Rezultati Kruskal-Wallis testa za zadani uzorak ispitanika prema dobi…….108
40. Tablica 10: Rangovi stavova lokalnog lokalnog stanovništva o mogućnostima turističke valorizacije Tilurija prema obrazovanju…….....109-112
41. Tablice 11 i 12: Rezultati Kruskal-Wallis testa za zadani uzorak ispitanika prema obrazovanju……112-113
42. Tablica 13: Mogućnosti bavljenja turizmom……..115
43. Tablica 14: One-Sample Statistics za tvrdnju „Razvojne i upravljačke odluke moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika“…….……..…...117
44. Tablica 15: One-Sample T-Test da je prosjek osnovnog skupa jednak 4 za tvrdnju „Razvojne i upravljačke odluke moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika“……...……118
45. Tablica 16: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Srpnju 2014.g…….142
46. Tablica 17: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Kolovozu 2014.g…….142
47. Tablica 18: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Srpnju 2015.g…….142
48. Tablica 19: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Kolovozu 2015.g…….142

Prilozi

Prilog 1: Anketni upitnik

Anketni upitnik

Poštovani, pred Vama je upitnik o mogućnostima turističke valorizacije arheološkog lokaliteta Tilurij u mjestu Gardun pored Trilja. Istraživanje provodi studentica diplomskog studija Turizam i hotelijerstvo, Željana Perić, za potrebe izrade diplomskog rada na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, pod mentorstvom prof. dr. sc. Lidije Petrić. Istraživanje je potpuno anonimno te Vas ljubazno molim da ispunite ovu kratku anketu. Zahvaljujem na Vašem trudu i suradnji !

1. Vaš spol

☐ muški ☐ ženski

2. Vaša dob (molim zaokružite odgovarajuće slovo)

a) 18- 25 b) 26- 35 c) 36- 45 d) 46- 55 e) 56-65 f) > 65

3. Vaše završeno obrazovanje

a) Osnovna škola

b) Srednja škola

c) Viša i visoka stručna sprema / stručni i sveučilišni preddiplomski i diplomski studij

d) Magisterij znanosti/doktorat

4. Vaš radni status

a) zaposlen/a (za stalno ili na određeno)

b) nezaposlen/a

c) student/ica

d) umirovljenik/ica

5. Vaše mjesto stanovanja (na području triljskog kraja):_____

6. Jeste li upoznati s činjenicom da u mjestu Gardun na području Grada Trilja postoje ostaci iznimno vrijednog arheološkog lokaliteta iz vremena rimskog carstva (vojnog logora), pod nazivom Tilurij?

☐ DA ☐ NE

7. Jeste li i sâmi vlasnik zemljišta/nekretnine na području arheološkog lokaliteta Tilurij?

☐ DA ☐ NE ☐ NE ZNAM

8. Ocijenite ocjenom od 1-5 potencijal arheološkog lokaliteta Tilurij kao resursa za razvoj (kulturnog/arheološkog) turizma u Trilju i okolici. (Ocjena 1 znači da lokalitet smatrate potpuno beznačajnim za budući razvoj turizma u Trilju, a ocjena 5 znači da je lokalitet iznimno značajan). Molim da označite **samo jedan odgovor** (slovom X).

1	2	3	4	5	Nemam mišljenje

9. Ocijenite ocjenom od 1-5 Vaše zadovoljstvo stanjem pojedinih područja valorizacije arheološkog lokaliteta Tilurij (ocjena 1 podrazumijeva potpuno nezadovoljstvo sa stanjem u navedenom području, a ocjena 5 potpuno zadovoljstvo sa stanjem). Molim da za svako područje valorizacije označite (slovom X) **samo jedan odgovor** koji najbolje odgovara Vašem mišljenju.

Područje valorizacije	1	2	3	4	5	Nemam mišljenje
Stanje istraženosti i konzervacije lokaliteta						
Fizička pristupačnost /dostupnost lokaliteta posjetiteljima						
Fizička pristupačnost /dostupnost lokaliteta posjetiteljima smanjene pokretljivosti						
Prometna signalizacija u svrhu usmjeravanja posjetitelja na lokalitet						
Kvaliteta interpretacije sadržaja na sâmom lokalitetu (postojanje interpretacijskih tabli, slika, audiovizualnih oblika interpretacije)						
Kvaliteta interpretacije lokaliteta Tilurij u Muzeju triljskog kraja						
Publicirani promotivni materijali o Tiluriju						
Informacije o arheološkom lokalitetu na službenim stranicama Grada Trilja i Turističke zajednice Trilja						
Manifestacije za posjetitelje osmišljene na temi arheološke baštine Tilurija						

10. Ocijenite važnost uloge pojedinih dionika koji mogu pridonijeti kvalitetnijoj valorizaciji arheološkog lokaliteta Tilurij (ocjena 1 podrazumijeva u potpunosti beznačajnu ulogu dionika, a ocjena 5 iznimno značajnu ulogu). Molim da za svakog dionika označite (slovom X) **samo jedan odgovor**.

Dionici	1	2	3	4	5	Nemam

						mišljenje
Ministarstvo kulture RH						
Nadležni arheološki muzej						
Grad Trilj						
Turistička zajednica grada Trilja						
Vlasnici zemljišta/nekretnina na području Tilurija						
Lokalni poduzetnici /udruženja poduzetnika						
Stanovništvo Trilja i triljskog kraja						

11. Ocijenite vaše slaganje sa sljedećim tvrdnjama. Molim da za svaku tvrdnju označite **samo jedan odgovor** (slovom X).

Tvrdnja	**U potpunosti se ne slažem**	**Ne slažem se**	**Niti se slažem niti ne slažem**	**Slažem se**	**U potpunosti se slažem**
Pitanje vlasničkih odnosa jedna je od najvažnijih prepreka u budućoj turističkoj valorizaciji Tilurija (zbog sukoba interesa privatnog vlasništva nad zemljištem u lokalitetu i javnog interesa)					
Nedostatna znanja lokalnog stanovništva o mogućnostima razvoja turizma značajna su prepreka budućoj valorizaciji Tilurija					
Lokalna uprava je inertna u poticanju razvoja arheološkog turizma na Tiluriju					
Razvojne i upravljačke odluke u svezi Tilurija moraju biti rezultat partnerskih odnosa svih uključenih dionika					

12. Smatrate li da bi najava budućeg uređenja i turističke valorizacije Tilurija pridonijela većem angažmanu vlasnika nekretnina/zemljišta na području lokaliteta u bavljenju ugostiteljsko-turističkim i pratećim aktivnostima (npr. smještaj i prehrana posjetitelja, izrada suvenira, sudjelovanje u manifestacijama, aktivno vođenje turista, ostale pomoćne usluge, itd.)

    a) DA b) NE c) NE ZNAM

13. Razmišljate li i sami o mogućnostima bavljenja turizmom kroz neku od aktivnosti povezanih sa turizmom (zaokružite jedan, Vama najprikladniji odgovor)?
    a) Da, svakako, jer turizam držim budućnošću ovog kraja
    b) Da, ukoliko lokalne i županijske vlasti najprije pokrenu obuhvatnije inicijative razvoja turističke ponude
    c) Ne, nikako, turizam ne smatram izglednom perspektivom ovog kraja

d) Ne, jer želim da ovaj kraj ostane upravo ovakav kakav jest, bez pritisaka koje stvara turizam
e) Nisam razmišljao/la o tome

Prilog 2: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Srpnju i Kolovozu 2014. g. i 2015. g.

Tablica 16: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Srpnju 2014.g.

				Indeksi VIII. 2014. Indeksi VIII. 2013.		
	Ukupno	**Domaći**	**Strani**	**Ukupno**	**Domaći**	**Strani**
Dolasci	312	132	180	74,8	46,0	138,5
Noćenja	1208	355	853	57,1	46,2	63,2

Izvor: Izrada autora prema podacima s web stranice[195]

Tablica 17: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Kolovozu 2014.g.

				Indeksi VIII. 2014. Indeksi VIII. 2013.		
	Ukupno	**Domaći**	**Strani**	**Ukupno**	**Domaći**	**Strani**
Dolasci	411	137	274	91,5	96,5	89,3
Noćenja	1618	364	1254	99,1	87,3	103,2

Izvor: Izrada autora prema podacima s web stranice[196]

Tablica 18: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Srpnju 2015.g.

				Indeksi VIII. 2015. Indeksi VIII. 2014.		
	Ukupno	**Domaći**	**Strani**	**Ukupno**	**Domaći**	**Strani**
Dolasci	1134	531	603	363,5	402,3	335,0
Noćenja	2789	1353	1436	230,9	381,1	168,3

Izvor: Izrada autora prema podacima s web stranice[197]

Tablica 19: Dolasci i noćenja turista u gradu Trilju u Kolovozu 2015.g.

				Indeksi VIII. 2015. Indeksi VIII. 2014.		
	Ukupno	**Domaći**	**Strani**	**Ukupno**	**Domaći**	**Strani**
Dolasci	480	182	298	116,8	132,8	108,8
Noćenja	2404	407	1997	148,6	111,8	159,3

Izvor: Izrada autora prema podacima s web stranice[198]

[195] http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/04-03-01_07_2014.htm (26.8.2016.)
[196] http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/04-03-01_08_2014.htm (26.8.2016.)
[197] http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/04-03-01_07_2015.htm (26.8.2016.)
[198] http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2015/04-03-01_08_2015.htm (26.8.2016.)